

T.C.
Maliye Bakanlığı
Strateji Geliştirme Başkanlığı
Yayın No:2009/395

TÜRKİYE'DE BÖLGESEL NET MALİ YANSIMA

Ayşe KAYA

Ankara, 2009

T.C.
MALİYE BAKANLIĞI
Strateji Geliştirme Başkanlığı

TÜRKİYE’DE BÖLGESEL NET MALİ YANSIMA

Ayşe KAYA

Ankara, 2009

T.C.
MALİYE BAKANLIĞI
Strateji Geliştirme Başkanlığı
Yayın No:2009/395

www.sgb.gov.tr
e-mail: sgbyayin@sgb.gov.tr

Her hakkı Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı'na aittir.
Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

ISBN: 978-975-8195-37-4

1000 Adet
Ankara, 2009

Tasarım: İvme
Tel: 0312 230 67 01

Baskı: Ümit Ofset Matbaacılık
Tel: 0312 384 26 27

ÖNSÖZ

Çeşitli sosyo-ekonomik unsurlar nedeniyle ülke içinde, eğitim, nüfus yapısı, coğrafi konum, doğal kaynaklar, ekonomik etkinlik, bölgesel sermaye birikimi, istihdamın yapısı ve alt yapıya bağlı olarak bölgesel dengesizlikler oluşmaktadır. Bölgeler arasındaki sosyo-ekonomik dengesizliklerin ortaya çıkardığı gelişmeler, gelirin bölgeler arasındaki dağılımına yansımaktadır. Gelirin bölgeler arasında dengeli dağılımı için de, bölgesel sosyo-ekonomik dengesizliklere yol açan faktörlerin düzeltilmesi gerekmektedir. Öte yandan, bir ülkede kamu harcamalarının bölgesel dağılımının gelişiminin izlenmesi devletin büyüklüğü konusunda bir fikir verir. Kamu harcamalarının toplam büyüklüğü kadar ülke içinde nasıl dağıtıldığı da önemlidir. Hangi bölgelere daha fazla (az) kamu harcaması yapılmakta olduğunun takip edilmesi ile kıt kamu kaynaklarının ülke içinde nasıl dağıtıldığı hakkında bilgi sahibi olunabilir. Kamu harcamalarının bölgesel dağılımı ile bölgeler arası dengesizlikler azaltılmaya çalışılırken bir yandan da yeni dengesizlikler oluşturulmaması için kamu harcamalarının bölgesel dağılımının izlenmesi ve analiz edilmesi hayati öneme sahiptir.

Devletin önemli politikalarından biri gelir dağılımındaki adaletsizlikleri ortaya koymak ve refah seviyesini yükseltmeye çalışmaktır. Kamu maliyesinin teori ve pratikte önemli bir bölümü bütçenin gelir ve harcama tarafının bölgeler arası gelir dağılımını ne derecede etkilediğini ortaya koymaktır. Bu vergi ve harcamaların bölgesel yansımaları olarak ya da kısaca bölgesel seviyede net mali yansıma olarak bilinir.

Bölgesel net mali yansıma, her bir ilin/bölgenin vergilerin yükünü ne kadar taşıdığını ve ödenen vergilerle sağlanan kamu malları ve hizmetlerinden ne kadar yararlandığını ölçen bir kavramdır. Diğer bir deyişle, devletin gelir dağılımında etkili olacak vergi ve harcama politikasının etkisini ölçen uygun bir yöntemdir. Vergilerin yansımalarının ortaya konulması önemlidir, çünkü bölgelerin üstlenmiş oldukları vergi yükleri oldukça farklılık gösterir. Kamu harcamalarının yansımalarının ortaya konulması önemlidir, çünkü farklı gelir seviyesinde olan bölgeler kamu harcamalarının bütün faydalarından aynı büyüklükte yararlanmamaktadırlar. Devlet bütçesinin bölgeler arasında adil bir bölüşüm işlevini yerine getirebilmesi için gelir ve harcamanın dağılımının adaletli bir şekilde gerçekleşmesi gerekir. Bu açıdan değerlendirildiğinde çalışmanın temel

amacı, devletin harcama ve vergi programlarının il bazında ortak etkisini araştırmaktır.

Yüksek lisans tezimi olan bu çalışma 15 Ağustos 2008 tarihinde danışman hocam Prof. Dr. Fevzi DEVRİM'in başkanlığında kurulan, Doç. Dr. İsa SAĞBAŞ ve Doç. Dr. Dilek DİLEYİCİ'den oluşan bilim jürisi karşısında savunulmuş ve oybirliği ile kabul edilmiştir. Çalışma süresince gerek akademik gerekse manevi desteğini esirgemeyen değerli hocalarıma katkılarından dolayı teşekkür ederim. Ayrıca sevgili dostlarım Deniz ALÇİN ile Öznur AKYOL'a manevi desteklerinden dolayı ve çalışmanın basılı eser haline gelmesinde beni destekleyen Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanı Doç. Dr. Ahmet KESİK'e teşekkürü bir borç bilirim.

Arş. Gör. Ayşe KAYA

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	iii
KISALTMALAR	viii
TABLolar LİSTESİ	ix
GRAFİKLER LİSTESİ	x
HARİTALAR LİSTESİ	xi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

BÖLGESEL POLİTİKA

1. Bölge Kavramı ve Bölgesel Politika	3
1.1. Bölge Kavramı ve Kapsamı	4
1.2. Bölge Türleri	5
1.2.1. İktisadi Gelişme Derecesi Bakımından Bölgeler	6
1.2.1.1. Gelişmiş Bölgeler	6
1.2.1.2. Problemlili Bölgeler	7
1.2.1.2.1. Az Gelişmiş Bölgeler	7
1.2.1.2.2. Duraklamış Bölgeler	8
1.2.1.2.3. Kalabalıklaşmış Bölgeler	8
1.2.1.3. Gelişme Halindeki Az Gelişmiş Bölgeler	9
1.2.2. İktisadi Yapı Özellikleri Bakımından Bölgeler	9
1.2.2.1. Homojen (Türdeş) Bölgeler	9
1.2.2.2. Polarize (Kutuplaşmış) Bölgeler	10
1.2.2.3. Ekonomik Gelişme Düzeyine Göre Bölgeler	13
1.2.2.4. Plan Bölgeler	13
1.3. Bölgesel Gelişmişlik Farklılıkları ve Bölgesel Kalkınma	15
1.3.1. Bölgesel Gelişmişlik Farklılıklarının Ortaya Çıkışı	15
1.3.2. Bölgesel Eşitsizlik Çeşitleri	17
1.3.2.1. Coğrafi Eşitsizlik	18
1.3.2.2. Sosyal Eşitsizlik	18
1.3.2.3. Ekonomik veya Fonksiyonel Eşitsizlik	18
1.3.2.3.1. Makroekonomik İstikrarsızlık	19
1.3.2.3.2. Verimliliği Etkileyen Faktörlerdeki Piyasa Başarısızlığı	20
1.3.2.3.3. Ekonomik Faaliyetlerin Kümeleşmesini Etkileyen Başarısızlıklar	20
1.3.3. Bölgesel Gelişmişlik Farklılıklarının Giderilmesinde Önem Kazanan Başlıca Faktörler	20
1.3.3.1. Mali Teşvikler	21
1.3.3.2. Eğitim ve Öğretim Düzeyinin İyileştirilmesi	21
1.3.3.3. Altyapı Yatırımlarının Tamamlanması	22

1.3.3.4. Bölgesel Rekabet Gücünün Arttırılması	22
1.3.3.5. Sektörel Gelişmeler	22
1.3.4. Bölgesel Kalkınma Politikası	23
1.3.4.1. Bölgesel Kalkınma Kavramı	23
1.3.4.2. Bölgesel Kalkınmanın Önemi	25
1.3.4.3. Bölgesel Kalkınma Politikasının İlke ve Amaçları	26
1.3.4.3.1. Sosyal Fayda İlkesi	26
1.3.4.3.2. Kalkınma Kutbu İlkesi	26
1.3.4.3.3. Nüfusun Ülke Düzeyine Rasyonel Dağılımı	27
1.3.4.3.4. Geri Kalmış Bölgelerin Kalkındırılması	27
1.3.4.3.5. Halkın Katılımı İlkesi	27
1.3.4.4. Bölgesel Kalkınma Politikasının Araçları	28
1.3.4.4.1. Teşvik Tedbirleri	28
1.3.4.4.2. Bölgesel Kalkınma için Gerekli Kamu Yatırımlarının Gerçekleştirilmesi	28
1.3.4.4.3. İdari Teşkilatın Bölgesel Kalkınma Sorunlarına Adaptasyonunun Sağlanması	29
2. Türkiye’de Bölgesel Gelişmişlik Farklılıkları.....	29
2.1. Türkiye’de Bölgesel Gelişmişlik Farklılıklarının Başlıca Nedenleri.....	30
2.1.1. Coğrafi Nedenler	31
2.1.2. İktisadi Nedenler	32
2.1.2.1. Sektörel Bazda İstihdamın Dengesiz Dağılımı	33
2.1.2.2. Geri Kalmış Bölgelerde Yüksek Doğurganlık ve İşgücüne Düşük Katılım Oranları	36
2.1.3. Kültürel Nedenler	36
2.2. Türkiye’de Bölgesel Gelişmişlik Farklarının Giderilmesine Yönelik Başlıca Öneriler	37
3. Bölgesel Net Mali Yansıma.....	38
3.1. Net Mali Yansıma Kavramı	38
3.2. Bölgesel Politika ve Bölgesel Net Mali Yansıma İlişkisi	40
4. Türkiye’de Bölgesel Net Mali Yansıma.....	41
4.1. Vergi Yüğü ve Bölgesel Vergi Yüğü Kavramları.....	42
4.2. Bölgesel Yakınsama Teorisi	43
4.2.1. β Yakınsama	44
4.2.2. α Yakınsama	45
4.3. Türkiye’de Vergilerin Bölgesel Yansıması	46
4.4. Türkiye’de Harcamaların Bölgesel Yansıması	50

İKİNCİ BÖLÜM
TÜRKİYE’DE BÖLGESEL GELİR DAĞILIMI

1. Gelir Dağılımı Kavramı	53
2. Gelir Dağılımı Türleri	54
2.1. Kişisel Gelir Dağılımı	54
2.2. Fonksiyonel Gelir Dağılımı	55
2.3. Sektörel Gelir Dağılımı.....	55
2.4. Bölgesel Gelir Dağılımı.....	56
3. Devletin Gelir Dağılımını Düzenlemedeki Rolü	57
4. Türkiye’de Bölgesel Gelir Dağılımı	63

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
TÜRKİYE’DE BÖLGESEL NET MALİ YANSIMANIN
BELİRLEYİCİLERİ: YATAY KESİT VERİ ANALİZİ

1. Amaç ve Kapsam	71
2. Veri Seti ve Yöntem	72
3. Denklem ve Değişkenler	72
3.1. Eğitim Göstergesi	76
3.2. Sağlık Göstergesi	77
3.3. Ekonomik Gösterge	78
3.4. Mali Gösterge	78
3.5. İstihdam Göstergesi	79
3.6. Nüfus Göstergesi	80
4. Tahmin Sonuçları ve Yorumlanması	80
4.1. Basit Regresyon Analizleri	80
4.2-Çoklu Regresyon Analizleri	84

KISALTMALAR

- a.g.e. : Adı Geçen Eser
a.g.m. : Adı Geçen Makale
a.g.r. : Adı Geçen Rapor
GGKO : Gelir Gider Karşılama Oranı
GSMH : Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH : Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
TÜİK : Türkiye İstatistik Kurumu
KGG : Kişi Başına Genel Bütçe Geliri
KBG : Kişi Başına GSYİH
KBK : Kişi Başına Kamu Yatırımı
KBV : Kişi Başına Dolaysız Vergi Miktarı
OKH : On Bin Kişiye Düşen Hekim Sayısı
OKY : On Bin Kişiye Düşen Hastane Yatak Sayısı
OYN : Okuryazar Nüfus Oranı
GSY : GSYİH İçindeki Payı
DPT : Devlet Planlama Teşkilatı
SCT : Sanayi İşkolunda Çalışanların Toplam İstihdama Oranı
SHO : Şehirleşme Oranı
TCT : Ticaret İşkolunda Çalışanların Toplam İstihdama Oranı
TNU : Toplam Nüfus
TRC : Tarım İşkolunda Çalışanların Toplam İstihdama Oranı
UBO : Üniversite Bitirenlerin Okul Bitirenlere Oranı
UCT : Ücretli Çalışanların Toplam İstihdama Oranı
YNA : Yıllık Ortalama Nüfus Artış Hızı
LIO : Lise Okullaşma Oranı
IIO : İlköğretim Okullaşma Oranı

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması	11
Tablo 2: Hanehalkı Sayısının ve Kullanılabilir Gelirin Bölgelere Göre Toplam Oransal Dağılımı (1994 - 2002)	43
Tablo 3: Bölgelere Göre Nüfus Artış Hızı ve Büyüme Oranları	47
Tablo 4: Gruplarının Gelirden Aldığı Payların Bölgesel Dağılımı	64
Tablo 5: Yüzde 20'lik Grupların Gelirden Aldığı Paylar ve Gini Katsayıları	65
Tablo 6: Bölgelerin ve 19 Büyük Kentin Gini Katsayıları	66
Tablo 7: Afyonkarahisar İli için Gini Katsayıları	67
Tablo 8: İl Bazında Vergi Yüğü	68
Tablo 9: İllerin Gelir Gider Karşılama Oranları (1990-2003)	70
Tablo 10: Bağımlı Değişkenin Tanımlanması	72
Tablo 11: Bağımsız Değişkenlerin Tanımlanması	73
Tablo 12: Bağımsız Değişkenlerin Korelasyon Matriksi	75
Tablo 13: Basit Regresyon Bulguları	81
Tablo 14: Basit Regresyon Analizi Sonuçlarının Özet Tablosu	83
Tablo 15: Çoklu Regresyon Bulguları	84
Tablo 16: Çoklu Regresyon Analizinin Özet Tablosu	86

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1: En Yüksek Gelire Sahip On İlin Toplam İstihdamdan Aldıkları Paylar (1990-2003) (%)	34
Grafik 2: En Düşük Gelire Sahip On İlin Toplam İstihdamdan Aldıkları Paylar (1990-2003) (%)	35

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 1: İllerin Gelir Gider Karşılama Oranlarına Göre Dağılımı (1990-2003)	48
Harita 2: Kamu Gelirlerinin Dağılımına Göre İller (1990-2003)	49
Harita 3: Kamu Harcamalarının Dağılımına Göre İller (1990-2003)	51

Giriş

II. Dünya Savaşı sonrası, 1930'lu yıllardan sonra kalkınma konusu gündeme gelmiştir. Bölgeler arası gelişme farklılıkları, kalkınma ekonomisinin en çok tartışılan konularından biri olmuş ve bazı bölgelerin neden diğerlerinden daha geri kalmış olduğu sorusuna cevap aramaya yönelik çalışmalar yapılmıştır.

Bölgeler arası gelişme farklılıklarının temel nedeni, gelişme sürecine yön veren iktisadi ve sosyal faktörlerin ülke üzerinde farklı yoğunluklardaki dağılımıdır. Bu farklılaşma ve oluşturduğu sosyo-ekonomik sorunlar, piyasa mekanizmasının tek başına, üretim faktörlerinin ülke düzeyinde dağılımının sakıncalı olduğunu ortaya çıkarmıştır. Ekonomik faaliyetlerin bölgesel dağılımı yalnızca piyasa güçlerine bırakılmayıp, devlet müdahalesini gerekli kılmış ve her ülkenin kendi ekonomik ve sosyal yapısına uygun bölgesel politikaların oluşturulması gerekmiştir.

2000 yılı verilerine göre Türkiye'de kişi başına GSYİH 1.837 YTL olarak gerçekleşmiştir. Sadece Marmara ve Ege Bölgeleri'nde kişi başına GSYİH (sırasıyla 2.857 YTL ve 2.130 YTL) ülke ortalamasının üzerindedir. İç Anadolu ve Akdeniz Bölgelerinin ise, ülke ortalamasına çok yakındır. Ancak Güneydoğu ve Doğu Anadolu'da kişi başına düşen GSYİH (sırasıyla 954 YTL ve 811 YTL) ülke ortalamasının yarısından daha azdır. En gelişmiş bölge olan Marmara Bölgesinde yaşayanlar, Doğu Anadolu'da yaşayanlardan 3.2 kat, Güneydoğu Anadolu'da yaşayanlardan 2.9 kat daha yüksek bir gelir elde etmektedirler.

Türkiye'de 81 ilde gelir gider karşılama oranlarına bakıldığında, kişi başına gelirin dağılımı ile gelir gider karşılama oranının doğru orantılı bir seyir gösterdiği tespit edilmiştir. 81 il içerisinde sadece 13 tanesi (Kocaeli, İstanbul, Bursa, İzmir, Zonguldak, Tekirdağ, İçel, Ankara, Hatay, Yalova, Muğla, Kırklareli ve Manisa) 0'dan büyük bir oransal değer almaktadır. Söz konusu 13 ilin çoğunun Marmara ve Ege bölgelerinde yer aldığı görülmektedir. Diğer illerin tamamında elde edilen gelirler giderleri karşılamaktan uzaktır. Dolayısıyla bu illerin merkeze katkıları, merkezden aldıkları katkıdan daha düşüktür. Ülke genelinde gelirlerin çoğu Marmara, Ege ve Akdeniz bölgelerinde yoğunlaşmış iken, harcamaların Batı bölgelerinin yanı sıra daha çok İç Anadolu, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerine dağıldığı görülmektedir. Bu durum, söz konusu bölgelerin ülke

bütçesine katkılarının harcamalarına oranla daha az olduğunu göstermektedir.

Bu bulgular kapsamında, çalışma aşağıdaki bölüm ve alt bölümler kapsamında şu şekilde kurgulanmıştır.

Birinci Bölüm’de, bölgesel politika genel hatlarıyla ele alınmış ve bu kapsamda; bölge kavramı başta olmak üzere, bölge türleri, bölgesel gelişmişlik farklılıkları nedenleri ile ortaya konulmuş ve sosyo-ekonomik boyutları ile incelenmiştir. Ardından bölgesel gelişmişlik farklılıkları Türkiye’ye indirgenmiş ve bu farklılıkların nedenleri ortaya konulduktan sonra bölgesel politika ile bölgesel net mali yansıma ilişkisine yer verilerek, bunlardan bölgesel net mali yansıma ile bölgesel gelir dağılımının Türkiye’deki mevcut durumunun ele alınacağı ikinci bölüme geçilmiştir.

İkinci Bölüm’de, Türkiye’de bölgesel gelir dağılımı ve bölgesel net mali yansımanın seyrini incelemek amacıyla konu, öncelikle teorik boyutta ele alınmıştır. Bu bağlamda, gelir dağılımı kavramsal olarak ortaya konulmuş ve çeşitleri ele alınarak Türkiye’de bölgesel gelir dağılımı çeşitli yıllar itibarıyla incelenmiştir. Ardından Türkiye’de bölgesel vergi yükünün nasıl dağıldığı gösterilmeye çalışılmış, vergi ve harcamaların bölgesel dağılımı irdelenmiştir.

Üçüncü Bölüm’de ise, bölgeler arasındaki vergi ve harcama yansıması farklılıklarına sebep olabileceği düşünülen açıklayıcı değişkenlerin etkileri Türkiye açısından yatay kesit veri analizi uygulaması ile test edilmiş ve bulgular yorumlanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

BÖLGESEL POLİTİKA

Bölgesel politikaların güncellik kazanması, özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, kalkınma ekonomisinin iktisat bilimi içerisinde önem kazanması ile ortaya çıkmıştır. İnsanlık tarihinin hemen her döneminde doğal, siyasal, sosyal ve ekonomik nedenlerden dolayı bölgeler arası farklılıklar oluşmuştur. Bazı bölgelerin gelişmiş, imar düzeyleri yükselmiş ve refah seviyeleri artmış olmasına rağmen, bazı bölgelerin geri kaldığı görülmüştür.

Ekonomik faktörlerin bir ülke ya da ülkeler birliği içinde farklı yoğunluklardaki dağılımı, bölgeler veya kentler arası ekonomik gelişme farklılıklarının nedenlerinden biri olarak görülmektedir. Ülkeler arasında olduğu gibi, aynı ülke sınırları içinde de gelişme farklılıklarına rastlamak mümkündür. Dolayısıyla bu durum “gelişmemişliğin en önemli göstergelerinden biri değil, rasyonel iktisadi faaliyetin doğal bir sonucudur”¹.

Kaynakların ve refahın mekansal dağılımı arasında görülen paralellik mekan faktörünün iktisat biliminde ayrı bir konu olarak incelenmesine neden olmuştur². Ekonomik faaliyetlerin incelenmesi, planlanması ve oluşumu evrelerinde “mekan” kavramı önem kazanmaya başlamış dolayısıyla devlete bölgesel politikaların hazırlanması ve uygulanmasında önemli görevler atfedilmiştir. Böylelikle devletin bölgesel gelişmedeki sorumluluğu yeni bir plâforma taşınmıştır.

Çalışmanın birinci bölümünün amacı, bölge kavramı ve çeşitlerine açıklık getirmek ve bölgesel gelişmişlik farklarını başlıca nedenleri ile irdeleyip, Türkiye’de bölgesel gelişmişlik farklılıklarını ortaya koymaktır.

1. Bölge Kavramı ve Bölgesel Politika

Bölge kavramı ve bölgesel politikanın genel hatları ile ele alınacağı bu kısımda, bölgesel farklılıkların ve bölgesel kalkınmanın karakteristik özellikleri ortaya konulacaktır. Bu hedef kapsamında aşağıda sırası ile bölge

¹ Yusuf BAYRAKTUTAN, “Bölgesel Dengesizlik ve Bölgesel Kalkınma”, Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt: 10, Sayı: 3-4, 1994, s.184.

² Celal Naci KÜÇÜKER, “ Bölgesel Kalkınma ve Kentsel Gelişme”, Türkiye Ekonomisi Sektörel Analiz, Ed: A.ŞAHİNÖZ, Türkiye Ekonomi Kurumu Yayını, Ankara, 425.

kavramı, bölge türleri, bölgesel gelişmişlik farklılıklarının nedenleri, bölgesel gelişmişlik farklılıklarının giderilmesinde önem kazanan faktörlerin neler olduğu ve bölgesel kalkınma politikasının kavram, kapsam ve önemi incelenecektir.

1.1. Bölge Kavramı ve Kapsamı

Sözcük kökeni Latince “regio: çevre alan” anlamına gelen bölge çok boyutlu, çok anlamlı ve sınırları oldukça güç çizilebilen bir kavramdır. Küreselleşme süreci içinde yaşanan gelişmeler ve devletlerin son zamanlarda karşılaşmaya başladıkları özellikle ekonomik ve ekolojik zorlamalar bölgeselleşme eğilimlerini artırmaktadır. Bölge, ya fiziksel, ya işlevsel ya da siyasal temele dayanan bir birimi anlatır. Görüldüğü gibi, ‘bölge’ nedir diye sorulduğunda, üzerinde kolayca görüş birliğine varılan bir tanımlama yapmak oldukça zor görünmektedir. Örneğin, fiziksel ya da kültürel nitelikleri bakımından bir bütün oluşturan ve bu açıdan kendine bitişik olan yörelerden farklılaşan bir toprak parçası olarak tanımlandığı gibi, iller ile merkezi devlet arasındaki bir mülki yönetim kademesi veya illerden daha geniş coğrafi birimlerde eşgüdümlemesi gerekli görülen bazı hizmetlerin yürütüldüğü, coğrafi yönetsel birim olarak da adlandırılabilir³.

Bölge kavramı, belirli kriterler bakımından homojen yeryüzü parçasıdır. Yeryüzünde, hangi parça alınır alınsın muhakkak birbirinden farklı olacaktır. Belirli bölgelerin oluşturulması, aralarında homojenliğin sağlanması ancak önceden belirlenmiş kriterlerle mümkündür. Buna göre bölgeler, yeryüzünde belirli özelliklerin bir araya gelmesiyle ortaya çıkan sahalardır. Burada önemli olan bu yeryüzü parçalarının hangi kriterler bakımından homojen olduğudur.

Bölge kavramı, açık ve net bir kavram değildir. Bölgenin ifade ettiği mekanın boyutu, içeriği, kavramın kullanılış amacına göre değişiklik göstermektedir. Bölge kavramının, kimi zaman kentin birkaç mahallesini sınıflandırmak amacıyla kullanıldığı gibi, kimi zaman bir ülkenin birkaç ilden oluşan yöresinin değerlendirilmesinde; kimi zaman birkaç ülkenin oluşturduğu kara parçasının tanımlanmasında kimi zaman ise bir kıtanın alt

³ Ahmet APAN, “Bölge Kavramı ve Bölgesel Kalkınma Ajansları”, Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi, Cilt:13, Sayı:4, 2004, s.40.

birimlerinin ayrıştırılmasında kullanıldığı görülmektedir⁴.

Ekonomi perspektifinden değerlendirildiğinde, bir planlama ve analiz birimi olarak bölgenin, ne kent kadar küçük, ne de ülke kadar çok geniş alan parçası olması uygun görülür. Bölge kavramı, Makroekonomik analizin, ülke genelinde daha alt birimlere indirgenmesi aşamasında ortaya çıkmış ve mekân analizinde bir sınıflamaya ve sınırlamaya gerek duyulmuştur. Bu sınıflama ihtiyacı da bölge kavramı ile karşılanmıştır. Bölge, ekonomik analizde bir ölçek görevi görür. Makro ekonomik konuların analizinde ortaya çıkan eksikliklerin giderilmesinde yararlanır. Ayrıca kalkınmakta olan ülkelerde kaynaklar kıt olduğu için, tüm ülkenin kavranması amacıyla bölge, birim olarak ele alınır. Gerekli bilgilerin toplanmasında, bu verilerin analiz edilip karşılaştırılmasında en iyi yöntem, yine ülkeyi uygun büyüklükte bölgelere ayırmaktır⁵.

1.2. Bölge Türleri

Ülkeler, belirli kriterlere göre bölgelere ayrılmaktadır. Bu bölgelerin de özelliklerine göre yine belirli kriterlere göre sınıflandırılması mümkündür. Genel olarak bu sınıflandırma, ya bölgelerin ekonomik yapılarına göre ya da ekonomik gelişme seviyelerine göre yapılır. Bölgesel iktisat açısından bölgelerin ekonomik yapılarına göre sınıflandırılması, yapılan çalışmaya kolaylık getirmesi bakımından önemlidir. Bu sınıflandırmalarda, bölgelerin belirli bir zaman dilimindeki durumları anlatır⁶.

Bölgesel gelişme ve planlamayı konu edinen eserlerde çok değişik bölge ayırımına rastlanmaktadır. Bölge ayırımı ile ilgili ilk sistematik çalışma bölgesel iktisatın kurucusu olan Von THUNEN'e aittir⁷. Günümüzde bölge kavramı makroekonomik açıdan ele alınmaktadır. Genellikle Fransız bölge plancısı ve iktisatçı Jacques Bouddeville'nin sınıflandırması benimsenmektedir. Bu sınıflandırmaya göre bölgeler: "Homojen Bölge",

⁴ Hatice KARAÇAY-ÇAKMAK, Lütfi ERDEN, "Yeni Bölgesel Kalkınma Yaklaşımları ve Kamu Destekleme Politikaları: Türkiye'den Bölgesel Panel Veri Setiyle Ampirik Bir Analiz", Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt:6, Sayı:3, 2004, s.79.

⁵ Mustafa DURMAN, "Bölgesel Gelişmede Fütz Analizi Kullanmanın Önemi", D.P.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:5, Haziran 2001, s.64.

⁶ DURMAN, a.g.m., s.64.

⁷ A.Yılmaz GÜNDÜZ, Bölgesel Kalkınma Politikası, Ekin Kitabevi, 2006, s.3.

“Polarize Bölge” ve “Plan Bölge” diye ayrılmaktadır⁸. Ayrıca bölgeler, ekonomik gelişme derecesi göz önünde tutularak “Gelişmiş” ve “Az Gelişmiş” olarak da genel bir ayrıma tabi tutulmaktadır⁹. Burada bölge tanımının ve sınırlarının tayininde iki temel kriter dikkate alınmıştır. Buna göre bölgeler, iktisadi gelişme derecesi bakımından; “gelişmiş”, “az gelişmiş” ve “gelişme halindeki az gelişmiş” bölge biçiminde, iktisadi yapı özellikleri bakımından; homojen, polarize, ekonomik gelişme düzeyine göre ve plan bölge olarak tasnif edilmektedir¹⁰.

1.2.1. İktisadi Gelişme Derecesi Bakımından Bölgeler

İktisadi gelişme düzeyine göre bölge değerlendirilmesinde dinamik bir yaklaşım söz konusudur. Zira bölgeler belirli bir gelişme süreci içinde ele alınmaktadır. Buna göre bölgeler aşağıdaki gibi gelişmişlik düzeylerine göre bir ayrıma tabi tutulabilirler¹¹:

1.2.1.1. Gelişmiş Bölgeler

Gelir düzeyi ve gelir artış hızı itibarıyla ülke ortalamasının üzerinde olan bölgelerdir. Bu bölgelerin gelir düzeyi ve gelir artış hızı yüksek olduğu gibi, sosyal ve kültürel göstergelere göre de, gelişmiş bir özellik taşımaktadırlar. Bu bölgelerdeki popülasyonun eğitim düzeyi yüksektir. Yol, su, elektrik gibi alt yapı yatırımları ihtiyaçları karşılayacak düzeydedir. Sabit sosyal yatırım hizmetleri ile birlikte verimli yatırımlar da bulunmaktadır. Bütün bunlara bağlı olarak kişi başına düşen doktor ve yatak sayısı, sinema ve tiyatro gibi faaliyetlerin miktarı fazladır. Hayat standardı yüksektir. Sosyal ve kültürel düzeylerinin yüksekliği dolayısıyla doğum oranları yüksek değildir. Gelişmiş bölgelerin belirgin özellikleri şu şekilde sıralanabilir¹²:

Üretim faktörlerinin verimliliği yüksektir,

Faktör dağılımında aşırı dengesizlik yoktur veya azdır,

Altyapı yatırımları yeterlidir,

⁸ Turan YAZGAN, Güney Doğu Anadolu Bölgesi Gelişme Planı, Cilt: I, Emsa Anonim Şirketi Kutsun Yayınevi, İstanbul-1977, s.107.

⁹ Fehmi YAVUZ vd, Şehir ve Bölge Planlaması Bakımından Şehirleşme Hareketleri, SBF Yayını, No: 122, Ankara, 1961, s.196.

¹⁰ BAYRAKTUTAN, a.g.m., s.184.

¹¹ Ertan, BECEREN, “Kapsamlarına Göre Bölgeler ve İller”, Yerel Siyaset, Yıl:2, Sayı:22, Ekim 2007, s.17.

¹² Fevzi DEVRİM, Maliye Politikası, Dokuz Eylül Üniversitesi, İ.İ.B.F Yayınları, No:4, İzmir, 1983, s.155.

Doğal evre gelişmeye elverişlidir,

Bölgede gelir dağılımlı düzenlidir ve dışardan göç almaktadır,

Gelişmiş bölgelerin kalkınma hızları yalnız geri kalmış bölgelerden değil aynı zamanda ölke kalkınma hızından da yüksektir,

Bölgede tasarruflara bağlı olarak yatırımlar da yüksektir ve sürekli artışlar kaydetmektedir.

1.2.1.2. Problemlı Bölgeler

Bölgesel farklılıklar beraberinde ölke genelinde sorunlar oluşturarak problemlı bölgelerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Kaynağını bölgeler arası gelişmişlik farklarından alan problemlı bölgeler; az gelişmiş bölge, duraklamış bölge ve kalabalıklaşmış bölge olarak sıralanırken, sahip oldukları özellikler de ayrıca aşağıda verilmiřtir¹³;

1.2.1.2.1. Az Gelişmiş Bölgeler

Gelişme potansiyelini kaybetmiş veya gelişme avantajları olmayan bölgeler olarak tanımlayabileceğimiz az gelişmiş bölgeler, problemlı bölge konumuna dışerek, belirli bir süre içinde sosyal ve iktisadi göstergeler açısından başka bölgelerle karşılaştırıldığında iktisadi üstünlüklerinin bulunmamasıyla dikkat çeker hale gelmektedirler.

Az gelişmiş bölgelerde istihdam olanakları kısıtlı olduğundan işsizlik söz konusudur ve buna bağlı olarak bu bölgelerde gelirler dışüktür. Ücretlerin ve dolayısıyla satın alma gücünün dışüklüğu bu bölgelerde sosyal hizmetlerin gelişmemesine neden olur. Bu bölgelerde sağlık hizmetleri geridir, eğitim hizmetleri yeterince geliřmemiřtir¹⁴.

Az gelişmiş bölgelerin gelir düzeyi ve gelir artış hızı, diğer bölgelerin gelir düzeyleri ve gelir artış hızlarından dışüktür. Tarım hakim iktisadi faaliyetir ve modern tarım girdilerinden yeterince faydalanılmamaktadır. Doğum oranı dolayısıyla nüfus artış hızı genellikle ölke nüfus artış hızından yüksektir. Gelişmiş bölgelere göre dışük sosyo-ekonomik göstergeler göze çarpmaktadır. Emeğin istihdam olanakları sınırlı olduğu gibi, sabit sosyal altyapı yatırımları da yetersizdir. Üretken yatırımlar bölgeye ekilememektedir. Tasarruf oranı gelir düzeyine bağlı olarak dışüktür.

¹³ BECEREN, a.g.m., s.17.

¹⁴ Coşkun Can AKTAN, Değişim ve Devlet, Cilt II, (Türkiye'de Devletin Yeniden İnşasına Yönelik Strateji ve Aksiyon Önerileri), TİSK Yayını, Ankara, 1998, s.1-2.

Bundan dolayı yatırımlara kanalize olacak sermaye birikimi gerçekleşmemektedir.

1.2.1.2.2. Duraklamış Bölgeler

Daha çok gelişmiş ülkelerde rastlanan problemlili bölge türü olan duraklamış bölgeler, daha önce hareketliyken zamanla canlılığını kaybetmiş ve beraberinde de sorunlar yaşamakta olan bölgelerdir. Duraklama nedenlerinin başında bu bölgelerdeki sanayilerin ekonomik gelişme ile birlikte gerileyen sanayiler niteliğine dönüşmesi gelmektedir. Bölgenin gelişen ulaşım teknolojisine göre pazara olan yakınlık üstünlüğünü başka merkezlere kaptırması ve benzeri durumlar, bu tür problemlili bölgelerin duraklama yaşamlarının diğer nedenlerini oluşturmaktadır¹⁵.

1.2.1.2.3. Kalabalıklaşmış Bölgeler

Ekonomik gelişmenin başladığı kalkınma kutbunun bulunduğu bölgeler, işletmelere sağladıkları dışsal ekonomiler nedeniyle giderek kalabalıklaşırlar. Pozitif dışsal ekonomik nedenler, ekonomik gelişmenin başladığı kalkınma kutuplarının giderek kalabalıklaşmasına neden olurlar. Bu bölgeler, diğer bölgelerden gelen göç dalgaları azaltılmadığı ya da durdurulamadığı için artık çözümü güç sorunların ürettiği yöreler haline gelirler. İşletmelerin üretim maliyetlerinin artmasına neden olan olumsuz dışsal ekonomilerin ortaya çıkması yanında, bölgede yaşayanlara belirli hizmetlerin yeterli ölçüde götürülememesi, bu tür bölgelerin sorunları arasındadır.

Kalkınma sürecinin ilk evrelerinde, gelişme merkezleri konumundaki büyük kentler (doğal büyüme kutupları), sundukları mal, hizmet ve istihdam olanakları nedeniyle, üretim faktörleri için çekim odakları olmaktadır. Ancak nüfusun düzensiz ve hızlı birikimi nedeniyle dışsal yararlar zamanla negatif dışsallıklara dönüşerek, büyük kentlerde yaşamının maliyetini arttırmaktadır. Ülkenin diğer yerleşim birimlerinden bu tür kentsel kutuplara doğru başta insan gücü göçü olmak üzere, yoğun bir faktör hareketliliği meydana gelmektedir. Bu akım belirli bir aşamada dengelenmediği takdirde, gelişme kutuplarındaki optimal ölçek aşılmakta ve yeni tür metropol sorunları gündeme gelmektedir¹⁶.

¹⁵ Zeynel DİNLER, Bölgesel İktisat, 4. Baskı, Bursa, Ekin, 1994, s.439.

¹⁶ Ruşen KELEŞ, Kentleşme Politikaları, Imge Yayınevi, 1990, Ankara, s.8.

1.2.1.3. Gelişme Halindeki Az Gelişmiş Bölgeler

Gelişme seviyesi ortalamanın altında, gelişme hızı ortalamanın üstünde olan bölgelerdir. Gelişme halindeki az gelişmiş bölgeler ya da diğer adıyla potansiyel gelişme bölgeleri, gelir düzeyi itibarıyla ülke ortalamasının altında olan bölgelerdir. Ancak gelişme hızı açısından değerlendirildiğinde ülke ortalamasının üstünde olduklarından dolayı gelişme potansiyelleri vardır. Bu potansiyel, uzun süre harekete geçirilemediği için bu bölgeler az gelişmişlik niteliğinden sıyrılamamaktadırlar. Bu bölge türünde mevcut yeraltı ve yer üstü kaynaklarının bilinmemesinin veya yeterince değerlendirilmemesinin yanı sıra, bölgeye özel ve kamu yatırımlarının çekilememesi, bölgede mevcut insan gücü kaynaklarından faydalanılmaması sonucu söz konusu bölge az gelişmişliğini sürdürmesine rağmen gelişmişliğini de devam ettirmektedir.

1.2.2. İktisadi Yapı Özellikleri Bakımından Bölgeler

Bir ülkede, ekonomik gelişmenin o ülkenin bölgeleri arasında dengeli dağılımını sağlayacak politikaların izlenebilmesi için yapılması gerekli planlama bölgeleri ayırımında üç bölge kavramı ile karşı karşıya gelinmektedir. Bunlar: homojen, polarize ve plan bölgeler olarak tanımlanabilir.

1.2.2.1. Homojen (Türdeş) Bölgeler

Bölgesel analizlere, mevcut durumu belirlemeye yarayan türdeş bölgelerin saptanması ile başlanır. Bu yönüyle homojenlik belirlenmesi yalnızca statik bir durumu ortaya koymaktadır¹⁷. Homojen bölge, seçilen bir veya birkaç kritere göre aynı seviyede olan ve birbirini takip eden kesimlerin teşkil ettiği bütündür. Diğer bir deyişle, ekonomik kriterlere göre aynı özellikleri gösteren bölge, homojen bölgedir¹⁸. Bir başka ifade ile homojen bölge, seçilen bir veya birçok ölçüte göre, aynı düzeyde olan ve birbirini takip eden kesimlerin teşkil ettiği bütündür¹⁹.

Görüldüğü üzere homojen bölge, karakteristikleri birbirine mümkün olduğu kadar yakın olan birimlerden meydana gelen devamlı bir mekândır²⁰.

¹⁷Alaattin KIZILTAN, “Bölgesel Dengesizlikleri Gidermede Plan ve Projeler”, Atatürk Üniversitesi, İİBF Dergisi, C:10, Sayı:3-4, 1994, s.133.

¹⁸ DURMAN, a.g.m., s.65.

¹⁹ Polarize Bölge Seçimi ve Aranan Şartlar, İzmir Ticaret Odası Yayını., 1996, s.4.

²⁰ Tanju POLATKAN, Bölgesel Gelişme Politikası, DTP, Ankara, 1968, s.20.

Pratikte ise homojen bölgeleri oluşturan alanları sınırlamak için çeşitli ölçüler kullanıldığı görülür. Bunlar arasında en önemlileri endüstrileşme derecesi, okur-yazarlık oranı ve kişi başına düşen milli gelirdir²¹.

Homojen bölge saptamasında bölgelerin, tüm sosyo-ekonomik gelişmişlik göstergelerini göz önüne almak gerekir. Böyle bir çalışma ülkemizde ilk defa Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) tarafından 1963–1970 yıllarına ait verilere dayanılarak, 53 gösterge göz önüne alınıp yapılmıştır. Bu çalışma sonucunda ülkemizde tüm iller gelişmişlik düzeylerine göre sekiz gruba ayrılmıştır. Bu gruplardaki illerin her biri bir homojen alan oluşturmaktadır²². Buna göre homojen bölge, sürekli bir homojen alana tekabül eden birbirine bitişik ve aynı karakteristik özelliklere sahip alanlar grubudur. Örneğin İstanbul ile Ankara, İzmir ile Adana ve Ağrı ile Hakkâri gelişmişlik düzeyi açısından homojen bölge oluştururlar. Eğer bölgeler arasında ekonomik, sosyal ve kültürel yönden bir benzerlik yoksa o zaman dengesizlikten bahsedilebilir. Bu durumda bölgeler homojen değil, heterojen bir yapıya sahip olacaktır. Bu tür bölgelere örnek olarak Marmara ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri gösterilebilir²³.

1.2.2.2. Polarize (Kutuplaşmış) Bölgeler

Bir merkez ve onu çevreleyen hinterlandından oluşur. Ekonomik gelişmenin çok yönlü ve çeşitli nedenlerle belli bölgelerde yoğunlaşması, bölgeler arası gelişmişlik farkına neden olmaktadır.

Polarize bölgelerde bir merkez vardır, bir de bu merkeze bağlı çevre vardır. Merkezle çevre arasında ekonomik ve sosyal bağlar ya önceden beri zayıftır ya da farklı nedenlerden dolayı zayıflamıştır²⁴. Türkiye'nin bölgesel gelişme politikaları açısından Avrupa Birliği'ne uyum sağlama çabaları çerçevesinde, “bölgesel istatistiklerin toplanması, geliştirilmesi, bölgelerin sosyo-ekonomik analizlerinin yapılması, bölgesel politikaların çerçevesinin belirlenmesi ve AB Bölgesel İstatistik Sistemine uygun karşılaştırılabilir İstatistiki veri tabanı oluşturulması amacıyla ülke genelinde İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması yapılmıştır. Özellikle AB kaynaklarının yönlendirileceği bölgelerin belirlenmesinde önemli rol oynayacak bölgesel

²¹ KIZILTAN, a.g.m., s.133.

²² GÜNDÜZ, a.g.e., s.4.

²³ YAZGAN, a.g.e., s.110.

²⁴ Mustafa ALTINTAŞ, Türkiye'de Kalkınma ve Uygulama Sonuçları, Kalite Matbaası, Muğla İşletmecilik Yüksekokulu Yayını, Yayın no:2, Ankara, 1978, s.18.

istatistiklerin belirlenmesi açısından, bu sınıflandırma önem taşımaktadır.

İstatistiki bölge sınıflandırmasında iller “Düzey 3”; ekonomik, sosyal ve coğrafi yönden benzerlik gösteren komşu iller ise bölgesel kalkınma planları ve nüfus büyüklükleri dikkate alınarak “Düzey 1” ve “Düzey 2” olarak gruplandırılmışlardır. Aşağıdaki tablolarda istatistiksel bölge birimlerinin sınıflandırması yer almaktadır.

Tablo 1: İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması

DÜZEY 1 (Bölge)	DÜZEY 2 (Alt Bölge)	DÜZEY 3 (İl)	DÜZEY 1 (Bölge)	DÜZEY 2 (Alt Bölge)	DÜZEY 3 (İl)
İstanbul	İstanbul	İstanbul	Orta Anadolu	Kırıkkale	Kırıkkale Aksaray Niğde Nevşehir Kırşehir
				Kayseri	Kayseri Sivas Yozgat
Batı Marmara	Tekirdağ	Tekirdağ Edirne Kırklareli	Batı Karadeniz	Zonguldak	Zonguldak Karabük Bartın
	Balıkesir	Balıkesir Çanakkale		Kastamonu	Kastamonu Çankırı Sinop
Ege	İzmir	İzmir	Doğu Karadeniz	Samsun	Samsun Tokat Çorum Amasya
	Aydın	Aydın Denizli Muğla		Trabzon	Trabzon Ordu Giresun Rize Artvin Gümüşhane
	Manisa	Manisa Afyon Kütahya Uşak			

Tablo 1: İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması (Devamı)

DÜZEY 1 (Bölge)	DÜZEY 2 (Alt Bölge)	DÜZEY 3 (İl)	DÜZEY 1 (Bölge)	DÜZEY 2 (Alt Bölge)	DÜZEY 3 (İl)
Doğu Marmara	Bursa	Bursa Eskişehir Bilecik	Kuzeydoğu Anadolu	Erzurum	Erzurum Erzincan Bayburt
	Kocaeli	Kocaeli Sakarya Düzce Bolu Yalova		Ağrı	Ağrı Kars Iğdır Ardahan
Batı Anadolu	Ankara	Ankara	Ortadoğu Anadolu	Malatya	Malatya Elazığ Bingöl Tunceli
	Konya	Konya Karaman		Van	Van Muş Bitlis Hakkari
Akdeniz	Antalya	Antalya Isparta Burdur	Güneydoğu Anadolu	Gaziantep	Gaziantep Adıyaman Kilis
	Adana	Adana Mersin		Şanlıurfa	Şanlıurfa Diyarbakır
	Hatay	Hatay Kahramanmaraş Osmaniye		Mardin	Mardin Batman Şırnak Siirt

Kaynak: UZAY, a.g.e., s.140-141.

Düzey 3, 81 adet il düzeyinde İstatistiki Bölge Birimidir. Düzey 2, 26 adet olup, İstatistiki Bölge Birimleri kapsamındaki komşu illerin gruplandırılması sonucu ortaya çıkmıştır. Düzey 1 ise, Düzey 2'nin gruplandırılması sonucu oluşmuştur ve 12 adettir. Bölgesel politikaların başarısı açısından, bu sınıflandırmanın doğru bir şekilde yapılmış olması son derece önem taşımaktadır.

1.2.2.3. Ekonomik Gelişme Düzeyine Göre Bölgeler

Beşeri, tarihi ve coğrafi nedenlerle ortaya çıkan ülkelerarası ekonomik ve sosyal gelişmişlik farkı, benzer nedenlerle bölgeler arasında da görülür. Bölgeler kendi aralarında “gelişmiş” ve “az gelişmiş” olmak üzere ikiye ayrılır. Bu grupları da alt gruplara ayırmak mümkündür. Ekonomik kriterler açısından üstün olan bölge gelişmiş bölgedir. Bölge gelir seviyesi, gelir artış hızı, sosyal ve kültürel bakımdan gelişmiş bir özellik taşır. Eğitim seviyesi yüksektir. Sosyal altyapı yatırımlarını oluşturan eğitim, sağlık, yol, su, elektrik, park, otel, yeşil saha, sinema, tiyatro, sosyal güvenlik gereksinimleri, yeterli şekilde karşılanmaktadır.

Bu bölgelerin gelirleri, ülke gelir düzeyinin altında olmasına rağmen, gerek yapılan yatırımlarla gerekse bölgelerin sahip olduğu yeraltı ve yerüstü imkânlarının değerlendirilmesi ile arttırılabilir. Bu tip bölgelere “gelişme halindeki bölgeler” denilmektedir. Gelir düzeyi ülke ortalamasının üzerinde olmasına rağmen gelişme potansiyelini kaybettiği için gelir artış hızı düşen bölgeler de olabilir. Bu tip bölgelere de “potansiyel bakımdan az gelişmiş bölgeler” denilir²⁵.

1.2.2.4. Plan Bölgeler

Bölge planlaması, en geniş tanımıyla “coğrafi” mekan organizasyonuna ilişkin plan ve politikaların tümü olarak ifade edilir²⁶. Ya da bir bölgenin ekonomik, sosyal ve fiziki yönden bağlantılı olarak siyasal ve kültürel yönden koordine edilmesi demektir. Mekanın, barındırdığı dinamiklerle, en rasyonel biçimde düzenlenmesi ve bu düzenlemenin gerektiği şekilde donatılmasıdır. Bu dinamikler ulusal devletin ya da kamunun-halkın elinde bulunan tüm doğal, mali ve fiziki kaynaklar ve araçlar olarak algılanabilir²⁷.

Bölge planlamasının ana teması ise bölgeler arası dengesizliklerin giderilmesidir²⁸. Bölgesel planlama anlayışı, çeşitli sahalarda bilgi çokluğu ve uzmanlık, dünya görüşü, yaratıcı düşünce, eleştirel bakış, uzak görüşlülük

²⁵ ALTINTAŞ, a.g.e., s.22.

²⁶ İlhan TEKELİ, “Dört Plan Döneminde Bölgesel Politikalar ve Ekonomik Büyümenin Mekansal Farklılaşması”, ODTÜ Gelişme Dergisi, 1981 Özel Sayısı: Türkiye’de Planlı Gelişimin Yirmi Yılı 1960–1980, Ankara, s.370.

²⁷ Gülen ELMAS, “Cumhuriyetin İlanından Günümüze Türkiye’de Bölgesel Politikalar”, Gazi Üniversitesi, Ekonomik Yaklaşım Dergisi, Cilt:15, Sayı:50, 2004, s.118.

²⁸ Devlet Planlama Teşkilatı, VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı, Ankara, 2000, s.10.

ve hayal gücüyle beslenen, gerçekçi olmayı gerektiren, heyecan verici bir senaryo hazırlama fonksiyonudur²⁹.

Plan bölgeler, kalkınma planlarının hazırlanmasına yardımcı olmak, uygulanmasını kolaylaştırmak ve bölgenin kalkınmaya katılımını temin gayesiyle tespit edilen bölgelerdir. Plan bölgeler, bölgesel planlama uygulanan ülkedeki, planlama anlayışına ve ülkenin bölgesel sorunlarının niteliği ve yoğunluğuna göre, tüm ülkeyi kapsadığı gibi, sadece belli sorunlara sahip bölgeleri de kapsayabilir.

Hangi ölçüte göre belirlenmiş olursa olsun bir plan bölge, tümüyle bir sınıfta yer alabileceği gibi, daha sık rastlanan biçimiyle, birden fazla bölge türünü de içerebilir. Bunlar, plan bölge içinde alt bölgeleri oluştururlar. Buna göre kısıtlarına ve potansiyellerine göre farklılık gösteren bölgeler ve alt bölge ayrımı Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın Bölgesel Gelişme Stratejileri Alt Komisyon Raporu'nda şu şekilde yapılmıştır³⁰:

Az Gelişmiş Bölgeler: Zorlukları olan tarımsal, az gelişmiş ve izole bölgelerdir.

Gerilemekte Olan Bölgeler: Zorlukları olan büyük kent çeperleri ve fazla kalabalık bölgeler bu tip sorunlu bölgeler arasında yer alırlar ve sorunları dünya ekonomik konjunktüründe büyük önem kazanmıştır.

Sorunlu Endüstriyel Bölgeler: En önemli sorunları artan işsizlik, işletme/üretim teknolojilerindeki eskimişlik, fiziksel çevrede nitelik kaybıdır.

Büyüme Baskısı Altında Olan Bölgeler: Bu bölgelerde başlıca sorunlar, konut, sosyal altyapıda eksiklik, ulaşım, çevre kirliliğidir.

Acil Müdahale Bölgeleri: Afet görmüş bölgeler, terör bölgeleri, büyük ve kapsamlı projelerin etkisi altındaki bölgelerdir (GAP Bölgesi).

Risk Bölgeleri: Doğal risk (deprem, taşkın, erozyon, vb), bölgeleri ve yapay risk (enerji istasyonları, zararlı kimyasal üretimi, vb.) alanlarıdır.

Hassas Bölgeler: Ekolojik yönden duyarlı alanlar ve havzalar, doğal ve kültürel değerler açısından zengin olan bölgelerdir.

²⁹ Philip ALLMENDINGER, M. Jones TEWDWR, "Spatial Dimension and Intitutional Uncertainties of Planing and The New Regionalism", Environment and Planing C: Government and Policy, 2000, V:18, p.711.

³⁰ BECEREN, a.g.m., s.16.

Özel Statülü Bölgeler: Serbest şehir, sınır ticaret bölgeleri, vb. yasa ile özel uluslar arası statü kazanmış bölgelerdir.

1.3. Bölgesel Gelişmişlik Farklılıkları ve Bölgesel Kalkınma

Her ülkenin bünyesindeki bölgeler, ekonomik ve sosyal kalkınma düzeyleri bakımından farklılıklar göstermektedir. Bu farklılığın yoğunluğu ise az gelişmiş ülkelerde, gelişmiş ülkelere oranla daha fazladır. Tek başına piyasa güçlerinin bölgesel farklılıkları gideremeyeceği düşüncesi ile bölgesel dengesizliklerin sakıncalarının giderilmesi ve dengesizliklerin azaltılması için, gerek gelişmiş ve gerekse gelişmekte olan ülkelerde devlet müdahalesinin gerekliliği üzerinde durulmaktadır. Nitekim bu konuda Frank J.B. Stilwell de, 1972 yılında yazdığı Bölgesel İktisat Politikası adlı kitabında yer alan, "...(kısa dönemde) piyasa güçleri bölgesel farklılıkları ortadan kaldıramayacaktır. Uzun dönemde dengeleyici olsalar dahi, dengeleme süresinin gereğinden çok uzun ve ızdıraplı olduğu açıktır... Uzun dönemde ise, Keynes'in dediği gibi 'hepimiz öleceğiz'..." şeklindeki sözleri ile piyasa güçlerinin kısa vadede bölgesel farklılıkları gidermede etkili olamayacağını belirtmektedir.

1.3.1. Bölgesel Gelişmişlik Farklılıklarının Ortaya Çıkışı

Tarih boyunca bölgelerin gelişme dinamiklerinde çeşitli nedenlerle farklılıklar olmuştur. Bu nedenlerin en bilinenleri; yer altı ve yer üstü kaynaklarının, nüfus ve beşeri sermayenin ve ayrıca tarihi ve kültürel birikimlerin yersel yoğunlaşmalarındaki farklılıklardır³¹.

Ülkeden ülkeye farklı yoğunlukta olmakla birlikte, bölgeler arası gelişmişlik farklarının ortaya çıkışı, sanayi devrimi ile birlikte ekonomik gelişmenin başladığı her ülkenin mutlaka tanışacağı, kaçınılması olanaksız bir olgudur. Dünya ekonomisinde gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler gibi kavramlarla tasvir edilen gelişmişlik kalıbı, ülke ekonomilerinin çeşitli bölge ve kentlerinde de ortaya çıkmaktadır. Dinamik bir yapıya sahip olan gelişme sürecine yön veren ekonomik faktörlerin ülke mekânı üzerinde farklı yoğunluklardaki dağılımı, bölgeler arası ve kentler arası gelişmişlik farklarının ortaya çıkmasına neden olmaktadır³². Bu konuda iktisatçılar,

³¹ Gülen ELMAS, Küreselleşme Sürecinde Bölgesel Dengesizlikler AB ve Türkiye, Nobel Yayınevi, Eylül 2001, s.1-2.

³² Celal KÜÇÜKER, Bölgesel Kalkınma ve Kentsel Gelişme, Türkiye Ekonomisi Sektörel Analiz, Turhan Kitabevi, Ankara, 1998, s.425.

iktisadi gelişmenin her yerde aynı anda ve aynı ölçüde başlamasının imkânsız olduğunu; coğrafi konum, doğal kaynaklar, teknik gelişmeler vb. faktörlerin gelişmeyi bir başlangıç noktası etrafında yığıldığı noktasında birleşmektedirler³³.

İster dar ister geniş anlamda kullanılsın, bir ülkenin bünyesindeki bölgesel farklılıklar önemli boyutlara ulaşıyorsa, geri kalmış bölgelerdeki üretim faktörleri üretime sokulmuyorsa, atıl ise, eksik istihdam söz konusudur. Öyleyse geri kalmış bölgelerde işsizliğin oluşu, o ülkede eksik istihdamın olduğunu gösterir, bu ise ülkenin refah kaybını gösterir³⁴. Bugün hemen her ülkede az ya da çok, ama mutlaka bölgesel eşitsizlik vardır. Bu yönüyle bölgesel eşitsizlik, aynı alanın farklı yerlerinde görülen her çeşit eşitsizlik olarak görülebilir³⁵.

Bölgesel eşitsizliği, ekonomik ve sosyal fırsat eşitsizliği şeklinde daha dar anlama indirmek de mümkündür. Ekonomik fırsat eşitsizliği; farklı bölgelerdeki kişilerin gerek iş bulma gerekse eşit işe eşit ücret elde etme fırsatına sahip olamaması, sosyal fırsat eşitsizliği ise; farklı bölgelerde yaşayan kimselerin sağlık hizmetlerinden, eğitim hizmetlerinden, sanatsal faaliyetlerden aynı derecede yararlanamamaları, hatta eş seçiminde bile aynı olanaklara sahip olamamalarıdır³⁶.

Bölgesel eşitsizlik sadece az gelişmiş ülkelere has bir özellik değildir. Bölgesel gelişmişlik farklılıkları, gelişmenin her safhasında farklı ağırlıkta hissedilen bir problemdir. Nitekim Walt Whitman Rostow'un 1966 yılında "İktisadi Gelişmenin Merhaleleri" adlı eserinde belirttiği üzere, 'olgunlaşma merhalesinde, bir ülkenin bütün bölgeleri veya bir ekonominin bütün sektörleri, modern teknolojiyi tam manasıyla uygulayıp aynı seviyede bir gelişme sağlayamaz, bölgeler ve sektörler arasında gelişme farklarının bulunması normaldir'.

Bir ülkede gelişme süreci genellikle belirli bölgelerden başlamakta ve zamanla bu gelişme tüm ülkeye yayılmadığında hatta diğer bölgelerde nisbi

³³ BAYRAKTUTAN, a.g.m., s.185.

³⁴ Rudiger DORNBUSH, Stanley FİSCHER, Macroeconomics, Fourth Edition, Mc Graw-Hill, Newyork, 2000, p. 523.

³⁵ BAYRAKTUTAN, a.g.m., s.184.

³⁶ DİNLER, a.g.e., s.123.

bir gerileme başladığında, anılan bölgeler ile ülkenin diğer bölgeleri arasında çeşitli sosyo-ekonomik uçurumların oluşmasına neden olmaktadır³⁷.

Bölgesel eşitsizlik aynı zamanda sadece ülkelerin geri kalmış bölgelerinde değil, gelişmiş büyük kentlerinde; eğitim ve sağlık hizmetlerinin yetersizliği, arsa ve konut ihtiyacı, su, enerji, altyapı ve genel belediye hizmetlerinin yetersizliği, trafik sıkışıklığı, kalabalıklaşma, gürültü ve çevre kirliliği şeklinde de ortaya çıkmaktadır³⁸. Gelişmiş ülkelerde de belli ölçülerde var olmakla beraber, bölgeler arası dengesizlik, özellikle az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerin ayırıcı özelliklerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Gelişmiş ülkelerde, bölgeler arası dengesizlikler giderek azalırken, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde artmaktadır. Buna bağlı olarak bölgeler arası farklılıklar giderek büyüme eğilimi göstermektedir³⁹.

1.3.2. Bölgesel Eşitsizlik Çeşitleri

Dünya ülkeleri arasında ya da coğrafi bölgeler arasında ekonomik gelişmişlik farklılıkları olduğu gibi ülkelerin bölgeleri veya illeri arasında da gelişmişlik farklılığı görülmektedir. Ülke içindeki bazı bölgeler veya iller diğerlerine göre fazla gelişmiş iken; diğerlerinin aynı performansı gösteremediği gözlenmektedir. Bölgeler arası dengesizlik veya gelişmişlik farkı, gelişmiş ülkelerde dahi görülebilmektedir. Bu doğal ve kaçınılmaz durumun uzantısı Türkiye’de de görülmektedir. Türkiye’de yıllardan beri uygulanan teşviklere ve alınan önlemlere rağmen; iller ve bölgeler arasındaki dengesizlik devam etmiştir. Sosyo-ekonomik faktörlerin yanı sıra coğrafi ve kültürel faktörler de gelişmişlik düzeylerinin iller ve bölgeler arasında farklılık göstermesine neden olmaktadır.

Bölge veya iller aynı ülkede bulunmalarına rağmen homojen gruplar olmamaları nedeniyle, ekonomik gelişmişliği etkileyen aynı faktörlere sahip olamamaktadırlar. Bundan dolayı da bölgeler ve iller farklı gelişmişlik düzeyleri göstermektedir. İllerin veya bölgelerin gelişmişlik düzeyleri;

³⁷ Ömer YILMAZ, “Bölgesel Eşitsizlik: Türkiye Örneği”, Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt:15, Sayı:1–2, Mart 2001, s.1.

³⁸ A. Yılmaz GÜNDÜZ, Bölgesel Dengesizlik ve GAP Projesi, Özmert Matbaacılık, Malatya, 1994, s.4.

³⁹ Oktay VARLIER, Sanayileşme ve Bölgesel Dengesizlik, Makine Mühendisler Odası, Sanayi Kongresi–1976, Ankara, s.15.

vergiler, teşvikler, alt yapı yatırımları, özel sektör yatırımlarının yönlendirilmesi ve planlama açısından büyük önem taşımaktadır⁴⁰.

Bölgesel problemlerin kavramlaştırılması ülkeden ülkeye farklılık gösterecek olmakla birlikte, coğrafi eşitsizlik, sosyal eşitsizlik ve ekonomik veya fonksiyonel eşitsizlik olmak üzere üç başlık altında ele alınabilmektedir. Bunlar kısaca aşağıdaki gibi açıklanabilir⁴¹;

1.3.2.1. Coğrafi Eşitsizlik

Bu tür eşitsizlikler fiziki şartların ve doğal kaynakların doğrudan sonucudurlar. Coğrafi eşitsizlik, aynı zamanda ekonomik bir eşitsizliğin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. İklim şartları, piyasalara yakınlık, nüfus yoğunluğu ve nüfustaki değişim fiziki farklılıkların önemli bir göstergesidir. Liman ve maden kentleri bu tür eşitsizliğin en iyi örnekleridirler. Kıyı ve liman bölgeleri için İstanbul, İzmir, Mersin, Adana, Antalya, v.b. iller gösterilirken, zengin maden yatakları olarak da Zonguldak, Muğla gibi yöreler örnek gösterilebilir.

1.3.2.2. Sosyal Eşitsizlik

Sosyal eşitsizlik, çeşitli bölgelerde yaşayan insanların faydalandıkları sosyal hizmetlerin miktar ve kalitesi arasındaki farklar şeklinde kendini göstermektedir. Bu farklar, sosyal dengesizlik içinde düşünülebilen eğitim, kültür ve sağlık hizmetleri sahasında ortaya çıkmaktadır. Gerçekte sosyal eşitsizlik, ekonomik ve fonksiyonel eşitsizlikle çok yakından ilişkisi olan bir eşitsizlik türüdür. Sosyal farklılıklar, nüfusun yaşam standartları ve gelir düzeyine bağlı olan göstergelerdir. Bunlar; işsizlik, işsizlik yapısı, istihdam eğilimleri, aktif nüfus, nüfusun nitelik yapısı, yaşam şartları vb.dir.

1.3.2.3. Ekonomik veya Fonksiyonel Eşitsizlik

Bu tür eşitsizlik ekonomide aynı üretim faktörlerinin değişik piyasalarda ya da bölgelerde farklı kazançlar elde etmeleri sonucu ortaya çıkar. Bu durum, serbest piyasa şartlarında üretim faktörlerinin ülke düzeyinde dengesiz dağılımına neden olur ki, gelişmiş ve geri kalmış bölgeler arasındaki farkın temel sebeplerinden biri de budur.

⁴⁰ A. İhsan ÖZDEMİR, Aytakin ALTIPARMAK, “Sosyo- Ekonomik Göstergeler Açısından İllerin Gelişmişlik Düzeyinin Karşılaştırmalı Analizi”, Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi, Sayı:24, Ocak-Haziran 2005, s.97-98.

⁴¹ YILMAZ, a.g.m., s.2.

Ekonomik ve fonksiyonel eşitsizlik, bölge üretiminin kalitesi ve miktarındaki farklılıklarla ilgilidir. Kişi başına GSMH, vergi gelirleri, endüstriyel yapı, alt yapı, ekonomik görünüm ve demografik eğilimler ekonomik farklılığın önemli göstergeleridir. Bölgeler arası gelişmişlik farklarına yol açan ekonomik faktörlerden en önemlisi, ekonomik veya fonksiyonel eşitsizlik oluşturan faktörlerdir. Bu nedenle bölgesel gelişmişlik farklarının giderilmesinde, ekonomik veya fonksiyonel eşitsizlik oluşturan faktörlerin üzerinde daha fazla durulmalıdır.

Bölgeler arası gelişmişlik farklarının giderilmesi için öncelikle bölgesel gelişmişlik farklarına yol açan faktörlerin anlaşılması ve bunları ortadan kaldırmak üzere uygulanabilecek politikaların belirlenmesi gerekmektedir⁴². Bir bölgenin neden geri kaldığını açıklamadan, gelişmiş bölgelerin bu gelişmeyi sürdürebilme bilgisiyle, geri kalmış bölgelerin gelişmesinin sağlanamayacağı iddia edilmektedir⁴³. Bölgesel geri kalmışlığın altında yatan nedenleri anlamak, bu farklılıkları ortadan kaldırmak için atılması gereken ilk adım olmalıdır. Bölgesel ve yerel performans düşüklüğünün ekonomik veya fonksiyonel yönden açıklanmasında birkaç potansiyel kaynak vardır. Bunlar; makroekonomik istikrarsızlık, verimliliği belirleyen faktörlerdeki piyasa başarısızlıkları, işgücü hareketliliğinin engellenmesi, ekonomik faaliyetlerin kümeleşmesini etkileyen başarısızlıklar olarak özetlenebilir⁴⁴.

1.3.2.3.1. Makroekonomik İstikrarsızlık

Makroekonomik istikrarsızlık bölgesel eşitsizlikleri arttırdığı gibi, bölgeler arası iktisadi büyüme eşitsizlikleri de makroekonomik istikrarsızlığa katkıda bulunacak ve makroekonomik değişkenliği arttıracaktır. Performansı düşük bölgelerin sürdürülebilir büyüme hızlarını arttırabilmeleri için gerekli ortamın oluşturulabilmesi açısından makroekonomik istikrar gerekli ön koşuldur. Makro ekonomik istikrarsızlık belirsizlik oluşturarak, AR-GE, beşeri ve fiziki sermaye yatırımları ile uzun dönemli etkin kararların alınmasını önler.

⁴² Nisfet UZAY, Bölgesel Gelişmişlik Farklarının Giderilmesi ve Bölgesel Kalkınma Ajansları, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2005, s.49.

⁴³ İlhan TEKELİ, “Bir Bölge Plancısının Çözmeye Çalıştığı Sorunun Büyüklüğü Karşısında Yaşadığı İç Huzursuzluklar”, Kentsel Araştırmalar Sempozyumu, Cilt II, DPT Yayını, s.249.

⁴⁴ UZAY, a.g.e., s.49-52.

1.3.2.3.2. Verimliliği Etkileyen Faktörlerdeki Piyasa Başarısızlığı

Bölgeler arasında verimlilik (her işçinin ürettiği üretim) ve istihdam (çalışan işgücü sayısı) açısından görülen farklılıklar, kişi başına GSYİH'daki farklılıkların da nedeni olacaktır. Kişi başına düşen gelir düzeyindeki farklılığın en önemli nedeni, verimlilik farklarıdır. Verimlilik farkları bölgesel gelirdeki farklılığın % 60'ını açıklamaktadır. Tarım ve diğer sektörler arasındaki işgücü verimliliğindeki farklılıklar da bölgesel eşitsizlikleri açıklar. Gelişmiş bölgelerin daha çok endüstriyel, geri kalmış bölgelerin ise tarımsal ekonomiye sahip olduğu varsayımı vardır. Dolayısıyla tarım sektöründe çalışan işgücünün verimliliğinin düşük olması bu bölgelerin neden geri kaldığını açıklayan faktörlerden biridir. İşgücüne katılım ve çalışma yaşındaki nüfus oranları da, bölgenin verimlilik düzeyi ile yakından ilişkili görülmektedir. Verimliliği yüksek olan bölgeler işgücüne katılmak isteyen bireyleri de çekebilir. Dolayısıyla eğer bölgesel bazda kişi başına GSYİH etkilenmek isteniyorsa, hem verimlilik hem de işgücü piyasasındaki zayıflıklarla ilgilenilmelidir.

1.3.2.3.3. Ekonomik Faaliyetlerin Kümeleşmesini Etkileyen Başarısızlıklar

Ekonomik faaliyetlerin belli bir mekânda kümeleşmesi açısından, firma ve işgücünün yerleşim kararlarını etkileyen faktörler önem kazanmaktadır. Bölgeler arasında istihdam düzeyi ve verimlilikteki yakınsama ya da ıraksama derecesi firmaların ya da işgücünün yerleşim kararına bağlıdır. Endüstrilerin nerede yerleşeceğini belirleyen, dolayısıyla ekonomik coğrafyayı şekillendiren önemli etkenler; ulaşım ekonomileri, talep ve arz kaynaklarına uzaklık, ölçek ekonomileri, dışsal ekonomiler ve üretim faktörlerinin fiyatları olarak özetlenebilir⁴⁵.

1.3.3. Bölgesel Gelişmişlik Farklılıklarının Giderilmesinde Önem Kazanan Başlıca Faktörler

Geri kalmış bölgelerin kalkınmasına ilişkin politikalar ve politika araçları ülkeler arasında farklılıklar göstermektedir. Çeşitli ülke deneyimleri incelendiğinde, her ülkenin bölgeler arası gelişme farklılıklarını gidermek amacıyla, kendi ekonomik ve sosyal yapısına uygun politika ve uygulama araçlarına başvurduğu gözlenmektedir. Ülkelerin bölgesel politikaları

⁴⁵ UZAY, a.g.e., s.51.

arasındaki belirgin farklılıklar, bu politikaların hedefleri konusunda ortaya çıkmakta, politika araçları ve sonuçları açısından daha az farklılık görülmektedir.

Bölgeler arası gelişmişlik farklarının giderilmesinde önem kazanan faktörler, mali teşvikler, bölgenin eğitim ve öğretim düzeyinin iyileştirilmesi; yenilik ve AR-GE'nin teşvik edilmesi, altyapı yatırımlarının tamamlanması, üretken yatırımların artırılması ve KOBİ'lerin teşvik edilmesi, sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması, bölgesel rekabet gücünün artırılması olarak özetlenebilir. Ancak bu faktörlerden hangisinin ne derece önemli olduğu, bölgenin gelişmişlik düzeyine bağlı olarak farklılık gösterecektir⁴⁶.

1.3.3.1. Mali Teşvikler

Bölgesel politika, bir dizi politika araçlarının belirlenen amaçlara ulaşılması için bir araya getirilmesi şeklinde tanımlanabilir⁴⁷. Bölgeler arası dengesizliklerin giderilmesi açısından en eski araçlardan biri, mali teşviklerdir. Mali teşvikler, yatırımların belli bir bölgeye yönlendirilmesi ve bölgede yatırım artışı sağlanması açısından önemli bir role sahiptir. Özellikle az gelişmiş bölgelerdeki girişimciler, teknolojik bilginin değerini ve gerekliliğini tam olarak anlayamadıklarından, daha çok mali teşviklere duyarlıdırlar. Mali teşvikler, merkezi idarelerin kontrolünde olan teşvik araçlarıdır. Merkezi idarenin bölgesel kalkınma politikası bağlamında başvurabileceği mali teşvik araçları; gelir vergisi muafiyeti ve indirimi, vergi, resim ve harç istisnası, uzun vadeli düşük faizli veya faizsiz krediler, geliştirme ve bölgesel teşvik fonları, devlet iştirakleri; enerji desteği, istihdam desteği, kamu arazi, bina ve tesislerin satış ve kiralanması vb. şeklinde olabilir⁴⁸. Merkezi idarelere ilaveten, bölgesel idarelerin de kendi bütçelerinden verdikleri teşvikler olabilir. Ancak bu tür teşviklerin parasal önemi, merkezi teşviklere kıyasla çok düşüktür.

1.3.3.2. Eğitim ve Öğretim Düzeyinin İyileştirilmesi

Beşeri sermaye, ekonomik büyümenin anahtar belirleyicisidir. Bir bölgede ne ölçüde kalifiye işgücünün bulunduğu, eğitim ve öğretim düzeyi

⁴⁶ UZAY, a.g.e., s.54-55.

⁴⁷ Harvey ARMSTRONG and Jim TAYLOR, Regional Economics & Policy, Lancaster University, 1985.

⁴⁸ Ahmet İNCEKARA, Anadolu'da Yeni Turizm Olanakları ve Bölgesel Kalkınmadaki Yeri, İTO Yayın no: 2001-28, İstanbul, s.18.

ile bölge içine ve dışına işgücü hareketine bağlı olacaktır. Yüksek verimliliğe sahip olan bölgeler kalifiye işgücünü çekmekte, bu durum yeni işletmelerin de o bölgeye kaymasına neden olmaktadır. Eğitim programları, küçük girişimcilerin oluşturulmasını ve yaşamasını, istihdamın teşvik edilmesini, verimlilik ve yenilik düzeyinin artırılmasını, yabancı yatırımların çekilmesini ve işten çıkarmaların önlenmesini amaçlamaktadır. Bölgesel politika, uzun süreli işsizliğe karşı mücadele etmek, gençlerin, kadınların ve dışlanma tehdidiyle karşı karşıya olan insanların emek piyasasına entegrasyonunu teşvik etmek amacıyla yönelik eğitim ve öğretim programlarını desteklemelidir.

1.3.3.3. Altyapı Yatırımlarının Tamamlanması

Bölgeler arasında altyapı düzeyleri arasındaki eşitsizlikler gelişmişlik farklarının önemli nedenlerinden biridir. Bu nedenle bölgesel politika geri kalmış bölgede, ulaştırma ve enerji şebekelerini (yollar, boru hatları vb), haberleşme bağlantılarını (dijital şebekeler vb), su kaynakları ve atık yönetimi ile bağlantılı altyapıları (atık su arıtımı vb) gerçekleştirecek şekilde düzenlenmelidir. Ulaşım sistemindeki iyileşmeler ticaretin ve bölgeler arasındaki üretim faktörlerinin ulaşım maliyetlerini azaltarak ve uluslar arası pazarların birleşmesine yardımcı olarak iktisadi büyümeye katkı sağlar. Ulaşım yapılan yatırımlar bölgesel ekonomik büyüme için gerekli ancak yeterli değildir. Yani ulaşım ekonomik büyümeyi garanti etmez, ancak ulaşım altyapısının yetersizliği engel olarak görülebilir.

1.3.3.4. Bölgesel Rekabet Gücünün Arttırılması

Bölgesel rekabet gücü, dış rekabete açıkken bölgenin yüksek gelir ve istihdam düzeyi oluşturabilme yeteneğidir. Bölgeler arasındaki rekabet gücü farklılıkları düşük verimliliğin, dolayısıyla da bölgesel geri kalmışlığın nedenlerini ortaya koyan önemli bir faktördür. Rekabet yoğunluğundaki farklılık, bölgesel ve yerel verimlilik farklarını açıklamada önemli bir role sahiptir. Zayıf ve uzak bölgelerdeki işletmeler daha az rekabetle karşılaşabilir dolayısıyla maliyetleri azaltmak ve yenilik için çaba sarf etmeyebilir.

1.3.3.5. Sektörel Gelişmeler

Bölgeler arası performanstaki farklılıkların iyi bir göstergesi, her bölge için sektörel düzeyde imalat sanayine ya da hizmet sektörüne yapılan yatırımlara bakmaktır. Bir bölgedeki endüstriyel yapı, o bölgenin kalifiye

işgücü, yatırım ve teknoloji ihtiyaçlarının belirlenmesinde de önemli bir rol oynar⁴⁹.

1.3.4. Bölgesel Kalkınma Politikası

Kalkınma kavramı, sadece üretimin ve fert başına gelirin artması olmayıp, bununla birlikte ekonomik ve sosyal kültürel strüktürün de değişmesiyle gerçekleşir⁵⁰. Kalkınma ekonomisi az gelişmiş ülkelerin ekonomilerini ele almakta ve bunlardaki sürekli ve ulusal gelir artışlarıyla, yapısal, toplumsal, politik, kültürel ve kurumsal değişimleri incelemektedir⁵¹. Herhangi bir ülkede iktisadi kalkınmanın ortaya çıkışı, kişi başına düşen milli gelirin devamlı ve reel olarak artmasıdır. Kişi başına düşen milli gelir arttıkça ve dengeli bir biçimde dağıldıkça fertlerin yaşam seviyelerinde bir iyileşme göze çarpar, hayat standardı yükselir ve kişisel tasarruf imkânları artar. Kalkınmanın sağlanması yatırımların artmasına bağlıdır. Çünkü tasarrufların artması yoluyla sermaye birikiminin dolayısıyla gelirlerin artırılabilmesi, tasarruflardaki artış kadar bir yatırım artışı sağlanabilmesi ile mümkündür. Bu suretle milli gelirin gittikçe artan bir kısmının yatırımlara ayrılması sermaye birikiminin artması anlamına gelmektedir⁵².

1.3.4.1. Bölgesel Kalkınma Kavramı

Bölgesel kalkınma konusu, son yıllarda iktisat literatüründe ve politikasında artan bir ilgi çekmektedir. Bölgesel kalkınma, bölgenin kendine ait kaynaklarının harekete geçirilmesi, girişimciliğin teşvik edilmesiyle, bölgenin gelir ve istihdam düzeyinin artırılması ve hayat kalitesinin iyileştirilmesi olarak tanımlanabilir. Bir başka tanıma göre bölgesel kalkınma, bir bölgedeki gelir artışlarına ilaveten sosyo-ekonomik yapının da değiştirilmesidir. Bu yönden bakıldığında, bölgesel ekonomik kalkınma, bölgenin ekonomik ve sosyal refahını iyileştirmeye yönelik faaliyetleri gösterir⁵³. Bölgesel kalkınma, hedeflenen yörelerde ve sektörlerde yatırım düzeyinin yükseltilmesini, böylece bu yörelerde

⁴⁹ UZAY, a.g.e., s.64.

⁵⁰ Abdulkirim GÖK, Bölgesel Kalkınma, Şanlıurfa, 2003, s.2.

⁵¹ Ömer GÜRKAN, Ekonomik Büyüme ve Kalkınma, 1. Basım, Derya Kitabevi, Trabzon, 1987, s.200.

⁵² Ahmet ULUSOY, Maliye Politikası, 1. Baskı, Celepler Matbaacılık, Trabzon, 1999, s.221.

⁵³ Terry CLOWER and others, "Multinational Lessons From Local and Regional Economic Development Agencies", Presented to The Annual Meeting of The European Regional Science Association, Portugal, <http://www.unt.edu/cedr/presentations/ersa2004.pdf>, p.1, (11.03.2008).

ekonomik kalkınmanın sağlanmasını öngörmektedir. Bölgesel kalkınmanın gerçekleştirilebilmesi için yatırım kararlarının çeşitli araçlar ve kurumlar kullanılarak etkilenmesi gerekmektedir. Bunun için öncelikle bölgenin ekonomik potansiyelinin ortaya çıkarılması ve her ilin kendine has üstün özelliklerinin ortak kullanımı ile daha hızlı kalkınma sürecinin başlatılabilmesi sağlanabilecektir⁵⁴.

Gelişmiş ülkelerde bu konunun ele alınışı, ağırlıkla gelir dağılımında adaletsizliği ve kaynak israfını azaltmak amaçlarına yönelirken, daha çok az gelişmiş ülkeler açısından sorun, kalkınmanın başlatılıp yayılacağı stratejik noktaların belirlenmesi ve bu noktalarda stratejik kamu yatırımlarının yapılmasıdır⁵⁵. Bu anlamda bölgesel kalkınma, bölge itibarıyla “fakirlik kısır çemberi”nin kırılmasıdır ki, bu, bölge içi gelişme potansiyelinin harekete geçirilmesi, ayrıca bölge dışı birikimlerin (sermaye, bilgi, teşebbüs kabiliyeti gibi) bölgeye ithali ve bunların itici birer güç şeklinde bölgeye çekilmesidir.

Bir başka ifade ile bölgesel kalkınma, “sanayileşmenin belli bölgelerde toplanması sonucu ortaya çıkan eşitsizliği ortadan kaldırmak amacıyla, geri kalmış bölgelerin sanayileştirilerek ülke içinde adil bir refah dağılımının sağlanmasıdır”. Bu amaçla alınan ve/veya uygulanan tedbirlerin hepsine birden “bölgesel kalkınma politikası” denir⁵⁶. Yukarıdaki tanımlardan hareketle bölgesel kalkınmanın şu amaçlar üzerine odaklanması gerektiği söylenebilir⁵⁷:

İçsellik; mümkün olduğu ölçüde bölgenin kendi kaynaklarının harekete geçirilmeye çalışılmasıdır. Böylece bazı dönemlerde (örn, kriz dönemlerinde) bölgenin savunmasızlığı azaltılarak, iktisadi faaliyetlerin çeşitlenmesi ve bölgesel bağımsızlığın artması sağlanmış olur.

Dengelik; bitişik yerel alanların ve bölgelerin faaliyetlerinde koordinasyon sağlamalarıdır.

Sürdürülebilirlik; istenilen sonuçların, gelecek kuşakların ihtiyaçları tehlikeye atılmaksızın sağlanmasıdır.

⁵⁴ Kahraman ASLAN, “Bölgesel Kalkınma Farklılıklarının Giderilmesinde Etkin Bir Araç: Bölgesel Planlama ve Bölgesel Kalkınma Ajansları”, İ.T.Ü Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl: 4, Sayı:7, 2005, s.291.

⁵⁵ Bülent AÇMA, Gelişmiş Ülkelerin Azgelişmiş Bölgelerini Geliştirmeyi Amaçlayan Politikaların İncelenmesi ve GAP Örneği, İTO Yayını, İstanbul, 1991, s.19.

⁵⁶ BAYRAKTUTAN, a.g.m., s.187.

⁵⁷ UZAY, a.g.e., s.21.

Kapsamlılık; bölgesel politika çok amaca yönelik olmalı, sadece büyüme ve istihdam gibi kantitatif amaçları değil, karar almada yaygın katılım, sağlıklı çevre, sosyal ve kültürel fırsatlar gibi kalitatif amaçları da dikkate alınmalıdır.

1.3.4.2. Bölgesel Kalkınmanın Önemi

Bölgesel kalkınma ile ülke kalkınması arasında sıkı bir ilişki bulunmaktadır. Bir ülkeyi oluşturan bölgelerin kalkınması demek, o ülkenin de kalkınması demektir. Devlet, ülkenin gelişmiş ülkeler seviyesine ulaşabilmesi için, kalkınmaya büyük önem vermiş ve bu maksatla da 1961 yılında Devlet Planlama Teşkilatının kurulmasını gerekli görmüştür. Planlamanın amacı, kaynak israfından kaçınmak ve kalkınma hızından en az fedakârlık edecek şekilde ülke kaynaklarının değerlendirilmesini zorunlu görmektedir. Bu bakımdan, uzun vadede çözüme ulaştırılabilecek tedbirleri bugünden ele alıp değerlendirebilecek şekilde bölgesel kalkınmaya ağırlık vermek gerekir⁵⁸.

Milli kalkınma açısından bölgesel kalkınmanın iki temel amacının olduğu söylenebilir. Birincisi, kaynak dağılımında etkinliğin sağlanması, ikincisi ise gelir dağılımında sosyal adaletin gerçekleşmesidir⁵⁹. Kaynak dağılımında etkinlik, ekonomideki sınırlı kaynakların toplumsal faydayı en üst düzeyde sağlayacak biçimde yönlendirilerek mal ve hizmet üretiminde kullanılmasıdır.

Gelir dağılımında sosyal adaletin gerçekleştirilmesi ise üretime ayrılan kaynakların birleşimiyle ortaya çıkan üretimden, üretim faaliyetine katılanların dengeli ve adil bir şekilde paylarını almalarıdır. Gelişmekte olan ülkeler, gelir dağılımında sosyal adalete önem verirken, gelişmiş ülkeler kaynak dağılımında etkinliğin sağlanmasına önem vermektedirler. Milli kalkınmada bölgesel kalkınmanın bir başka önemi de, toplam nüfus içinde, tarım kesiminde çalışanların payının düşürülmesi, kişi başına düşen gelirin yükseltilmesi, tasarrufların arttırılması ve bunların yatırımlara kanalize edilmesi, endüstriyel ürünler içinde sanayi ürünlerinin payının arttırılmasıdır.

⁵⁸ Mustafa ERKAL, Bölge Açısından Az Gelişmişlik, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1982, s.26.

⁵⁹ Haluk ANIL, Kamu Maliyesi ve Kaynak Kullanımında Etkinlik, Ankara, İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, Yayın No: 205, Ankara-1982, s.15.

1.3.4.3. Bölgesel Kalkınma Politikasının İlke ve Amaçları

Bölgesel kalkınma politikasının amaçları her türlü kaynağın, ekonomik faaliyetlerin ve nüfusun coğrafi bölgeler arasında uyumlu dağılımını kolaylaştırmaktır. Böylece geri kalmış bölgelerin ekonomik ve sosyal kalkınmasını sağlayarak bölgesel dengesizliğin azaltılmasına, bölgenin değerlendirilmesine ve gelişmenin ülke geneline yayılmasının sağlanmasına çalışılır. Geri kalmış bir bölgenin ekonomik ve sosyal kalkınmasını sağlamak için plan hazırlanırken, bölgesel kalkınma politikası amacıyla ulusal kalkınma politikası amacı arasında bir uyumun sağlanmasına çalışılır. Bölgesel kalkınma politikasının amacı, ulusal kalkınma politikasının amacından farklılık gösterirse, kaynakların kullanımında rasyonellik sağlanmayabilir. Aynı amaca ulaşmaya çalışmanın sağlayabileceği sinerji dikkate alınmalıdır. Bölgesel kalkınmanın amacı çeşitli biçimlerde ifade edilmektedir⁶⁰:

1.3.4.3.1. Sosyal Fayda İlkesi

Bölgesel kalkınma politikasının ilk ilkesi, geri kalmış bölgelerde kısa sürede ekonomik olmasa bile, sosyal karlılığı yüksek ve ancak uzun vadede ekonomik olabilen yatırımların devletçe yapılmasıdır. Devlet, geri kalmış bölgelere hem altyapı yatırımlarını, hem de bu bölgelere dinamizm sağlayacak yatırımları bizzat yapmalıdır. Devletin bu ilke çerçevesinde müdahalesi olmadan bölgesel kalkınma politikasından söz etmek imkânsızdır.

1.3.4.3.2. Kalkınma Kutbu İlkesi

Modern ekonomi teorisi, ekonomik gelişmenin, bir ülkenin her noktasında aynı anda ve hızda başlamadığını göstermektedir. Gelişme süreci önce belli bölgelerde başlamakta ve zamanla diğer bölgeleri sarmaktadır. Farklı gelişme imkânı bulmuş bölge ve sektörler, birer gelişme merkezi (kalkınma kutbu) olarak, diğerlerine göre ekonomik faaliyetin daha yoğun olduğu merkezlere dönüşecektir. Daha sonraki safhalarda bu merkez bölgeler veya sektörler, gelişmişlik farkları dolayısıyla, ekonomik faaliyetleri giderek artan bir şekilde kendilerine çekerek birer “cazibe merkezi” olacak, böylece ekonomik faaliyetlerin daha da hızlanmasına yol açacak ve zamanla yakın ilişkide buldukları bölge veya sektörlerle yayılacaklardır.

⁶⁰ BAYRAKTUTAN, a.g.m., s.189.

1.3.4.3.3. Nüfusun Ülke Düzeyine Rasyonel Dağılımı

Bölgesel dengesizlik, bir yanda yoğun nüfuslu, öte yandan nüfus yoğunluğu az bölgelerin ortaya çıkmasını sonuçlandıran göç hareketini besler. Hem demografik birikimin sakıncaları, hem de nüfus yoğunluğu düşük olan bölgelerin karşılaştığı sorunlar, nüfusun ülke düzeyine rasyonel dağılımı amacının gerçekleştirilmesini zorunlu kılmaktadır. Tabii demokratik ülkelerde nüfusun mekânsal dağılımı zorla tayin edilemez. Bununla birlikte sürekli göç veren ve gerileyen bölgelerde kalkınma potansiyeli olan bazı merkezleri seçerek yatırım çabalarını buralarda yoğunlaştırıp gelişmiş bölgelere göçü azaltmak mümkündür. Bu şekilde oluşturulan kalkınma kutuplarına “denge metropolü” denilmekte ve bu metropoller, nüfusun bölgeler arası dağılımını dengelemektedir.

1.3.4.3.4. Geri Kalmış Bölgelerin Kalkındırılması

Bölgesel kalkınma politikasının başta gelen amaçlarından biri de, geri kalmış bölgelerin ekonomik ve sosyal kalkındırılmasına karar verilen bölge ile ülke kalkınması arasındaki ilişkilerin ölçüsüdür. Açıktır ki, bölgesel kalkınma politikası, milli kalkınma politikasınca tespit edilen amaçlara erişmeyi planlamalı, ülke bütünüünün kalkınmasını esas almalıdır. Aksi halde, kaynak israfı kaçınılmazdır. Bu bağlamda belirtilmesi gereken bir başka husus da bölgesel kalkınma politikalarının, bölgeler arası nisbi farkı azaltmayı amaçlaması gereğidir. Zira bazen, bölgeler arası mutlak gelişmişlik farkı o kadar büyük olabilir ki, kısa dönemde bunu ortadan kaldırmaya yönelik çabalar, milli düzeyde kalkınma hızının düşmesi sonucunu doğurabilir. Bu bakımdan milli kalkınma hızından fedakârlık etmeden bölgeler arası ekonomik ve sosyal dengesizliği gidermeye yönelmek önemlidir.

1.3.4.3.5. Halkın Katılımı İlkesi

Halkın faaliyetlere katılması, iktisadi hayata uygulanan demokratik bir ilkedir. Bir bölge halkı, bölge kalkınma politikasının hazırlanması ve uygulanmasına, çeşitli dernekler ve meslek kuruluşları kanalıyla katılabilir. Bu katılım, psiko-sosyal etkileriyle birlikte bölgesel kalkınma programlarına canlılık kazandıracaktır.

1.3.4.4. Bölgesel Kalkınma Politikasının Araçları

Bölgesel kalkınma politikasının araçları, teşvik tedbirleri; bölgesel kalkınma için gerekli kamu yatırımlarının gerçekleştirilmesi ve idari teşkilatın bölgesel kalkınma sorunlarına adaptasyonunun sağlanması şeklinde sıralanabilir.

1.3.4.4.1. Teşvik Tedbirleri

Bölgesel kalkınma için kullanılan en yaygın araç, sektörlere ve yörelere göre farklılaştırılmış bir teşvik sistemidir. Bu sistem illerin gelişmişlik düzeylerine göre farklı oranlarda uygulanmaktadır. Genel olarak ekonomik canlılığı artırma ve yatırımları üretken sektörlere yönlendirme amacıyla uygulanan teşvik tedbirleri geri kalmış bölgelerde, bunların özel durumu dikkate alınarak daha cazip kılınmaktadır. Mali ve vergisel teşvikler, uygun ortam sağlandıktan, iktisadi ve sosyal alt yapı yatırımları belirli bir düzeye eriştirildikten sonra, önem derecelerine göre sıralanmış gelişme potansiyeli olan projelere selektif bir yaklaşımla verilmeli, bu arada ekonomik ve sosyal istikrarla vergi idaresinde etkinlik sağlanmalıdır.

1.3.4.4.2. Bölgesel Kalkınma için Gerekli Kamu Yatırımlarının Gerçekleştirilmesi

Yatırım belli bir dönemde, sermaye stokuna yapılan ilavelerdir. Bir ülkede insanların yaşam standardını yükseltme ve bunu sürekli hale getirebilme görevi büyük ölçüde devlete aittir. Kalkınmanın en önemli sorunlarından biri olan bölgeler ve iller arasında refah düzeyine ilişkin adaletsizliğin ortadan kaldırılması için en önemli görev devlete düşmektedir. Ancak burada önemli olan devletin yaptığı yatırımların büyüklüğünden çok etkinliğidir⁶¹. Devlet nisbi olarak geri kalmış bölgeye, o bölgeden sağladığı kamu gelirinden daha fazla bir harcama yaparak, bu bölgeye ilave bir satınalma gücü kanalize edebilir. Böylece hem kanalize edilen satınalma gücü nedeniyle bölgede bir canlanma başlayacak, hem de yapılan kamu yatırımlarıyla bölgenin üretim kapasitesi arttırılacak ya da eksik olan altyapısı tamamlanacak, bölge girişimciler için daha cazip hale getirilecektir.

⁶¹ Mine YILMAZER ve diğerleri, “Türkiye’de İllere Göre Kamu Yatırımlarının Etkinliği”, Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt:8, Sayı:2, 2006, s.55.

1.3.4.4.3. İdari Teşkilatın Bölgesel Kalkınma Sorunlarına Adaptasyonunun Sağlanması

Bölgesel kalkınma planının hazırlanması ve uygulanması için yönetimde bölgesel örgütlenmeye gidilmeli ve gerektiği takdirde/ölçüde idari reform yapılmalıdır. Bu arada idarenin mali imkânlarını ve personelin kalitesini yükseltmeye çalışmak, öte yandan geleneksel yönetim çerçevesi dışında, özel kuruluşlarla bölgesel kalkınma politikası uygulama yollarını aramakta fayda vardır.

2. Türkiye’de Bölgesel Gelişmişlik Farklılıkları

Bu kısımda, Türkiye’de, ekonomik, sosyal, kültürel ve fiziksel açılardan bölgeler arasında görülen dengesizlikler cumhuriyet dönemi ile birlikte ele alınıp incelenmiştir. Fakat bölge ayrımları ile ilgili olarak bir birliktelik sağlandığı söylenemez. Sosyo-ekonomik yönleriyle çeşitli kamu kurum ve kuruluşlarınca farklı bölge ayrımlarına gidilmiştir. Bölge ayrımları ile ilgili olarak yapılan en son çalışma DPT’nin çalışmasıdır. Bu çalışmada, illerin gelişmişlik düzeyi esas alınarak kalkınmada öncelikli birinci, ikinci ve üçüncü derecedeki iller sınıflandırması yapılmıştır.

Türkiye’de bölge ayrımına yönelik DPT, TÜİK ve buna benzer bir takım devlet kuruluşlarınca çalışmalar yapılmıştır. Fakat gerek bölge sayısı gerekse bölgelere isabet eden il sayısı bakımından birliktelik sağlanamamıştır. Türkiye tarımsal çalışmalarda dokuz, Devlet Planlama Teşkilatı’nın (DPT) yapmış olduğu gelişmişlik düzeyini esas alan ayrıma göre on beş, nüfus araştırmalarında sekiz bölgeye ayrılmıştır⁶².

Türkiye’de bölgeler arasında gelişme farkı doğu ile batı arasında çok açık bir şekilde görülmektedir. Gelişmiş ülkeler almış oldukları etkin tedbirlerle bölgeler arasında nispi bir denge sağlamayı başardıkları halde, gelişmekte olan ülkelerde bu denge sağlanamamıştır. Gelişmekte olan ülkelerde ve ülkemizde de bölgeler arası dengesizliklerin giderilmesi amacıyla çalışmalar sürdürülmektedir⁶³. Çalışmanın bu kısmında, Türkiye’de bölgesel gelişmişlik farklılıklarının başta iktisadi olmak üzere; sosyal, coğrafik ve tarihsel boyutta nedenleri ele alınacaktır. Böylece ikinci bölüm olan, Türkiye’de bölgesel gelir dağılımı ve bölgesel net mali yansımaya etkileyen unsurlara da açıklık kazandırılmış olacaktır.

⁶² DİE, Tarımsal Yapı ve Üretim, 1970–1972 ve 1976–1978, No:725 ve 895, Ankara, s.25.

⁶³ GÜNDÜZ, a.g.e., s.100.

2.1. Türkiye’de Bölgesel Gelişmişlik Farklılıklarının Başlıca Nedenleri

Türkiye’de coğrafi, ekonomik, sosyal ve kültürel koşullara bağlı olarak bölgeler arasında önemli gelişmişlik farkları görülebilmektedir. En gelişmiş bölgeler Marmara ve Ege bölgesi iken, en az gelişmiş bölgeler Doğu ve Güney Doğu Anadolu bölgeleridir. Marmara ve Ege bölgeleri özellikle diğer bölgelere göre, göreceli olarak sermaye birikimi ve ticari geleneğin fazla olmasından kaynaklı daha avantajlı konumdadırlar.

Sermaye birikiminin oluştuğu ve ticari geleneğin olduğu bu bölgeler, çeşitli içsel ve dışsal ekonomiler nedeniyle sermaye birikiminin buralarda yatırıma dönüşmesi ve işgücü akımına uğraması durumu ile artan biçimde yüz yüze gelmektedir. Böyle bir süreç kaçınılmaz olarak bölgeler arası dengesizliği devam eden dönemlerde de bu bölgeler lehine arttıracaktır⁶⁴. Son dönemlerde özellikle ulaştırma ve haberleşme altyapısında yaşanan değişimler, organize sanayi bölgeleri ve küçük sanayi siteleri uygulamaları ile kalkınmada öncelikli yöreler politikası gelişme faaliyetlerinin yaygınlaşması ve yerelleşmesinde önemli etkiler oluşturmuş ve yeni sanayi odakları oluşturmuştur. Sanayi sektörünün payının fazla olduğu bölgeler gelişirken, geleneksel tarımsal karakterli bölgelerde nispi bir gerilemenin yaşandığı gözlenmiştir⁶⁵.

Öteyandan, sanayinin yoğunlaştığı geleneksel bölge merkezlerinin nispi önemi de kısmen azalmış, sanayi faaliyetleri çevre illere dağılmış ve yeni sanayi merkezleri oluşmuştur⁶⁶. Eski merkezler ise, finans, bankacılık, pazarlama, ticaret ve turizm gibi faaliyetlerde yoğunlaşarak bölgesel düzeyde merkez olma özelliklerini arttırmışlardır.

Türkiye’de ulusal düzeyde bölgesel gelişme stratejilerini belirlemek amacıyla, bölgesel düzeyde yerel yöneticiler, sivil toplum kuruluşları ve üniversiteler ile ortak çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar sonucunda

⁶⁴ ELMAS, a.g.e., s.96.

⁶⁵ Bülent DİNCER, Metin ÖZASLAN ve Taner KAVASOĞLU, İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması, DPT Yayını, Yayın No DPT 2671, Ankara, s.148.

⁶⁶ DPT, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Ankara, s.71.

Türkiye’de geri kalmış bölgelerin mevcut yapısal sorunları özetlenmiştir. Türkiye’de az gelişmiş bölgelerin sorunları şöyle özetlenebilir⁶⁷:

İstihdam imkanlarının sınırlı olması, insan kaynaklarının yetersizliği ve iş kültürünün yeterince geliştirilememiş olması (yüksek işsizlik, düşük gelir düzeyi, yetersiz girişimcilik, nitelikli işgücünün bölgeler arasında dengesiz dağılımı),

Sanayi sektörünün yeterince gelişmemiş olması, ekonomide ileri ve geri bağlantıların kurulamaması ve mevcut sanayi sektörünün teknoloji, organizasyon, pazarlama ve finansman sorunlarının ortaya çıkması,

Tarımsal istihdamın yüksekliği, tarımsal verimin düşüklüğü, ürün ve ekonomik faaliyet çeşitliliğinin azlığı,

Fiziki, sosyal ve teknolojik altyapı yetersizliği,

Coğrafi yapı ve iklim koşulları neticesinde ortaya çıkan dağınık ve düzensiz yerleşim,

Kalkınma faaliyetlerini destekleyen kurumsal yapının zayıflığı,

Kamu kaynaklarının yetersiz olması,

Bölge içinde doğal büyüme kutuplarının oluşmaması nedeni ile nüfus göçünün ve diğer üretim faktörlerinin hareketliliğinin artması, özellikle sermaye göçünün sermayenin bölge dışına transfer olması ve yerel efektif talepte daralmalara yol açması,

Üretim ve hizmet sistemlerinde bütünleşme eğiliminin eksikliği,

Terörizm’dir.

Türkiye’de bölgeler arası dengesizliğin ortaya çıkışı ve dayandığı nedenler; coğrafi, iktisadi ve kültürel nedenler olarak sıralanabilir.

2.1.1. Coğrafi Nedenler

Adam Smith’den beri iklim, yeraltı zenginlikleri, doğal koşullar, taşıma ve haberleşme gibi coğrafi etmenler olumlu ya da olumsuz yönlerde gelişmeyi etkilemektedir. Coğrafi koşullar bazen kalkınmayı frenleyici, bazen de engelleyici bir rol oynamaktadır. Gelişmiş ülkelerin dünya üzerindeki konumları incelendiğinde, Avustralya dışında gelişmiş ülkelerin

⁶⁷ DPT, Ön Ulusal Kalkınma Planı (2004 - 2006), Ankara, <http://ekutup.dtp.gov.tr/plan/o-ukp.pdf>, s.122. (23.04.2008).

tamamen kuzey yarımkürede olduğu, geri kalmış ya da gelişmekte olan ülkelerin ise çoğunun tropikal bölgelerde yer aldıkları görülmektedir⁶⁸. Endüstrileşmiş ülkeler dört mevsimi yaşayan bir iklim kuşağında konumlanmışken, geri kalmış ya da gelişmekte olan ülkelerin çok sıcak ya da çok soğuk bir iklim kuşağında oldukları görülür.

Coğrafi nedenler denildiğinde öncelikle iklim, yeraltı ve yer üstü zenginlikleri, doğal koşullar, ulaşım ve haberleşme gibi etkenler akla gelmektedir. Türkiye yedi coğrafi bölgeye ayrılmıştır. Bu bölgelerin her birinde farklı coğrafi özellikler görmek mümkündür. İnsan ihtiyaçlarının karşılanması genelde tarıma bağlı bulunmaktadır. Tarımsal faaliyetler ise tabiatın etkisi altındadır. Bu yüzden iktisadi hayat tabii çevreye bağlı olarak devam ettirilmektedir. Tabii çevreyi göz önünde bulundurmadan hiçbir ülkenin ekonomisini tam olarak kavramak mümkün değildir⁶⁹. İklim ekonomik faaliyetlere farklı yönlerden tesir etmektedir. Örneğin, ılıman bölgelerde yetiştirilen tarımsal ürünler çeşitlilik gösterirken, karasal iklimin hakim olduğu bölgelerde çeşitli tarım ürünlerinin yetiştirilmesi oldukça zordur.

Türkiye’de bölgeler iklim, bitki örtüsü, yükseklik ve benzeri etkenler açısından karşılaştırıldığında Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinin en dezavantajlı bölgeler olduğu görülmektedir. Ortalama yüksekliği 1800 ile 2000 metre dolaylarında olan Doğu Anadolu Bölgesi, ülkemizin en yüksek ve dağlık bölgesidir. Bu durumun doğal bir sonucu olarak bölge iklimi çok sert bir karaktere sahiptir. Yüksekliğin fazla olması, iklimin çok sert olmasına ve bölgenin bitki örtüsü açısından fakir kalmasına neden olmuştur. Dolayısıyla tarıma dayalı ekonomik faaliyetler bu bölgemizde oldukça sınırlıdır.

2.1.2. İktisadi Nedenler

İktisadi anlamda Türkiye’de bölgesel eşitsizliğin belli başlı nedenleri; sektörel bazda istihdamın dengesiz dağılımı, geri kalmış bölgelerde yüksek doğurganlık ve işgücüne düşük katılım oranları ve kültürel nedenler şeklinde sıralanmıştır.

⁶⁸ DİNLER, a.g.e., s.177.

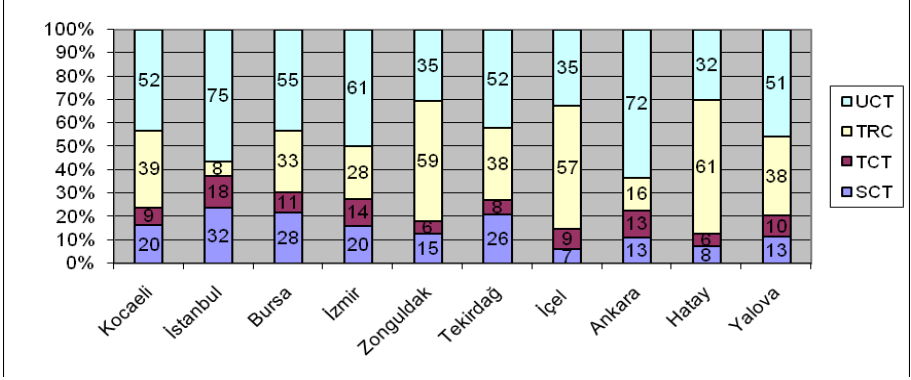
⁶⁹ Ömer Ç. SARAÇ, Türkiye Ekonomisinin Genel Esasları, İstanbul, 1944, s.2.

2.1.2.1. Sektörel Bazda İstihdamın Dengesiz Dağılımı

Türkiye’de bölgesel gelişmişlik farklılıklarının önemli bir göstergesi bir bölgede çalışanların (istihdamın) çeşitli kesimler arasındaki oransal dağılımıdır. İllerin toplam istihdamı içinde sanayide çalışanların, ticaretin, tarımın ve ücretli çalışanların payının yer aldığı Grafik 1 ve Grafik 2 aşağıda sunulmuştur. Grafik 1’de, ülke genelinde en yüksek gelire sahip on il arasında, sanayi işkolunda çalışanların toplam istihdama oranının en fazla Marmara bölgesinde yoğunlaştığı görülmektedir. Buradan anlaşılacağı üzere, Türkiye’nin sanayi sektörü yönünden en gelişmiş bölgesi Marmara bölgesidir. Belirtilen on ilden beşi Marmara bölgesinde yer alıp, sanayi sektöründe istihdamın en çok yoğunlaştığı iller sırasıyla, % 32 ile İstanbul, % 28 ile Bursa, % 26 ile Tekirdağ, % 20 ile Kocaeli ve İzmir, % 15 ile Zonguldak, % 13 ile Yalova ve Ankara, % 8 ile Hatay ve % 7 ile İçel olarak sıralanmaktadır. Marmara bölgesindeki illerde, büyük ölçekli sanayi işletmelerinin bulunması, sanayi istihdamının en yüksek değerlere ulaşmasına neden olmuştur.

Ticaret işkolunda çalışanların toplam istihdama oranında ise, % 18 ile İstanbul, % 14 ile İzmir, % 13 ile Ankara, % 11 ile Bursa, % 10 ile Yalova, % 9 ile Kocaeli ve İçel, % 8 ile Tekirdağ ve % 6 ile Hatay ve Zonguldak sıralanmaktadır. Tarım iş kolunda çalışanların oranları ise, % 61 ile Hatay, % 59 ile Zonguldak, % 57 ile İçel, % 39 ile Kocaeli, % 38 ile Tekirdağ ve Yalova, % 33 ile Bursa, % 28 ile İzmir, % 16 ile Ankara ve % 8 ile İstanbul gelmektedir. Zonguldak, Hatay ve İçel illerinde toplam istihdamının yarısından fazlasını tarım işkolunda çalışanlar oluşturmaktadır. Bu durum sayılan üç ilde tarım dışındaki istihdam olanaklarının daha sınırlı olduğunu göstermektedir. Ücretli çalışanların toplam istihdam içindeki oranına baktığımızda sıralamanın % 75 ile İstanbul, % 72 ile Ankara, % 61 ile İzmir, % 55 ile Bursa, % 52 ile Kocaeli ve Tekirdağ, % 51 ile Yalova, % 35 ile İçel ve Zonguldak ve % 32 ile Hatay şeklinde sıralandığı görülmektedir. Bu durum adı geçen illerde kamu kurum ve kuruluşlarının sayılarının diğer illere göre fazla olmasıyla açıklanabilir.

Grafik 1: En Yüksek Gelire Sahip On İlin Toplam İstihdamdan Aldıkları Paylar

SCT: Sanayide çalışanların toplam istihdama oranı

TCT: Ticaret işkolunda çalışanların toplam istihdama oranı

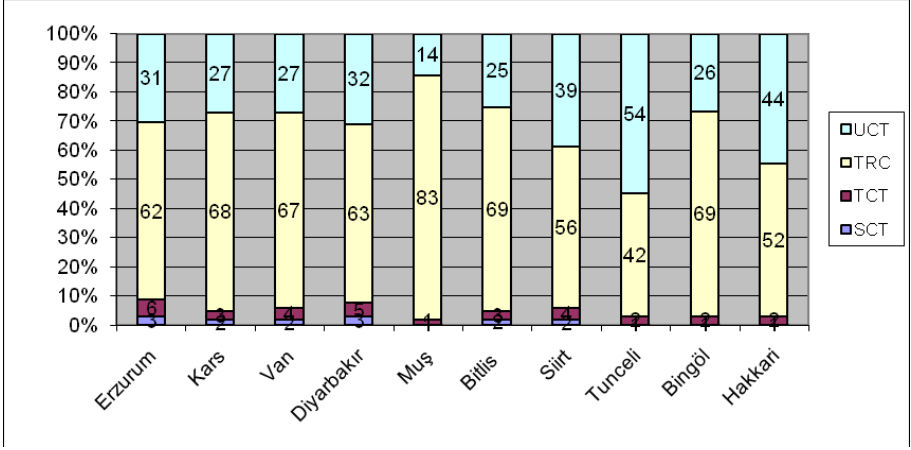
TRC: Tarım işkolunda çalışanların toplam istihdama oranı

UCT: Ücretli çalışanların toplam istihdama oranı

Kaynak: DPT verileri ile derlenmiştir.

Grafik 2’de gelir miktarı en düşük olan on ile göre, sanayide çalışanların toplam istihdama oranı sırası ile, % 3 ile Erzurum ve Diyarbakır, % 2 ile Kars, Van, Bitlis ve Siirt, % 0 ile Muş, Tunceli, Bingöl ve Hakkari gelmektedir. Ticaret işkolunda çalışanların toplam istihdama oranında % 6 ile Erzurum, % 5 ile Diyarbakır, % 4 ile Van ve Siirt, % 2 ile Kars, Bitlis, Tunceli, Bingöl ve Hakkâri ve % 1 ile Muş sıralamada yerini almaktadır. Düşük gelirli illerin tarım sektöründen almış oldukları paylar ise şöyledir; % 83 ile Muş, % 69 ile Bitlis ve Bingöl, % 68 ile Kars, % 67 ile Van, % 63 ile Diyarbakır, % 62 ile Erzurum, % 56 ile Siirt, % 52 ile Hakkâri ve % 42 ile Tunceli gelmektedir. Ücretlilerde, % 54 ile Tunceli, % 44 ile Hakkâri, % 39 ile Siirt, % 32 ile Diyarbakır, % 31 ile Erzurum, % 27 ile Kars ve Van, % 26 ile Bingöl, % 24 ile Bitlis ve % 14 ile Muş gelmektedir.

Grafik 2: En Düşük Gelire Sahip On İlin Toplam İstihdamdan Aldıkları Paylar

- SCT:** Sanayide çalışanların toplam istihdama oranı
TCT: Ticaret işkolunda çalışanların toplam istihdama oranı
TRC: Tarım işkolunda çalışanların toplam istihdama oranı
UCT: Ücretli çalışanların toplam istihdama oranı
Kaynak: DPT verileri ile derlenmiştir.

Her iki grafikten de görüleceği üzere, sanayide ve tarımda çalışanlar ile ücretli çalışanların toplam istihdama oranları, Marmara, Ege ve İç Anadolu Bölgelerinde yoğunlaşırken, tarımda çalışanların oranı Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde yoğunlaşmaktadır. Bu bölgeler çalışan işgücünün önemli bir bölümünü tarım sektöründe istihdam etmek zorunda kalmaktadırlar. Sanayi istihdamının yarıya yakın bir kısmı Marmara Bölgesinde yoğunlaşmıştır. Marmara Bölgesi'ndeki yığılma ekonomilerinin yüksekliği, büyük ölçekli işletmelerin burada yoğunlaşmasının etkisiyle, sanayideki istihdam oranı Marmara Bölgesinde en yüksek değerlere sahiptir⁷⁰.

Grafik 2'de belirtilen iller, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde yer almaktadır. Bu iki bölgenin ekonomisi tarım ve hayvancılık

⁷⁰ Servet MUTLU, "Bölge Gelişmesinde Temel Etmenler ve Türkiye'de Durum", Amme İdaresi Dergisi, Cilt:25, Sayı:3, 1992, s.106.

temeline dayanmaktadır. Tarımda çalışan işgücü bu iki bölgede % 70 civarında olup Türkiye ortalamasının (% 54) üzerindedir⁷¹.

Türkiye’de bölgeler arası gelişmenin dengesizliği sanayileşmeden ileri gelmektedir. Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde altyapı yatırımlarının yetersiz oluşu, pazarlama imkânlarındaki güçlükler dışsal ekonomilerin olmayışı ve ulaşım imkânlarının yetersiz oluşu Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin gelişmesini engellemektedir.

2.1.2.2. Geri Kalmış Bölgelerde Yüksek Doğurganlık ve İşgücüne Düşük Katılım Oranları

Geri kalmış bölgelerdeki kişi başına gelir düşüklüğünün belirleyici etmenlerinden biri de yüksek bağımlılık oranları ve bunu tayin eden yüksek doğurganlık oranıdır. Örneğin GAP Bölgesindeki doğurganlık oranı 1970 yılında Türkiye ortalamasının % 1.0615 misli iken, bu oran 1985 yılında % 1.41’e yükselmiştir. Aynı bölgede bağımlılık oranı 1975 yılında Türkiye ortalamasının % 131.47’si iken, bu oran 1985 yılında % 149.03’e yükselmiştir. Geri kalmış bölgelerde doğurganlık oranları önemli ölçüde düşürülmedikçe, bu bölgelerde kişi başına gelirin Türkiye ortalamasına yaklaşmasını beklemek fazla iyimserlik olacaktır⁷².

2.1.3. Kültürel Nedenler

Bir toplumda sosyal gelişmenin ortaya çıkabilmesi, insan unsurunun fiziki çevreyi işleyebilmesi, o toplumun sahip olduğu kültürün üretkenliğine bağlıdır. Az gelişmişlik sorununun çözümünde ve bölgeler arası dengesizliğin azaltılmasında, eğitim düzeyinin yükseltilmesi ve işgücünün yetenek ve kabiliyetlerinin geliştirilmesi hayati öneme sahiptir. Bu yüzden eğitim ve kültür kuruluşlarının çoğaltılması gerekmektedir. Bu kuruluşlar üniversitelerden başlar, yüksek okullar, çeşitli sanat akademileri, enstitüler, işçi okulları, meslek kursları, basın-yayın, kütüphaneler, müzeler, camiler, kültür dernekleri, tiyatro salonları gibi kurum ve kuruluşlardır. Ülkemizde az gelişmiş bölgelere bakılacak olursa sözü geçen kuruluşların sayısı azdır.

Öteyandan diğer nedenlerde olduğu gibi, Türkiye’de Doğu ve Güneydoğu Bölgeleri diğer bölgelere göre kültürel açıdan en az gelişmiş bölgelerdir. Söz konusu bölgelerde Osmanlı döneminden beri süre gelen

⁷¹ GÜNDÜZ., a.g.e., s.211.

⁷² YILMAZ, a.g.m., s.7.

aşiret yapısı, önemini hala sürdürmektedir. Bölgedeki üretim ve insan ilişkileri buna bağlı olarak şekillenmektedir. Ağalık, şeyhlik ve aşiret reisliği gibi ağır basan kurumlar yaşam biçimini etkilemektedir. Bu bölgelerde iktisadi ve sosyal faaliyetlerin şekillenmesinde, ağa, şeyh ve aşiret reislerinin görüşleri etkili olmaktadır⁷³.

2.2. Türkiye’de Bölgesel Gelişmişlik Farklarının Giderilmesine Yönelik Başlıca Öneriler

Türkiye’de bölgeler arasındaki dengesizlikleri giderilmesine yönelik, şu öneriler getirilebilir⁷⁴,

Bölgelerin yapısal sorunları giderilmeye çalışılmalıdır: Böylece yatırımları olumsuz etkileyen şartlar ortadan kaldırılmış olacaktır. Bu şartlar ortadan kaldırılmadıkça, mali teşviklerle yatırımları yönlendirmeye çalışmak, başarılı olamayacağı gibi kaynak israfına da yol açacaktır. Dolayısıyla Türkiye’de de yatırım iklimini belirleyen şartların tespit edilmesi ve bunların iyileştirilmesi yönünde önlemlerin alınması gerekir.

Altyapı eksikliklerinin hızla giderilmesi gerekmektedir: Türkiye’de başarılı bir bölgesel gelişme programının uygulanabilmesi ve sanayinin yaygınlaştırılabilmesi için, alt yapı eksikliklerinin hızla giderilmesi gerekmektedir. Bunun yanında arazi kullanımı, kentleşme ve imar disiplini sağlayacak mevzuatın da elden geçirilmesi ve tavizsiz uygulanması üzerinde durulması gereken bir diğer noktadır.

Bölgelerde karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olabilecek sektörler belirlenmeli ve bu sektörleri geliştirmeye yönelik önlemler alınmalıdır: Türkiye’de bölgesel gelişmişlik farklarının giderilmesi için; bölgede karşılaştırmalı üstünlükler oluşturmak üzere belli sektörler hedeflenerek, bu sektörleri geliştirmeye yönelik planlı, programlı bir gelişme stratejisi uygulanabilir. Günümüzde birçok ülke, sanayilerin mekansal olarak yayılması ile ortaya çıkmayacak olan dışsallıklar nedeniyle, bölgesel kalkınma stratejisini oluştururken sanayi kümelerini belirleyerek yola çıkmaktadır. Burada hangi anahtar sektör ya da sektörlerin seçileceği önem kazanmaktadır. Bu sektörlerin belirlenebilmesi için detaylı analizlerin yapılması gerekmektedir.

⁷³ GÜNDÜZ., a.g.e., s.104.

⁷⁴ UZAY, a.g.e., s.129.

Devlet, bölgesel kalkınmada aktif rol oynamalıdır: Devlete, hem bölgesel politikaların oluşturulmasında hem de uygulanmasında önemli görevler düşmektedir. Türkiye’de bölgeler arası dengesizliklerin giderilmesi, devletin de aktif rol oynadığı etkin politikaların uygulanmasına bağlı olacaktır.

3. Bölgesel Net Mali Yansıma

Yansıma kelimesi, genellikle vergi yükünün bireyler ve gelir grupları arasında nasıl dağıldığını ifade etmektedir. Bu çalışmada yansıma kavramı, gelir dağılımı karşılaştırmasının, belirli vergi ya da harcama politikası ile bir arada ya da ayrı olarak ele alınma şeklinde kullanılmıştır⁷⁵.

3.1. Net Mali Yansıma Kavramı

Vergi yansıması vergi yükünün dağılımının araştırılmasıdır. Net mali yansıma ise, her bir gelir grubunun vergilerin yükünü ne kadar taşıdığını ve ödenen vergilerle sağlanan kamu malları ve hizmetlerinden ne kadar yararlandığını ölçen bir kavramdır. Diğer bir deyişle net mali yansıma, devletin, gelir dağılımında etkili olacak vergi ve harcama politikasının etkisini ölçen uygun bir yöntemdir⁷⁶.

Kamu maliyesi yazınında en önemli nitel uygulama, yansıma hesaplaması ve vergi yükünün dağılımı olmuştur. Son 10 yılda, ekonomistler uzun süre alan “Vergi yükünü kim taşıyor?” sorusunu sormuşlar ve birçok çalışma da bu ana temanın değişmesi için çaba sarf etmiştir. Son zamanlara kadar, devlet hizmetlerinden elde edilen faydanın dağılımının hesaplanmasını çok az çalışma içermiştir. Konu ile ilgili birçok çalışma, hem vergileme ve hem de kamu harcamaları konusunda sistematik analiz gerektiren net mali yansıma konsepti üzerinde odaklanmıştır. Mali yansımanın konsepti ve teorisi, bu ilmin yabancıları için uzun süre yabancı görülmüş ve fakat ekonomistlerin arasında dahi önemli yerini alamamıştır⁷⁷.

Net mali yansıma hesaplamaları, devlet harcama ve vergi programlarının ortak etkisini araştırmayı amaçlamaktadır. Bu birleşim net mali yansımanın ölçümünü verir. Geniş anlamda net mali yansımanın

⁷⁵ Shantayanan DEVARAJAN and Shaikh I. HOSSAIN, “The Combined Incidence of Taxes and Public Expenditure in the Philippines”, World Development, Vol:26, No:6, 1998, p.964.

⁷⁶ Saloua SEHILI, “Net Fiscal Incidence At The Regional Level: A Computable General Equilibrium Model With Voting”, FRP Report No: 20, September, 1998, p.1-2.

⁷⁷ Larry KIMBEL, Glenn w. HARRISON, General Equilibrium Analysis of Regional Fiscal Incidence, Working Paper, 236, University of California, Los Angeles, 1982, p.1.

hesaplanması herhangi gelir kategorisinde verilen hane halklarının kamu sektöründen aldıkları hizmetleri ya da ödedikleri vergileri hesaplamayı amaçlamaktadır⁷⁸. Mali yansımaya analizi bazı pozitif ve normatif değerlendirmeler içermektedir. Vergileri kimin ödediği ve harcamalardan kimlerin yararlandığı soruları pozitifdir. Ancak bu sorular karşısında ortaya çıkan bulguların doğru veya kabul edilebilir olup olmadığı normatiftir. Normatif değerler kişiler arasında farklılaşabilir ve gelir dağılımı ile ilgili bir konsensüse varmak çoğunlukla mümkün değildir. Ancak kamu politikasının bölüşüm etkisi politikacıların ve seçmenlerin yakından ilgilendiği bir konudur. Vergi ve harcamaların yansımaya analizi vergi ve harcama politikalarının gelir dağılımı ve yoksulluk üzerindeki etkisini değerlendirmenin en etkili araçlarından birisidir.

Kamu maliyesinin önemli alanlarından birisi vergi ve harcamaların gelir bölüşümü üzerindeki etkisi ile ilgilidir. Bu vergi ve harcama yansımaya kısaca “Mali Yansımaya” olarak tanımlanmaktadır. Kamu politikalarının bölüşümü nasıl etkilediği, yoksullukla mücadelede ne tür politikalar izlenmesi gerektiği ve mevcut politikaların gerçekte ne gibi sonuçlar doğurduğu önemli sorular olarak karşımızda durmaktadır. Verginin neden olduğu mali yükü taşıyan ile yasal olarak vergiyi ödemekle yükümlü olan kesimler her zaman aynı olmamaktadır. Kamu harcamalarından yararlanan kesimler çok değişik gelir düzeylerine sahip olabilmektedirler. Özellikle düşük gelir grupları hedeflendiği halde, uygulanan politikaların başarısızlığı veya yoksul kesimlerin hizmetlere ulaşmalarındaki zorluk, bu hedeflere ulaşmayı engelleyebilir. Bu açıdan bakıldığında devlet bütçesinin değişik gelir grupları üzerindeki etkileri kolay ölçülebilir değildir ve genel kanaatler büyük ölçüde yanlış olabilmektedir.

Vergi reformları ve harcama programlarının önemli bir bölümü belirli bölüşüm hedefleri ile gündeme gelmekte, düşük gelir grupları üzerindeki vergi yükü ve yoksullukla mücadele en önemli politika hedefleri arasında yerini almaktadır. Diğer yandan yoksulluğu azaltmanın etkili araçlarından birisi harcama programlarıdır. Dolayısıyla kamu politikalarının belirlenen hedeflere ulaşip ulaşmadığını değerlendirmek önem kazanmaktadır ve bunun en önemli aracı mali yansımaya analizidir. Bu analiz yöntemi kalkınma

⁷⁸ John PIGGOT, John WHALLEY, “Interpreting Net Fiscal Incidence Calculations”, Review of Economics and Statistics, Volume: 69, No:4, November 1987, p.685.

politikalarını doğrudan etkilemektedir. Politika önerilerinin birçoğu bu çalışmalara dayanmaktadır⁷⁹.

Gelişmekte olan ülkelerin en önemli sorunlarından birisi kaynak yetersizliği olarak ortaya çıkarken, en az bunun kadar önemli diğer bir sorunu ise kaynakların etkin dağılmamasıdır. Farklı düzeylerde olmakla beraber bütün ülkelerde kaynakların bir bölümü devlet tarafından kullanılmaktadır ve kamu maliyesine ilişkin kararların kalkınma sürecinde küçümsenmeyecek etkisi vardır. Vergi ve harcamalarla piyasa başarısızlıklarını düzelterek kalkınma sürecine katkıda bulunma imkanı varken, piyasanın etkin işleyişini olumsuz etkileyecek politikalarla kalkınma süreci engellenebilir. Kamu maliyesinin önemli alanlarından birisi vergi ve harcamaların gelir bölüşümü üzerindeki etkisi ile ilgilidir. Kamu politikalarının bölüşümü nasıl etkilediği, yoksullukla mücadelede ne tür politikalar izlenmesi gerektiği ve mevcut politikaların gerçekte ne gibi sonuçlar doğurduğu önemli sorular olarak karşımızda durmaktadır.

Net mali yansıma analizi, vergi ve harcamaların hane halkı üzerindeki net etkisini değerlendirmek üzere kullanılmaktadır. Kamu harcamaları ve vergilerin doğası gereği doğrudan bir maliyet-fayda analizi yapmak mümkün değildir. Ancak literatürde “fayda yansıması” ve “davranışsal yaklaşımlar” yöntemleri kullanılmaktadır. Farklı yaklaşımların ortaya çıkmasının temel nedeni, özellikle harcamalar açısından faydayı değerlendirmenin zorluğudur. Genel olarak hane halkı refahı esas alınmakla birlikte, refahın doğrudan ölçülmesi mümkün olmadığından, fayda, gelir ve yapabilirlik gibi bazı kavramlar temel alınarak çalışmalar yapılmaktadır. Bütün bunların yanında faydanın ölçülmesinde tercih edilen yöntem genellikle verilerin içeriğine bağlı olarak değişmektedir. Yeterinde detaylandırılmış verilerin her zaman mevcut olmaması bazı kısıtlayıcı varsayımları ve basitleştirmeleri kaçınılmaz hale getirmektedir⁸⁰.

3.2. Bölgesel Politika ve Bölgesel Net Mali Yansıma İlişkisi

Bölgesel net mali yansıma yoluyla Türkiye’de bölgelerin kamu ile ilişkilerinde net fayda ve maliyetlerinin ortaya çıkarılması bakımından, illerin ödedikleri vergi ve yaptıkları harcamalar açısından karşılaştırma

⁷⁹ Abuzer PINAR, Vergileri Kim Ödüyor, Harcamalardan Kimler Yararlanıyor?, TESEV, s.23.

⁸⁰ PINAR, a.g.e., s.2.

yapılmaktadır. Başka bir değişle, hangi illerin daha çok vergi verdiği ve hangi illerin daha çok harcamalardan yararlandığı tespit edilmektedir.

Bu çalışmanın ikinci bölümünde elde edilen bulgular sonucunda vergilerin neden olduğu mali yükü en fazla taşıyan illerin hangi bölgelerde yoğunlaştığı ve kamu harcamalarından en fazla payı alan illerin daha çok nasıl bir gelir düzeyine sahip bölgelerde yoğunlaştığı tespit edilmiştir. Devlet bütçesinin bölgesel bazda dağılımı incelendiğinde, bütçenin gelir ayağına en fazla katkıda bulunan illerin ülkenin batı bölgelerinde yoğunlaştığı, bütçede harcamalardan en fazla pay alan illerin ise ülkenin Orta, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde yoğunlaştığı tespit edilmiştir. Bu durum, vergi ve harcamaların bölgesel bazda yansımalarının, bölgenin gelişmişlik düzeyi ile ilgili olduğu sonucunu vermektedir

4. Türkiye’de Bölgesel Net Mali Yansıma

Türkiye’de devlet bütçesinin bölgeler arasında adil bir bölüşüm işlevini yerine getirebilmesi için, gelir ve harcama dağılımının adaletli bir şekilde gerçekleşmesi gerekmektedir. İl bazında elde edilen gelirler bir bütün olarak ele alındığında toplam gelirlerin yoğun olarak dağıldığı illerin ülkenin batısında yer aldığı, toplam harcamaların ise daha çok İç Anadolu, Doğu Anadolu ve Güney Doğu Anadolu Bölgelerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Marmara ve Ege Bölgelerinin devlet bütçesine katkıda buldukları görülürken, İç Anadolu, Doğu ve Güney Doğu Anadolu Bölgelerinin harcamalar yoluyla devlet bütçesinden yarar sağladıkları görülmektedir.

Doğu ve batı bölgeleri arasında gelirin dağılımı açısından doğu aleyhine önemli bir farklılık söz konusudur. Bu durum, doğudan batıya göçe yol açmakta ve gelişmiş bölgelerde başta çarpık kentleşme olmak üzere çeşitli sorunlara yol açmaktadır. Bütçenin bölgeler bazında beklenen eşit dağılımının sağlanabilmesi için özellikle gelir oranı düşük olan bölgelerin, gelir ayağında iyileşmenin gerçekleşmesi gerekir. Bu amaçla il bazında toplam gelirleri arttıracak politikaların ve reformların uygulanması gerekmektedir.

Çalışmanın bu kısmında, hangi illerin daha çok vergi verdiği ve hangi illerin kamu hizmetlerinden daha çok yararlandıkları ortaya konulacaktır. Bir başka değişle, devlet bütçesinin illere nasıl yansıdığı ortaya koyulmaya çalışılacaktır. Bu kapsam doğrultusunda sırası ile, vergi yükü ve bölgesel vergi yükü kavramları, bölgesel yakınsama teorisi ile vergi yansıması ve

harcama yansması Türkiye'deki mevcut durum doğrultusunda incelenecektir.

4.1. Vergi Yüğü ve Bölgesel Vergi Yüğü Kavramları

Günümüzde vergi yüğü ekonomik gelişme, istikrar ve gelir dağılımı gibi konularda vergi politikasının belirlenmesi ve yönlendirilmesi için bilinmesi gereken bir yapı haline gelmiştir. Bu nedenle dayanılan ölçülere, kullanılan verilere ve hesaplama yöntemlerine göre çeşitli vergi yüğü kavramları tanımlanarak hesaplanmaktadır⁸¹.

Vergi yüğü, bir dönem içerisinde ödenen vergi ve benzeri zorunlu ödemeleriyle aynı dönemde elde edilen gelire oranı veya vergi geliri şeklinde toplanan para olarak tanımlanmıştır⁸². Bir ekonomide toplanan tüm vergilerin o ekonomide meydana getirdiğı yük ya da devletin topladığı vergiler toplamının milli gelire oranı toplam vergi yükünü oluşturmaktadır.

Bölgesel vergi yüğü ise, herhangi bir bölgede ödenen vergilerin bölge gelire oranlanması ile bulunur⁸³. Hane halkları nerede yaşadıklarına göre gruplandırıldığında, mevcut vergilerin dağılımı bölgesel vergi yansması olarak tanımlanır⁸⁴. Buradan hareketle illerin vergi yüğü, illerin ödemiş oldukları vergilerin gelirlerine oranları şeklinde ifade edilebilir. Bölgesel vergi yüğü hesaplanarak, bölgeler arası vergi yüğü karşılaştırması yapılabilir. Türkiye üzerine yapılmış bir çalışmada illerin vergi yüğü hesaplaması yapılarak karşılaştırma yapılmıştır.

⁸¹ Günseli KURT, "Vergi Yüğü ve Ülkemizdeki Durum", Yaklaşım Dergisi, Sayı:46, s.113.

⁸² Aykut HERAKMAN, Kamu Maliyesi, 1986, s.265.

⁸³ Abdurrahman AKDOĞAN, Kamu Maliyesi, 10. Baskı, Gazi Kitabevi, Aralık 2005, s.463.

⁸⁴ Neil BRUCE, Public Finance and The American Economy, Second Edition, University of Washington, 2001.

Tablo 2: İl Bazında Vergi Yüğü

	il	il Vergi	il	(1/2)
		Hasılatı/Türkiye Vergi Hasılatı, 2005	GSYİH/Türkiye GSYİH	
		(1)	(2)	
İlk 3 il	İstanbul	40.27	21.304	1.890
	Kocaeli	17.17	7.587	1.793
	Ankara	13.61	7.501	1.247
Son 3 il	Tunceli	0.01	0.098	0.176
	Ardahan	0.01	0.075	0.178
	Bayburt	0.01	0.066	0.172

Kaynak: İsa SAGBAŞ, **Vergi Teorisi**, Ece Matbaası, 2008, Ankara, s.123.

Bu çalışmanın bulgularına göre yukarıdaki tabloda da gösterildiği gibi Türkiye’de toplanan vergilerin toplamının % 40’ı İstanbul’dan sağlanırken, GSYİH’nın % 21’ini yine aynı il üretmektedir. 2005 yılında Türkiye’de en yüksek vergi yüküne sahip olan il İstanbul olarak bulunmuştur.

4.2. Bölgesel Yakınsama Teorisi

Bir ekonominin ülke içinde sürekli bir şekilde büyümesi kadar, bu büyümenin ülke içinde yatay olarak nasıl gerçekleştiği de önemlidir. Ekonomik politikaların ve dışsal ekonomik şokların yerel etkileri asimetriktir. Bölgelerin içsel dinamikleri farklı olduğu gibi, ekonomik politikaların bölgeler üzerindeki yatay etkilerinin farklı sonuçlar vermesi de olasıdır. Dolayısıyla yatay büyüme oranları farklıdır. Ancak bölgeler arası dengesiz bir büyüme, sosyal ve ekonomik açıdan zararlı sonuçlar doğurabilir. Örneğin; yoğun iç göç, kentleşme problemleri ve bunların doğurdukları toplumsal huzursuzluklar gibi. Kentlerin ekonomik büyümelerini belirleyen değişkenler beşeri sermayenin durumu, yeniliklerden elde edilen kazanç akımları, devletin harcama ve vergilerle oluşturduğu etkiler, göçler gibi diğer toplumsal faktörlerin incelendiği kategoridir⁸⁵.

Bu nedenle pek çok ülke az gelirli bölgelerin hızlı kalkınmasını sağlayabilmek için politikalar uygulamaktadırlar. Türkiye’de uygulanan

⁸⁵ ELMAS, a.g.e., s.19.

kalkınmada öncelikli iller buna örnektir. Bu gibi politikaların nihai amacı yakınsamayı gerçekleştirmektir. Büyüme, bölgeler arası gelir dengesizliklerini azaltarak gerçekleşiyor ise yakınsama, arttırarak gerçekleşiyorsa uzaksama vardır⁸⁶. Başka bir deyişle yakınsama hipotezi, kişi başına düşen gelir düzeyi düşük olan bölgelerin, kişi başına düşen gelir düzeyi yüksek olan bölgelerden daha hızlı büyüdüğü yolundaki yaklaşımdır⁸⁷. Neo-Klasik Büyüme Modeli, göreceli yoksul ülke ya da bölgelerin zengin ülke ya da bölgelerden daha hızlı büyüyeceklerini ve zamanla bu iki grubun kişi başına gelir düzeyinin birbirine yakınlaşacağını savunmaktadır. Göç alan bölgelerde sermayenin getirileri azalırken, göç veren bölgelerde artacaktır. Bunun sonucunda göç veren fakir bölgelerin gelirleri ile göç alan bölgelerin gelirleri arasında yakınsama gerçekleşecektir. Neo-Klasik büyüme modelinde sermayenin getirilerini etkileyebilecek göç, beşeri sermaye (eğitim), kamu harcamaları gibi faktörler yakınsamanın açıklayıcı değişkenleri olarak kullanılmıştır. Yakınsama ile bölgelerin durağan durumlarına ulaşmaları beklenir. Durağan durum büyümesi bir ekonomide bütün değişkenlerin sabit bir oranda büyümesidir⁸⁸. Ancak bütün bölgelerin durağan durum büyümesi ile büyümesi halinde yakınsama gerçekleşmez. Yakınsamanın olabilmesi için fakir bölgelerin zengin bölgelere göre daha hızlı bir şekilde büyümesi gerekir. Literatürde yakınsama hipotezi olarak bilinen bu hipotezin test edilebilmesi için geliştirilen iki ölçüt vardır. Birincisi β yakınsama, ikincisi ise α yakınsamadır.

4.2.1. β Yakınsama

Bölgelerin bir dönem sonundaki büyüme oranları başlangıçtaki kişi başına gelirleri ile negatif yönlü bir ilişkiye sahip ise beta yakınsama gerçekleşmektedir. β yakınsama, mutlak yakınsama (absolute convergence) ya da koşulsuz yakınsama (unconditional convergence) ile koşullu yakınsama (conditional convergence) şeklinde ayrıma tabi tutulur. Mutlak ya

⁸⁶ İsa SAĞBAŞ, “Türkiye’de İller Arası Gelir Farklılıkları ve Yakınsama”, ODTÜ’nün düzenlediği 6. Uluslararası Ekonomi Kongresinde sunulan tebliğ, 11 – 14 Eylül 2002, Ankara, s.1-2.

⁸⁷ Metin BERBER, Rahmi YAYMAK, Seyfettin ARTAN, “Türkiye’de Yakınsama Hipotezinin Bölgeler Bazında Geçerliliği Üzerine Ampirik Bir Çalışma: 1975-1997”, 9. Ulusal Bölge Bilimi ve Bölge Planlama Kongresi Bildiriler Kitabı, s.51.

⁸⁸ SAĞBAŞ, a.g.e., s.3.

da koşulsuz yakınsamada, ekonomilerin; teknoloji, kurumsal yapı, tasarruf oranı gibi faktörler açısından aynı olduğu varsayılır⁸⁹.

4.2.2. α Yakınsama

α yakınsama; ekonomilerin kişi başına gelirlerinin yayılımının incelenmesine dayanmaktadır. Bölgeler arası kişi başına gelir farklılıkları azalırsa alfa yakınsama gerçekleşmektedir. Yayılım ölçüsü olarak standart sapma kullanılır. Standart sapmanın zamana bağlı olarak azalması yakınsamanın varlığını, aksi durum ise uzaksamanın söz konusu olduğunu göstermektedir.

Neo-klasik iktisatçıların görüşlerine göre, bölgesel gelir farklılıkları uzun dönemde otomatik olarak azalır. İşgücü ve sermayenin yüksek getiri sağlayan bölgelere hareketi ile bölgesel gelir yakınsaması sağlanmış olur. Beklenmeyen ani şoklar bölgesel gelir farklılıklarına yol açabilir, ancak yakınsama süreci hemen başlayacağından, bölgesel politika ile kamu müdahalesine gerek olmayacaktır. Ancak bölgesel gelir farklılıklarının otomatik olarak azalıp azalmayacağı, yakınsamanın hangi hızla gerçekleşeceği tartışılan ve ampirik olarak test edilen bir konudur. Ayrıca, dengesizlikleri azaltmaya yönelik politika uygulamaları sonucunda edinilen deneyimler, serbest rekabetin kendi başına dengeli bir gelişmeyi sağlamaya yeterli olmayacağını göstermiştir. Dolayısıyla gelişme düzeyi en düşük bölgelerde iktisadi faaliyetleri canlandırmak için, özel yatırımların yanı sıra kamu fonlarının da kullanılmasının zorunlu olduğu kabul edilir.

Dolayısıyla bölgesel politika devletin ekonomik ve sosyal stratejisinin anahtar unsuru haline gelmektedir. Devlet bir yandan büyük kentlerin altyapı tesislerin yenilenmesi ve genişletilmesi için çalışırken, diğer yandan geri kalmış bölgelerde gelişmeyi başlatmak ve hızlandırmak için kamu yatırımlarını arttırmalıdır.

Kamu harcamalarının dağıtımında görece olarak geri kalmış yöreler lehine bir dağıtım varsa, kamu harcamaları da yakınsamaya pozitif bir katkıda bulunacaktır. Özel sektörün yanında kamu sektörünün de yakınsamaya pozitif katkıda bulunabilecek önemli bir aktörü olduğu bilinmelidir. Bir ülkede sosyal kaynaşma isteniyorsa bölgesel gelir

⁸⁹ Orhan KARACA, “Türkiye’de Bölgelerarası Gelir Farklılıkları: Yakınsama var mı?”, Türkiye Ekonomi Kurumu, Nisan, 2004, s.2-3.

farklılıkları, üzerinde durulması gereken önemli bir konu ve yakınsamayı gerçekleştirmek öncelikli politika hedeflerinden biri olmalıdır⁹⁰.

4.3. Türkiye’de Vergilerin Bölgesel Yansıması

Kamu harcamalarının karşılanması amacıyla, devlet ya da devletin yetki verdiği kamu kurum ve kuruluşlarının, tek taraflı ve karşılıksız olarak gerçek ve tüzel kişilerden topladığı vergiler aynı zamanda devletin egemenlik gücünün en belirgin yansımalarından biridir. Maddi değerlerin belirli kesimlerden alınıp diğerleri için harcanması toplumsal uzlaşmayı gerektirir. Kaynak transferi anlamına gelen vergiler hem alındığı hem de harcandığı kişiler açısından toplum vicdanını zedelememelidir. Bu unsur siyasal meşruiyetin sosyal meşruiyetle tamamlanmasını sağlayacağı için, vergi ödeyenlerin direncini en aza indirecektir. Böylece, vergi hasılatı istenen seviyeye yükseltildiği gibi, gelir dağılımında da iyileşme sağlanabilecektir⁹¹.

Vergi yansıması analizinde, belirli vergilerin tahsili öncesi ve sonrasında ortaya çıkan gelir dağılımı karşılaştırması yapılmaktadır. Bu çalışmada il bazında vergi gelirlerinin bileşimini, merkezi idarenin, belediyelerin ve il özel idarelerinin gelirleri oluşturmaktadır. Merkezi idarenin gelirlerinin bileşimini; vergi gelirleri, vergi dışı gelirler, özel gelir ve fonlar oluştururken, belediyelerin gelirlerinin bileşimini ise; belediye vergileri, belediye harçları ve vergi dışı gelirler oluşturmaktadır. Burada tekerrürü önlemek amacıyla merkezi idareden belediyelere aktarılan transferler toplam gelirlerden düşülmüştür. Son olarak il özel idarelerinin gelirlerinin bileşiminde; vergi gelirleri, vergi dışı gelirler, yardım ve fonlar yer almaktadır.

Tablo 3’de illerin 1990-2003 yılları arasında, gelir gider karşılama oranları verilmiştir. Bu orana, illerin gelirlerinin, giderlerine bölünmesi ile ulaşılmıştır.

⁹⁰ SAĞBAŞ, a.g.e., s.9.

⁹¹ Mahmut İNAN, “Seçilen Bazı İllerin Vergi Yapısı ve KDV Açısından Vergi Yükünün İncelenmesi”, Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt:8, Sayı:1, 2006, s.210-211.

Tablo 3: İllerin Gelir Gider Karşılama Oranları (1990-2003)

İLLER	GGKO	İLLER	GGKO	İLLER	GGKO
Kocaeli	10,46	Sakarya	0,64	Batman	0,31
İstanbul	3,94	Eskişehir	0,62	Adıyaman	0,31
Bursa	2,88	Ordu	0,55	Osmaniye	0,30
İzmir	1,76	Kayseri	0,55	Malatya	0,30
Zonguldak	1,74	Çanakkale	0,54	Sivas	0,29
Tekirdağ	1,62	Konya	0,54	Kastamonu	0,29
İçel	1,44	Aksaray	0,54	Çankırı	0,29
Ankara	1,24	Karaman	0,53	Iğdır	0,27
Hatay	1,17	Burdur	0,52	Ş.Urfa	0,27
Yalova	1,16	Nevşehir	0,51	Erzincan	0,25
Muğla	1,03	Samsun	0,51	Ağrı	0,22
Kırklareli	1,02	A.Karahisar	0,50	Elazığ	0,22
Manisa	1,00	Giresun	0,50	Şırnak	0,22
Kütahya	0,99	K.Maraş	0,48	Gümüşhane	0,21
Rize	0,94	Niğde	0,48	Ardahan	0,20
Denizli	0,91	Çorum	0,47	Mardin	0,20
Adana	0,90	Düzce	0,47	Bayburt	0,19
Antalya	0,89	Bartın	0,46	Erzurum	0,19
Kırıkkale	0,87	Kırşehir	0,46	Kars	0,17
Gaziantep	0,81	Artvin	0,44	Van	0,15
Edirne	0,79	Isparta	0,42	Diyarbakır	0,15
Karabük	0,78	Yozgat	0,39	Muş	0,14
Balıkesir	0,75	Tokat	0,38	Bitlis	0,14
Bilecik	0,74	Amasya	0,36	Siirt	0,11
Bolu	0,69	Trabzon	0,36	Tunceli	0,11
Uşak	0,69	Sinop	0,34	Bingöl	0,10
Aydın	0,67	Kilis	0,31	Hakkari	0,09

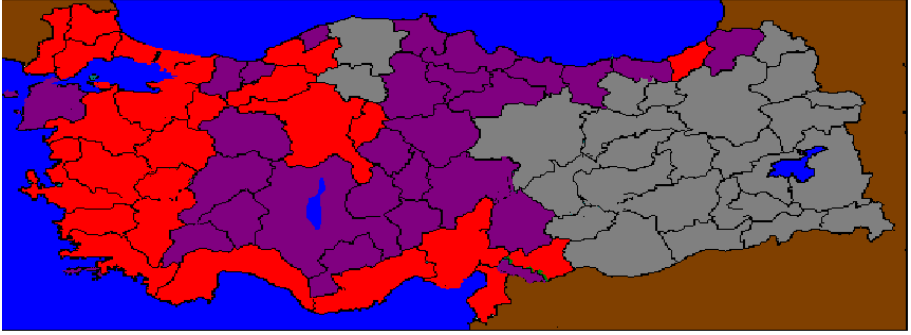
Kaynak: Muhasebat Genel Müdürlüğü ve Belediye Kesin Hesapları verilerinden yararlanılarak tarafımızca yapılmıştır.

Tabloda yer alan 81 ilde gelir gider karşılama oranına baktığımızda, illerin büyük bir kısmının gelirlerinin giderlerini karşılamaktan uzak olduğunu görülmektedir. 81 il içerisinde sadece 13 tanesi (Kocaeli, İstanbul,

Bursa, İzmir, Zonguldak, Tekirdağ, İçel, Ankara, Hatay, Yalova, Muğla, Kırklareli ve Manisa) 0'dan büyük bir oransal değer almaktadır. Söz konusu 13 ilin çoğunun Marmara ve Ege bölgelerinde yer aldığı görülmektedir. Diğer illerin tamamında elde edilen gelirler giderleri karşılamaktan uzaktır. Dolayısıyla bu illerin merkeze katkıları, merkezden aldıkları katkıdan daha düşüktür.

Harita 1: İllerin Gelir Gider Karşılama Oranlarına Göre Dağılımı

■ yüksek ■ orta ■ düşük

Kaynak: Muhasebat Genel Müdürlüğü ve Belediye Kesin Hesapları verilerinden yararlanılarak tarafımızca yapılmıştır.

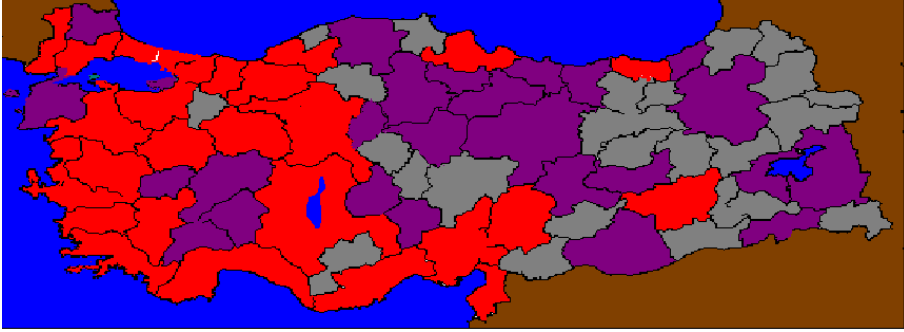
Tablo 3'den görüleceği üzere, gelir gider karşılama oranı en yüksek olan il 10,46 oranı ile Kocaeli'dir. Kocaeli ilini sırası ile İstanbul ve Bursa izlemektedir. İstanbul ili genel bütçeye en fazla katkı sağlayan il olmasına rağmen, gelir gider karşılama oranı bakımından Kocaeli'den sonra gelmektedir. Türkiye'de toplam olarak en fazla gelir toplanan İstanbul'da gelir gider karşılama oranının düşük olmasının nedenlerini, kayıt dışılığın ve vergi kaçırmanın bu ilde daha fazla olduğuna bağlamak mümkündür.

Harita 1'de görüldüğü üzere, gelir gider karşılama oranı en yüksek olan iller, Marmara ve Ege bölgesi ile Akdeniz bölgelerinde yoğunlaşmaktadır. Her üç bölge de sosyo-ekonomik göstergeler açısından İç Anadolu, Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinden daha gelişmiş bölgelerdir. Dolayısıyla Marmara, Ege ve Akdeniz bölgelerinde

bulunan iller, kendi kendilerine yetebilen, ülke ekonomisine maliyetinden çok katkısı olan illerdir.

Harita 2: Kamu Gelirlerinin Dağılımına Göre İller (1990–2003)

■ Yüksek ■ Orta ■ Düşük

Kaynak: Muhasebat Genel Müdürlüğü ve Belediye Kesin Hesapları verilerinden yararlanılarak tarafımızca yapılmıştır.

Harita 2’de görüldüğü üzere, ülke ekonomisine katkısı olan iller genellikle Marmara, Ege ve İç Anadolu bölgelerinde yer almaktadır. Vergi gelirleri en az olan iller ise genel itibarıyla Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde yer almaktadırlar. Söz konusu bölgelerde yer alan illerde toplanan gelirlerin düşük olması yine bu bölgelerdeki illerin sosyo-ekonomik olarak batı bölgelerinden daha düşük seviyede olmaları ile açıklanabilir. Öte yandan, verginin konusunu oluşturan faaliyetlerin, işlemlerin ve sahip olunan servetin bir kısmının veya tamamının vergi dairelerine bildirilmediği bir gerçektir. Söz konusu vergi kaybı ya da vergi ziyayı, yer altı ekonomisinde vergilendirilmeyen veya eksik olarak vergilendirilen faaliyet ve işlemler sonucunda ortaya çıkmaktadır. Bu kaybın büyüklüğü oranında kayıt dışı ekonomi genişler ve devletin geliri azalır.

Kayıt dışı ekonominin; mali, ekonomik, politik, sosyal, psikolojik ve mevzuatla ilgili pek çok sebebi vardır. Her şeyden önce içinde yaşanılan sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel çevre kayıt dışı ekonomiye uygun zemin oluşturabilir. Kayıt dışılığın; ekonomik gelişmişlik derecesi, ekonomik krizler, kayıtlı istihdam yeri sunabilme imkanlarının üstünde göç olgusu,

eđitim ve vergi bilincinin dūřukluđu gibi birçok nedenleri bulunmaktadır⁹². Tūrkiye’de iller açısından sayılan bu nedenlerin birçođunun geçerli olduđunu sōyleyebiliriz.

İller arasında vergilerin dūřuk olmasının bir nedenini de vergi denetiminin dūřuk olmasına bađlamak mūmkündür. Beyan usulū ile bildirilen vergiler, mūkelleflerin vergi bilincinin yeterince geliřmemiř olmasının sonucu olarak vergi konusuna tabi bazı gelirlerin beyan dıřı bırakılmasına yol açtıđı için önemli oranda kaçakçılık riskini tařımaktadır. Tūrkiye’de il bazında gelir farklılıklarının giderilmesi yolunda, vergi denetiminin daha kapsamlı yapılması, dūřuk beyanda bulunan veya mūkellef sayısına gōre vergi yūku dūřuk olan illerde yođunlařtırılması gerekir. Denetim elamanı yetersizliđinden yeterli denetim yapılamıyor ise, alınacak denetim elemanlarının devlete maliyetinin denetimler sonucu elde edilecek gelirden daha az olacađı gōz önünde bulundurulmalıdır.

4.4. Tūrkiye’de Harcamaların Bōlgesel Yansımaları

Harcama yansımaları analizinde, belirli harcamaların dağıtımı öncesi ve sonrasında ortaya çıkan gelir dağılımı karşılaştırması yapılmaktadır. Kamu harcamalarının yansımaları ölçmede kullanılan iki farklı yöntem vardır. Birincisi, “harcama yansımaları çalışmaları” olarak bilinen kamu harcamalarının ekonomide farklı bireyler arasında (ōrn ōđretmenler, doktorlar, işçiler...) nasıl dağıldığını inceleyen ve bu insanların gelir dağılımının neresinde olduğunu belirten gōrūřtūr. Diđer yaklaşım, “fayda yansımaları” denilen kamu harcamaları yoluyla ūretilen hizmetleri (eğitim, sağlık, altyapı vs..) dikkate alır ve farklı gelir grupları ya da dilimlerinin bu hizmetleri kullanımını inceleyen yaklaşımdır.

Bu çalışmada bōlgesel bazda fayda yaklaşımı dikkate alınarak, Tūrkiye genelinde illere gōre eğitim, sağlık, altyapı vb. hizmetlerin dağılımının seyri incelenmektedir.

Çalışmada il bazında harcamaların bileşimini, merkezi idarenin, belediyelerin ve il özel idarelerinin harcamaları oluşturmaktadır. Merkezi idarenin harcamalarının bileşimini; personel giderleri, diğer cariler, yatırım harcamaları ve transfer harcamaları oluşturmaktadır. Belediyelerin harcamalarını ise; personel giderleri, yatırım harcamaları ve borç ūdemeleri

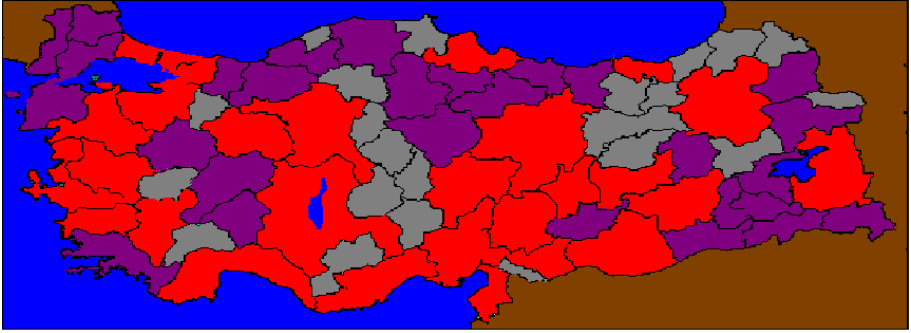
⁹²Yılmaz ILGIN, “Kayıt dıřı Ekonomiye Tahmin Yōntemleri ve Tūrkiye’de Durum”, <http://ekutup.dpt.gov.tr/planlama/42nciyil>, s.144, (24.06.2008)

oluşturmaktadır. Son olarak il özel idarelerinin harcamalarını; cari harcamalar, yatırım harcamaları ve transfer harcamaları oluşturmuştur.

Tablo 3 incelendiğinde bazı illerin gelirlerinin giderlerini karşılamaktan uzak olduğu görülür. Türkiye’de mevcut illerin neredeyse yarısının giderleri gelirlerinden fazladır. Aşağıda verilen Harita 3’de kamu harcamalarının dağılımına göre iller sunulmuştur.

Harita 3: Kamu Harcamalarının Dağılımına Göre İller (1990–2003)

■ Yüksek ■ Orta ■ Düşük

Kaynak: Muhasebat Genel Müdürlüğü ve Belediye Kesin Hesapları verilerinden yararlanılarak tarafımızca yapılmıştır.

Harcama yansıması açısından bakıldığında harcamalarının bir ölçüde gelir dağılımını düşük gelirli iller lehine düzelttiği ve harcamaların gelirlere göre ülke geneline daha dengeli dağıldığı görülmektedir. Ülke genelinde gelirlerin çoğu Marmara, Ege ve Akdeniz bölgelerinde yoğunlaşmış iken, harcamaların Batı bölgelerinin yanı sıra daha çok İç Anadolu, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerine dağıldığı görülmektedir. Bu durum, söz konusu bölgelerin ülke bütçesine katkılarının harcamalarına oranla daha az olduğunu göstermektedir.

Türkiye’de bölgeler arası gelir ve harcama dağılımındaki farklılıklarının giderilmesi yolunda öncelikle bölgesel gelişmişlik farklılıklarını gidermeye yönelik politikalara önem verilmelidir. Az gelişmiş bölgelerdeki illerde, bölgesel kalkınmayı ve bölgesel gelir dağılımını düzenleyecek gerekli üretken kamu yatırımları ve altyapı yatırımlarının artırılması gerekmektedir. Bu yol ile nüfusun bölgede dengeli dağılımı ve geri kalmış illerin ekonomik ve sosyal kalkınması sağlanmış da olacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE BÖLGESEL GELİR DAĞILIMI

İktisadın amacını; ulusal refah artışının, üretime katılanlar arasında nasıl paylaştırılacağını araştıran bir sistem olarak ifade eden gerek klasik gerekse modern iktisatçılar, paylaşımın kişilerin katkıları oranında yapılmaması halinde önemli sorunların ortaya çıkacağını belirtmişlerdir⁹³. Benzer şekilde ülke refahının maksimize edilmesi için, ülke zenginliğinin bölgelere dağılımında dengesizlik olması durumunda da problemler çıkacaktır.

Gelişme süreci içinde arttırılan refah ve oluşan gelirden toplumun tüm kesimlerinin yararlanması, toplumsal barışın sürekliliği açısından oldukça önemlidir. Artan iletişim olanakları içinde kesimler arasındaki refah farklılıkları daha çarpıcı biçimde öne çıkmakta ve toplumun çeşitli kesimlerinde rahatsızlığa dönüştürebilmektedir. Gelir dağılımından düşük pay alan kesimlerin, genel nüfus içinde çoğunlukta olması ayrıca bu kesimlerin sağlık, eğitim, beslenme ve barınma gibi temel hizmetlerden de daha kötü yararlanmalarına neden olmaktadır. Böylece ülkenin gelişme sürecinde gerekli olan insan kaynakları niteliklerinde de beklenen gelişme sağlanamamaktadır. Bu da ülkenin gelişmesini olumsuz yönde etkilemektedir⁹⁴.

Bölgeler arası farklar, kalkınma çabalarının sonucudur. Çeşitli sosyo-ekonomik unsurlar nedeniyle ülke içinde, eğitim, nüfus yapısı, coğrafi konum, doğal kaynaklar, ekonomik etkinlik, bölgesel sermaye birikimi, istihdamın yapısı ve alt yapıya bağlı olarak bölgesel dengesizlik oluşturmaktadır.

Bölgeler arasındaki sosyo-ekonomik dengesizliklerin ortaya çıkardığı gelişmeler, gelirin bölgeler arasındaki dağılımına yansımaktadır. Gelir dağılımının bölgeler arasında dengeli dağılımı için de, bölgesel sosyo-ekonomik dengesizliklere yol açan faktörlerin düzeltilmesi gerekmektedir. Türkiye'de bölgesel gelir dağılımının düzeltilmesi, daha adil bir hale

⁹³ Ahmet AY, Türkiye Ekonomisi, Makroekonomik Sorunlar ve Çözüm Önerileri, Çizgi Kitabevi, 2007, s.143-168.

⁹⁴ Erdem HEPAKTAN, Asil ALKAYA, "Türkiye'de Gelir Dağılımının Bölgesel Yönden İncelenmesi", Yönetim ve Ekonomi Dergisi, Yıl:2001, Cilt:8, Sayı:2, s.39.

getirilmesi gerekliliği, üzerinde kabul gören bir olgudur. Bölgesel gelir dağılımındaki paylaşımın günümüzdeki olumsuzlukları geleceğe taşıması durumunda sorunun giderek büyüyeceği, iç barış ve ülke kalkınmasına olumsuz etkilerde bulunacağı açıktır. Aşağıda sırası ile gelir dağılımı kavramı, gelir dağılımı türleri, bölgesel gelir dağılımı ve devletin bölgesel gelir dağılımını düzenlemedeki rolü ile Türkiye’de gelir dağılımı başlıkları incelenecektir.

1. Gelir Dağılımı Kavramı

Gelir, üretim ve hizmet süreçlerinin sonucu olarak, gerçek ve tüzel kişilerin, elde ettikleri parasal (ya da nesnel yani ürü olarak verilen) kazanımdır⁹⁵. Gelir; bir kişiye, bir topluluğa belli zamanlarda belli yerlerden gelen para olarak değerlendirilebildiği gibi üretim ve hizmet süreçleri sonucu elde edilen parasal ya da nesnel getiri olarak da değerlendirilebilir⁹⁶. Diğer bir tanıma göre ise gelir; bir ülkenin sınırları içerisinde bir yılda gerçekleştirilen nihai mal üretimi karşılığında üretim faktörlerine yapılan ödemeler toplamına denir⁹⁷.

Gelir dağılımı ise, bir ülkede belirli bir süre içinde oluşturulan ulusal gelirin, bireyler, bireylerden oluşan gruplar ya da üretim öğeleri arasında bölünmesi olarak tanımlanmaktadır. Bir ülkede gelir dağılımı denildiğinde anlaşılması gereken, ekonomide belirli bir sürede oluşturulan gelirin, ekonomideki karar birimleri tarafından ne ölçüde dağıldığıdır. Ülkeden ülkeye gelir dağılımları farklılık gösterse bile, eşit ve adaletli bir dağılım çizelgesi bulmak imkânsızdır⁹⁸. Gelir dağılımı ekonomik bir olgu olmakla birlikte, nüfus artışından ve dağılımından toplumun sosyo-kültürel yapısından, toplumdaki eşitlik ve adalet kavramlarına olan yaklaşımlardan etkilenmektedir⁹⁹.

Gelir dağılımı verileri ile bir ülkenin bölüşüm yapısı analiz edilebilmekte ve aynı zamanda gelir farklılıklarının, sosyo-ekonomik

⁹⁵ Yakup KEPENEK, Nurhan YENTÜRK, Türkiye Ekonomisi, Remzi Kitabevi, Mart 2007, İstanbul, s.536.

⁹⁶ Gelir Dağılımının İyileştirilmesi ve Yoksullukla Mücadelede Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Ankara, 2001, s.3.

⁹⁷ Erdal ÜNSAL, Makro İktisat, Ankara, İmaj Kitabevi, 2005, s.54.

⁹⁸ Mahfi EĞİLMEZ, Ercan KUMCU, Ekonomi Politikası, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2005, s.126.

⁹⁹ Özlem ÇAKIR, “Sosyal Dışlanma”, D.E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt:4, Sayı:5, 2002, s.91.

koşullar üzerindeki belirleyiciliği de değerlendirilebilmektedir¹⁰⁰. Gelir dağılımı, ekonomik yönden çok önemlidir. Amacı, ekonomide gelir farklılıklarının ortaya çıkardığı ekonomik ve sosyal sonuçları ortaya koymaktır. Ekonomide tasarruf, tüketim eğilimleri, üretilen ve tüketilen mal ve hizmetlerin niteliği, büyük ölçüde gelir dağılımına bağlıdır. Gelirin tüketime ve yatırıma yönlendirilmesine gelir sahipleri karar verdiğine göre, gelir dağılımı ile tüketim ve yatırımlar arasında doğrudan bir ilişki vardır. Gelir dağılımının bozuk olduğu ülkelerde, kötü beslenme, düşük eğitim ve kültür düzeyi, hijyenik olmayan çevre ve sağlık ortamı geniş halk kitlelerinin yoksulluğu ile birleşince, toplumsal huzur ve barış olumsuz yönde etkilenir.

Bir toplumda gelir dağılımını doğrudan belirleyen en önemli öge, üretim araçları mülkiyetine kimin sahip olduğudur. Diğer bir öge, kamu hizmetlerinin dağılımıdır. Eğitim, sağlık, haberleşme, ulaştırma, sosyal güvenlik gibi kamu hizmetlerinin yaygınlığı ve bundan yararlanma oranı, gelir dağılımını etkiler. Gelir dağılımını etkileyen temel öğelerden bir diğeri de, toplumdaki politik tercihlerdir. Kamu yatırımlarının bölgesel dağılımı, kamu mal ve hizmetlerini fiyatlandırma politikaları, tarımsal ürün taban fiyatları, sübvansiyonları, yatırım ve ihracat teşvikleri, memur ve işçilere verilen zamlar bu uygulamalara örnektir¹⁰¹.

2. Gelir Dağılımı Türleri

Gelir dağılımı analizlerinde genel itibarıyla; kişisel gelir dağılımı, fonksiyonel gelir dağılımı, sektörel gelir dağılımı ve bölgesel gelir dağılımı türleri kullanılmaktadır. Bu çalışmada bölgesel gelir dağılımı dışındaki gelir dağılımı türlerine sadece kavramsal olarak değinilecektir.

2.1. Kişisel Gelir Dağılımı

Kişisel gelir dağılımı, belirli bir zaman dilimi içerisinde toplumda oluşturulan milli gelirin kişiler ve hane halkları arasında bölüşüm biçimidir. Kişisel gelir dağılımı ile bir toplumda farklı gruplar arasında gelir dağılımı incelenir. Bunun için bireyler belirli gelir düzeyine göre gruplanır¹⁰². Kişisel bölüşüm söz konusu olduğu zaman, o kişinin gelirini hangi adla elde ettiği değil, sadece ne kadar gelir elde ettiğine ve sosyal bakımdan hangi gelir

¹⁰⁰ Rıdvan KARLUK, Türkiye Ekonomisi, Beta Yayınları, İstanbul, 2002, s.57.

¹⁰¹ HEPAKTAN, ALKAYA, a.g.m., s.40.

¹⁰² HEPAKTAN, ALKAYA, a.g.m., s.41.

grubuna gireceğine bakılır¹⁰³. Kişisel gelir dağılımının nasıl olması gerektiği ve her kişi için adil bir gelir dağılımı sağlayabilir mi sorularına olumlu cevaplar verilebilmesi, belli şartların gerçekleşmesine bağlıdır. Bu da, ancak gelir dağılımının sonunda bütün kişilerin marjinal gelirlerinin faydalarının birbirine eşit olduğu anda gerçekleşecektir. Ancak marjinal fayda ölçülemediği için kişisel gelir dağılımı ölçüsü, adil bir gelir dağılımından beklenen faydaların gerçekleşmesini mümkün kılan bir ölçüdür. Bu ölçüye göre, herhangi bir ekonomide gelir dağılımı, sosyal barışı sağlıyor ve gelir dağılımındaki eşitsizlik konjonktürel dalgalanmalara neden olmuyorsa, gelir dağılımının adil olduğu kabul edilir¹⁰⁴.

2.2. Fonksiyonel Gelir Dağılımı

Milli gelirin sosyal sınıflar arasında dağılımını ortaya koymak açısından en uygun gelir dağılımı fonksiyonel gelir dağılımıdır¹⁰⁵. Fonksiyonel gelir dağılımı, çeşitli üretim faktörlerinin milli gelirden aldıkları payları inceleyen bir gelir kavramıdır. Başka bir deyişle, toplam gelirin; emek, sermaye, toprak ve girişimci gibi üretim faktörleri arasında hangi esaslar ve oranlarda paylaşıldığını göstermektedir. Bu yolla ülke içinde oluşturulan gelirin üç temel üretim faktörü olan işgücü, sermaye ve toprak sahipleri arasında bölüşümü; başka bir deyişle GSYİH içerisinde ücretin ve ücret dışı gelirlerin payı belirlenmiş olmaktadır. Fonksiyonel gelir dağılımı analizi, mikro ve makro planda yürütülebilir. Milli gelirin fonksiyonel dağılımı değerlendirilirken, milli hasılanın oluşumuna katılan üretim faktörlerinin sınıflandırılması önemli bir sorun olmaktadır. Genel olarak üretime kaç farklı üretim faktörünün katıldığı kabul ediliyorsa, milli gelirin o kadar parçalara ayrılması söz konusu olacaktır.

2.3. Sektörel Gelir Dağılımı

Üretim sektörleri olan, tarım, sanayi ve hizmetler kesiminin milli gelirden aldıkların payların analizi, sektörlere göre milli gelir dağılımını, diğer bir ifade ile sektörel gelir dağılımını ifade etmektedir¹⁰⁶. Sektörel gelir dağılımını, üretim araçlarının mülkiyetiyle ilgili olarak yani milli gelirin

¹⁰³ Tezer ÖÇAL, Genel Ekonomi, Ankara, Doruk Matbaacılık, 1981, s.224.

¹⁰⁴ Aytaç EKER, Mustafa SAKAL, Asuman ALTAY, Maliye Politikası, Ankara, Takav Matbaacılık, 1994, s.233.

¹⁰⁵ İsmail TÜRK, Maliye Politikası, Ankara, Turhan Kitabevi, 1995, s.198.

¹⁰⁶ HEPAKTAN, ALKAYA, a.g.m., s.43.

kamu sektörüyle özel sektör arasındaki dağılımının ifadesi olarak da tanımlayabiliriz¹⁰⁷.

Sektörel pay açısından karşılaştırmalara imkân sunan bu dağılım türü, ülkelerin gelişmişlik seviyesi hakkında da fikir verebilmektedir. Nitekim az gelişmiş ülkelerde tarımın sektörel gelir dağılımından aldığı pay çok yüksek olurken, gelişmekte olan ülkelerde sanayi sektörünün payı artmakta, gelişmiş ülkelerde ise en büyük payı hizmet sektörü almaktadır¹⁰⁸. Ülke ekonomilerini ilgilendiren iktisadi politikalarla sektörlerin yönlendirilmesi ancak sektörel gelir dağılımından sağlanan verilerle mümkün olabilmektedir¹⁰⁹.

2.4. Bölgesel Gelir Dağılımı

Bölgesel gelir dağılımı, bir ülkenin farklı bölgelerinin, milli gelirden ne oranda pay aldıklarını göstermektedir. Bölgesel gelir dağılımı, ülke içinde gelişmişlik düzeyini karşılaştırmada önemli bir araçtır¹¹⁰. Ayrıca, çeşitli bölgeler arasındaki kişi başına isabet eden gelir farklılıklarını bulmaya yarayan bir gelir dağılımı türüdür¹¹¹. Milli gelir hiçbir ülkede çeşitli bölgelere eşit olarak dağılmamıştır. Genellikle iktisadi açıdan kalkınmış ekonomilerde bölgeler arası gelir dağılımı dengesizlikleri az, az gelişmiş bölgelerde ise fazladır.

Bölgeler arasındaki gelir eşitsizliğinin ekonomik bir açıklaması, sanayinin belirli bölgelere yoğunlaşma eğilimidir. Bu yoğunlaşma, pazara yakınlık, ulaştırma ve haberleşme gibi altyapı etkenleri olabileceği gibi, ölçek ekonomilerinden yararlanma davranışı sonucu da olabilir. Bunun sonucunda, bazı bölgelerde daha fazla istihdam yaratılırken, diğer bazı bölgeler başta gelir düzeyi ile bağlantılı olarak birçok açıdan geri kalabilir. Ayrıca, istihdam olanakları dolayısıyla nüfusun da sanayileşmiş bölgelere yoğunlaşması sonucunda, bölgeler arası gelir eşitsizlikleri kentleşme ve sosyal yaşam standardını belirleyen diğer birçok faktörü olumsuz

¹⁰⁷ HEPAKTAN, ALKAYA, a.g.m., s.44.

¹⁰⁸ TÜRK, a.g.e., s.314.

¹⁰⁹ Coşkun Can AKTAN, İstiklal Yaşar VURAL, “Gelir Dağılımında Adalet(siz)lik ve Gelir Eşit(siz)liği: Terminoloji, Temel Kavramlar ve Ölçüm Yöntemleri”, Yolsuzlukla Mücadele Stratejileri, (Ed: Coşkun Can AKTAN), Hak-İş Konfederasyonu Yayınları, Ankara, 2002, s.2.

¹¹⁰ HEPAKTAN, ALKAYA, a.g.m., s.43.

¹¹¹ EKER, SAKAL, ALTAY, a.g.e., s.3.

etkileyebilir. Bu yüzden bölgesel gelir eşitsizliklerini azaltıcı kamu politikaları önem kazanmaktadır¹¹².

Bölgesel gelir dağılımı, bir ülkenin farklı bölgelerinde yaşayan kişilerin ulusal gelirden ne oranda pay aldıklarını göstermektedir. Bu dağılım türü, aynı zamanda, gelişmiş ve az gelişmiş bölgeler arasında farklılıklara yol açan etkenlerin tespit edilmesi açısından da önem taşımaktadır. Bölgeler arasındaki sosyo-ekonomik dengesizlikler, geniş anlamda, bölgeler arasında tarım, sanayi, ticaret, hizmet, haberleşme, ulaştırma, sağlık, eğitim, demografik ve sosyal göstergeler bakımından farklılıkların olmasından kaynaklanmaktadır. Bütün bu farklılıkların ortaya çıkardığı sonuçlar bölgeler arasında gelir dağılımının da farklılaşmasına neden olmaktadır. Bu nedenle gelir dağılımındaki dengesizliklerin tek başına ele alınmaması, buna neden olan sosyo-ekonomik etmenlerin ortaya koyduğu dengesizliklerin de ortaya konulması ve sonuçlarının değerlendirilerek çözüm yollarının buna göre aranması gerekmektedir¹¹³.

3. Devletin Gelir Dağılımını Düzenlemedeki Rolü

Toplum halinde yaşama zorunluluğunun ortaya çıkışından günümüze değin, toplumsal organizasyon içinde devlete düşen rolün ne olduğu, devletin bu görevleri nasıl gerçekleştireceği ve devletin ekonomik etkilerinin değerlendirilmesi hep önemini korumuş ve sürekli olarak tartışılan konular arasında yer almıştır.

Ekonomik hayatta devlet için tanımlanan role göre, farklı devlet tiplerinden söz etmek mümkündür. Devletin her şeyin sahibi olduğu ve ekonomik faaliyetlerin tamamını belirlediği sosyalist sistemlerde, sosyalist devlet vardır. Bunun tam tersi olarak devletin ekonomik olarak hiçbir şeyi belirlemediği ve sadece ulusal güvenliği sağladığı bir tanımlama çerçevesinde ise, anarşizmden ve ultra minimal devletten söz edilebilir. Ancak günümüzde devletlerin hiç biri bu iki uç durumu temsil etmemektedir. Bugünün devletleri bu iki uç arasında yer alan ve sosyal refah devleti ya da minimal devlet olarak nitelenebilecek özelliklere sahiptirler. Ancak bu ülkelerin tam olarak bu iki devlet tanımına göre sınıflandırılması oldukça güçtür. Dolayısıyla çeşitli ülkelerde devletler, bu iki devlet tipi

¹¹² Abuzer PINAR, Maliye Politikası Teori ve Uygulama, Naturel Kitabevi, Ankara, 2006, s.287.

¹¹³ AY, a.g.e., s.150.

arasında, farklı derecelerde büyüklüklere sahiptirler ve kendilerine bu büyüklüğe paralel bir faaliyet alanı tanımlamaktadırlar¹¹⁴.

Günümüzde hangi iktisat ekolünün temsilcisi olursa olsun birçok iktisatçının üzerinde fikir birliğine vardığı önemli bir nokta, özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra gelişmiş ve gelişmekte olan birçok ülkede, devletin ekonomik hayattaki yerinin çok daha büyüdüğü ve özel sektöre yönelik olarak da düzenleyici rolünün giderek arttığıdır¹¹⁵. Piyasa ekonomisinin kurumları ve kuralları ile son derece gelişmiş olduğu toplumlarda bile, mutlaka kamu kesiminin ve kamu ekonomisinin ekonomide belirli bir orana sahip olduğu görülmektedir. Bu oran, ülkelerin tarihsel olarak sahip oldukları siyasi, sosyolojik ve diğer özelliklere bağlı olarak değişiklikler gösterebilir. Ancak, mutlaka, bütün ülkelerde kamu kesimi mevcuttur. Bunun nedeni, bazı hizmetlerin piyasa içinde arzının mümkün olmaması veya kolektif olarak arzının daha etkin olmasıdır.

Kamu ekonomisinin işleyişi için gerekli olan idari ve mali örgütlenme birimleri devleti oluşturmaktadır. Devlet, esas olarak kamu ekonomisinin işleyişi için örgütlenmiş olmakla birlikte, piyasanın doğru ve düzgün işleyişi için düzenleme ve denetleme fonksiyonlarına da sahiptir. Piyasa, liberal ekonomistler tarafından, Adam Smith'in (1723–1790) ünlü görünmez el benzetmesinde olduğu gibi, devletin hiçbir müdahalesi olmadan kendi kendine dengeye gelen bir kaynak ayırım mekanizması olarak modelleştirilmiş olsa da, günümüzde, devletin piyasaları düzenleyici ve denetleyici rolü ön plana çıkmıştır¹¹⁶. Modern kamu ekonomisinin temellerini ortaya koyan bilim adamı olarak kabul edilen Musgrave, devletin yüklenmesi gereken görevleri şu şekilde sıralamaktadır: kamusal malların devlet tarafından üretilmesi, devletin yoksulluğu azaltıcı ve sosyal güvenliği sağlayıcı transferler yapması, makroekonomik mali politikalar (vergi reformu da bu politikaların bir parçasıdır) izlemesi¹¹⁷. Musgrave, 1959 yılında yayınladığı 'Kamu Maliyesi Teorisi' kitabı ile devletin ekonomik fonksiyonlarını kaynak tahsisi, iktisadi istikrar, iktisadi büyüme ve gelir

¹¹⁴ Mehmet Cahit GÜRAN, Selçuk CİNGİ, "Devletin Ekonomik Müdahalelerinin Etkinliği", Akdeniz Üniversitesi, İİBF Dergisi, Sayı:3, 2002, s.57.

¹¹⁵ Ömer YILMAZ, Vedat KAYA, "Bölgesel Devlet Hizmetleri ve Bölgesel Büyüme İlişkisi", Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt:7, Sayı:3, 2005, s.167.

¹¹⁶ Burhan ŞENATALAR, Hülya KIRMANOĞLU, Orhan ŞENER, Kamu Ekonomisi, Anadolu Üniversitesi Yayını, Mart, 2007, Eskişehir, s.37.

¹¹⁷ İsa SAĞBAŞ, Hakkı ODABAŞ, "Kamu Maliyesi Bilimine Musgrave ve Buchanan'ın Katkıları", Vergi Dünyası, Sayı:273, Mayıs 2004, s.119.

dağılımı olarak sınıflandırıp analiz etmiştir¹¹⁸. Kamu ekonomisinin tahsis işlevi; özellikle tam sosyal mallar, yarı sosyal mallar ve erdemli malların tahsisi alanında devletin üstlenmesi gereken görevleri içerir. Bu anlamda güvenlik, adalet, altyapı hizmetleri, eğitim ve sağlık hizmetlerinde devletin üstleneceği görevler çok önemlidir ve toplumların ekonomik ve sosyal olarak gelişmişlik düzeyinin en temel göstergelerindedir.

Kamu ekonomisinin istikrar işlevi ise ekonominin yapısal olarak ne kadar sağlıklı ve tutarlı olduğunun bir göstergesidir. Bir ülkenin dengeli ve tatmin edici bir büyüme dinamiği yakalayabilmesinde ekonominin istikrarı temel belirleyicidir. Dolayısıyla bir ekonominin performansının ölçülmesinde bir diğer kriter olarak da iktisadi istikrarın alınması mümkündür¹¹⁹.

Kamu ekonomisinin bir diğer işlevi de iktisadi büyümedir. Bir ekonominin gelişmişlik düzeyi kişi başına GSYİH ya da GSMH rakamları ile ölçülebilmektedir. Bu göstergeye göre bir ülkenin belirli bir anda başarılı çıkması için, o ülkenin geçmiş on, yirmi ya da elli yıllık dönemde yüksek bir büyüme dinamiğine ulaşması gerekmektedir.

Devletin gelir dağılımı işlevi ise, yine piyasa işleyişine referans ile ortaya çıkmaktadır. Piyasa, toplumsal gelirin dağıtımında başarılı olmayabilir, bu nedenle devlet gelir dağılımını doğru ve adaletli olduğu düşünülen çizgiye getirebilir. Musgrave bundan devletin dağıtım rolü şeklinde söz etmektedir¹²⁰. Piyasa mekanizması kaynak ayırımında etkinliği sağlıyor olsa bile, bunun sonucunda ortaya çıkan gelir dağılımı, kabul edilen herhangi bir adalet ölçüsüne göre, adil olmayabilir. Çoğu zaman kaynakların etkin, yani en verimli oldukları alanlarda kullanılmasını sağlayan durum, gelir dağılımında bozulmaya ve adaletsizliğe yol açmaktadır.

Devletin gelir dağılımı rolü incelenirken, bu konu ‘gelirin yeniden dağılımı’ veya ‘ikincil gelir dağılımı’ olarak tanımlanmaktadır. Bunun anlamı şudur: Piyasa, devletin hiçbir müdahalesi olmadığı durumda belirli bir gelir dağılımı oluşturmaktadır. Buna ‘birincil gelir dağılımı’ adı verilmektedir. Bu aşamada, üretim sürecine katılan üretim faktörleri, üretim sonucunda kendi faktör paylarını gelir olarak almaktadırlar. Bu pay,

¹¹⁸ Richard Abel MUSGRAVE, Public Finance in Theory and Practice, London, 1989, s.6.

¹¹⁹ GÜRCAN, CİNGİ., a.g.m., p.69.

¹²⁰ Charles Victor BROWN, Peter McLeon JACKSON, Public Sector Economics, 4th Edition, p.29.

neoklasik iktisat teorisine göre, tam rekabet koşullarının varlığında faktörlerin marjinal verimliliklerine eşit olmalıdır. Böylece, piyasada belirli bir gelir dağılımı ortaya çıkar, ancak bu mutlaka adil bir gelir dağılımı değildir. Devlet, bu birincil aşamada gelir dağılımına bazı araçlarla müdahale edebilir. Bunlar, daha çok, yasal düzenlemeler şeklindeki müdahalelerdir. Ancak, devletin gelir dağılımı fonksiyonu, asıl olarak ikincil düzeyde, yani piyasa gelir dağılımı oluştuktan sonraki aşamada ortaya çıkar. Devlet, bu aşamada gelir dağılımını vergi ve sübvansiyonlar gibi araçlarla değiştirebilir. Bu duruma ‘ikincil gelir dağılımı’ adı verilir¹²¹.

Kamu ekonomisinin gelir dağılımı işlevi aslında iki kenarı keskin bir bıçak gibidir. Referans alınan iktisadi doktrinin kaynağına göre gelir dağılımıyla ilgili olarak farklı yorumlar geliştirmek mümkündür. Sosyal Demokrat ya da Keynesyen iktisat temelinden hareket edildiğinde gelir dağılımı meselesi, tamamıyla devletin görevidir ve devlet gelir dağılımını daha eşitlikçi hale getirmek için ekonomiye aktif ve bilinçli olarak müdahale etmelidir. Oysa liberal iktisat temelinden hareket edildiğinde, gelir dağılımı kendiliğinden (spontane olarak) gerçekleşmesi gereken ve böylece müdahaleci bir ekonomik yapıdakinden daha başarılı sonuçlara ulaşılması muhtemel bir meseledir. Çünkü liberal sistem toplumdaki gelir grupları arasındaki hareket serbestisini ve imkanını, diğer katı müdahaleci sistemlerden daha kolay gerçekleştirmektedir.

Neo-klasik iktisatçıların görüşlerine göre, bölgesel gelir farklılıkları uzun dönemde otomatik olarak azalır. İşgücü ve sermayenin yüksek getiri sağlayan bölgelere hareketi ile bölgesel gelir yakınsaması sağlanmış olur. Beklenmeyen ani şoklar bölgesel gelir farklılıklarına yol açabilir, ancak yakınsama süreci hemen başlayacağından, bölgesel politika ile kamu müdahalesine gerek olmayacaktır. Ancak bölgesel gelir farklılıklarının otomatik olarak azalıp azalmayacağı, yakınsamanın hangi hızla gerçekleşeceği tartışılan ve ampirik olarak test edilen bir konudur¹²². Ayrıca, dengesizlikleri azaltmaya yönelik politika uygulamaları sonucunda edinilen deneyimler, serbest rekabetin kendi başına dengeli bir gelişmeyi sağlamaya yeterli olmayacağını göstermiştir¹²³. Dolayısıyla her iki iktisadi akım da,

¹²¹ Hülya KIRMANOĞLU, Kamu Ekonomisi Analizi, Beta Basım, Kasım, 2007, İstanbul, s.206.

¹²² UZAY, a.g.e., s.40.

¹²³ Serdar ŞAHİNKAYA, “Türkiye’nin Bölgesel İktisadi Dengesizlikleri Giderme, Bölgesel Gelişme Stratejisi Oluşturma Gayretleri Üzerine Değinnmeler ve Yeni Bir Örgütlenme

gelir dağılımını daha eşitlikçi kılabilecek reçetenin kendisinde olduğunu iddia etmektedir.

Sonuç olarak, nispeten eşit gelir dağılımı, toplumsal olarak arzulanan ve sosyal barışın temini için gerekli bir unsurdur. Durum böyle olunca ülkelerin ekonomik organizasyonlarının niteliklerine bakılmaksızın (refah devleti ya da minimal devlet) nisbi gelir dağılımı sonuçlarının ne kadar eşitlikçi olduğu, ekonominin performansının değerlendirilmesinde bir kriter olarak kullanılabilir¹²⁴. Bölgesel gelir dağılımının düzenlenmesinde devlet müdahalesinin gerekliliği aşağıdaki gerekçelere dayanılarak savunulabilir:

1-Bölgeler arasındaki gelir dağılımı farklılıklarının giderilmesi ulusal bütünleşme üzerinde olumlu etkilerde bulunacaktır. Bir ülkede bölgeler arası yaşama koşullarındaki dengesizlikler ulusal bütünlüğe zarar verebilir. Gelir farklılıklarının giderilmesi ile geri kalmış bölgeler nispi olarak daha fazla güçlendirilir. Bölgeler arası gelir eşitsizliğinin giderilmesi yoluyla, farklı bölgelerde/illerde yaşayan benzer kişilerin eşit şartlarda yaşamasına katkıda bulunacağı iddia edilir. Refah devletinin bir temel prensibi olan, halkın kamu hizmetlerinden eşit bir şekilde faydalanması, bölgesel gelir dağılımında eşitliğin sağlanmasına verilen önemi arttırmaktadır. Vatandaşların gelir düzeyi arttıkça, en azından minimum kalitede kamu hizmetlerinden faydalanmalarına yardımcı olunacaktır. Nispi olarak geri kalmış bölgelerdeki illerde yaşayan bireylerin, standart bir seviyede mal ve hizmetlerden yararlanmalarını sağlar.

2-Bölgeler arası gelir eşitsizliğinin giderilmesi sonucu, az gelişmiş bölgelerden gelişmiş bölgelere olan göç hızı yavaşlatılabilir. Kişilerin çeşitli istihdam olanakları sayesinde milli gelirden daha fazla pay alabilmek için yaptıkları göçler, kaynakların tahsisini de olumsuz yönde etkiler. Charles Tiebout kendi adını taşıyan ‘Tiebout Hipotezi’nde (1956) bireylerin kamusal mallara olan taleplerini ayakları ile oy vererek açıkladığını ileri sürmüştür. Ayaklar ile oylama olarak da bilinen bu teoriye göre, tüketiciler tümüyle hareket kabiliyetine sahiptirler ve yerel kamu mallarına olan tercihlerini en iyi tatmin eden topluluğa taşınabilirler. Diğer bir ifade ile bireyler kamu hizmetlerinin etkin olarak sunulduğu, gelir düzeyi ve tercih yönünden homojenlik arz eden topluluklara ayrılma eğilimindedirler. Bireylerin bu hareketleri ise yerel hizmetlerin etkin bir şekilde üretilebilmesi için piyasa

Önerisi”, ERC/ODTÜ, V. Uluslararası Ekonomi Kongresi, Kongre Tebliği, 2001, s.3. <http://www.metu.edu.tr/cong2001/abstracts/papers/044.pdf>, (11.04.2008).

¹²⁴ GÜRCAN, CİNGİ., a.g.m., s.70.

benzeri zorlamalar oluşturmaktadır. Yerel yönetim birimleri mevcut vergi düzeyi ve hizmetlerle yerleşiklerin tercihlerini karşılayamadıkları durumda, bireyler ayağı ile oy vererek başka bir yerel yönetim birimine taşınacaklardır. Bu durumda, bireylerin tercihlerini karşılamaya yönelik birçok yerel ünitenin varlığı, her bireyin, kendi tercihlerini maksimum yapan yerel topluluğa yerleşmesini ve kaynakların optimal kullanımını sağlamış olacaktır¹²⁵. Tiebout firmaların ve insanların en fazla tercih ettikleri vergi-harcama paketini alabilmek için, bir pazarda insanların dükkanları dolaştıkları gibi bölgeler arasında dolaşım tercih yapacaklarını ve en uygun olanına göç edeceklerini iddia eder¹²⁶. Mali göç, bölgeler arasındaki mali bakımdan ayrışmayı daha fazlaştırır ve zengin bölgeyi daha zenginleştirir, çünkü zengin bölgeler daha ucuza hizmet sunarak daha fazla göç alabilirler. Bu durum bölgeler arası dengesizliği artırır. Göç veren bölgeler için göç bir maliyet getirirken, göç alan bölgeler için göç faydalı olabilir¹²⁷. Özetle bölgeler arası gelir farklılıklarının giderilmesi ile düşük gelirli bölgelerden yüksek gelirli bölgelere olan göç engellenebilir ya da azaltılabilir.

Devletin ekonomi içindeki yeri, rolü ve iktisat politikalarının sürekli değişmesi gelir dağılımını etkilemektedir. Ayrıca, ekonomi politikası boyutuyla devletin yapmış olduğu kalkınma planları, bu planlarda öncelik verilen bölgeler ve sektörler, özel sektöre yönelik teşvikler ve desteklerle bunlarda ortaya çıkan değişiklikler, gelir dağılımı üzerinde etkili olabilmektedir.

Gelişmişlik düzeyi arttıkça, ülkede gelir dağılımı daha adil olabilmekte, ya da en azından asgari gelir düzeyi yükselmektedir. Bunun yanında, gelişmiş ülkelerde devletin topladığı vergi miktarı ve dolayısıyla gelir dağılımının düzenlenmesine yönelik kullanılacak kaynaklar daha fazla olacaktır. Ayrıca, gelişmiş bir ekonomik yapı devletin de etkin yapılanmasına hizmet edeceğinden bu amaçla kullanılabileceği araçların ve dolayısıyla politikaların etkinliği artacaktır.

Bölgesel gelir dağılımı politikası sadece en zayıf bölgelerde yoğunlaşmamalı, her bölgenin ekonomik performansını iyileştirecek şekilde

¹²⁵ Ahmet ULUSOY, Tekin AKDEMİR, Mahalli İdareler Maliyesi, Seçkin Yayınevi, Ankara, 2002, s.62-63.

¹²⁶ İsa SAĞBAŞ, “Vergi Rekabeti, Fayda Vergileri ve Mali Federalizm”, Maliye Dergisi, Sayı:139, 2002, s.53.

¹²⁷ İsa SAĞBAŞ, “Teorik Bir Yaklaşımla Mali Denkleştirme”, Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt:2, Sayı:1, 2000, s.7.

odaklanmalıdır. Dolayısıyla bu politika, devletin ekonomik ve sosyal stratejisinin anahtar unsuru haline gelmektedir. Devlet bir yandan büyük kentlerin altyapı tesislerinin yenilenmesi ve genişletilmesi için çalışırken, diğer yandan geri kalmış bölgelerde gelişmeyi başlatmak ve hızlandırmak için kamu yatırımlarını arttırmalıdır.

Bölgesel gelir dağılımı, bir ülkenin farklı bölgelerinde yaşayan kişilerin ulusal gelirden ne oranda pay aldıklarını gösterdiği için bu dağılım türü aynı zamanda, gelişmiş ve az gelişmiş bölgeler arasında farklılıklara yol açan etkenlerin tespit edilmesi açısından da önem taşımaktadır.

Bölgeler arasında sosyo-ekonomik dengesizlikler, geniş anlamda, bölgeler arasında tarım, sanayi, ticaret, hizmet, haberleşme, ulaştırma, sağlık, eğitim, demografik ve sosyal göstergeler bakımından farklılıkların olmasından kaynaklanmaktadır. Bütün bu farklılıkların ortaya çıkardığı sonuçlar bölgeler arasında gelir dağılımının da farklılaşmasına neden olmaktadır. Bu nedenle gelir dağılımındaki dengesizliklerin tek başına ele alınmaması, buna neden olan sosyo-ekonomik etmenlerin ortaya koyduğu dengesizliklerin de ortaya konulması ve sonuçlarının değerlendirilerek çözüm yollarının buna göre aranması gerekmektedir¹²⁸. Ayrıca her bölgenin kendi özelliklerini ve problemlerini tespit amacıyla özel çalışmaların yapılması, gelir ve istihdam yapılarının incelenmesi yararlı olacaktır. Böylece her bölgenin kendi özelliklerine uygun çözümler üretilmesi, belirli teşvik tedbirleriyle birlikte eğitim ve nüfus politikalarının uygulanması gerekmektedir.

4. Türkiye’de Bölgesel Gelir Dağılımı

Türkiye’de bölgesel gelir dağılımı toplumsal yapının önemli bir göstergesi niteliğindedir. Ülkenin bölgeleri arasındaki gelir farklılıkları, kalkınma çabalarının da bir belirtisi olmaktadır. Gelir dağılımının Türkiye’de bölgeler arasında dengeli dağılımını sağlayabilmek için, bölgesel sosyo-ekonomik dengesizliklere yol açan faktörlerin düzeltilmesi yoluna gidilmelidir. Aşağıdaki tabloda Türkiye’de 1994 ve 2002 yıllarına ait hanehalkı sayısının ve kullanılabilir gelirin bölgelere göre oransal dağılımı verilmektedir.

¹²⁸ AY, a.g.e., s.150.

Tablo 4: Hanehalkı Sayısının ve Kullanılabilir Gelirin Bölgelere Göre Toplam Oransal Dağılımı, 1994, 2002

Bölge	1994		2000*	
	Nüfus	Gelir	Nüfus	Gelir
Marmara	26,6	38,6	25,6	37,5
Ege	15,7	13,9	13,2	16,9
Akdeniz	12,5	11,0	12,8	12,0
İç Anadolu	17,9	15,4	17,1	15,8
Karadeniz	12,8	10,9	12,5	9,2
Doğu Anadolu	7,1	5,7	9,1	3,4
G. D. Anadolu	7,4	4,5	9,8	5,2

*1994–2000 ortalamasıdır.

Kaynak: DİE, 1994 Hane Halkı Gelir Dağılımı Anketi'nin Bölgesel ve Seçilmiş İl Düzeyindeki Sonuçları, Nüfus: GNS–2000, s.109 ve Gelir: DPT (2003), İller ve Bölgeler İtibarıyla Gayri Safi Yurtiçi Hasıladaki Gelişmeler (1987–2002), s.4.

Tablodan izleneceği üzere, 1994 yılında yalnızca Marmara Bölgesi'nde, gelir payı nüfus payından daha çoktur. Diğer bölgelerde gelir payı, nüfus payından azdır. Nüfus gelir farkı ya da açığı en yüksek olan bölge Güneydoğu Anadolu Bölgesi olup, bu fark 3 puana yakındır (7,4 – 4,5 = 2,9). Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ni 2,5 puan ile İç Anadolu Bölgesi izlemektedir. 2000 yılında, Marmara Bölgesi'nin nüfus ve gelir oranları birer puan gerilemektedir. Buna karşın Ege Bölgesi'nin, gelir payını nüfus payının üzerine çıkardığı görülmektedir. Öteyandan İç Anadolu Bölgesi dışında diğer bütün bölgelerin gelir nüfus açığı, 2000 yılında 1994 yılına göre daha çok açılmıştır. Şöyle ki bu oran; Doğu Anadolu Bölgesi'nde 5,7, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde 4,6, Karadeniz Bölgesi'nde ise 3,3 puanlık bir fark göstermiştir. Söz konusu iki yılın bölgesel gelir dağılımı verilerinin kanıtladığı gerçek, özellikle üç bölgenin Güneydoğu Anadolu, Doğu Anadolu ve Karadeniz Bölgelerinin bu dönemde görece olarak yoksullaştığı şeklindedir.

Bölgesel nüfus, gelir devingenliği her iki değişkenin büyüme oranlarından ve kişi başına gelirin değişişinden izlenebilir¹²⁹. Aşağıdaki tabloda bölgelere göre nüfus artış hızı ve büyüme oranları verilmiştir.

¹²⁹ KEPENEK, YENTÜRK, a.g.e., s.553.

Tablo 5: Bölgelere Göre Nüfus Artış Hızı ve Büyüme Oranları

Bölge	Yıllık/Yüzde		KBG ve Değişimi Türkiye=100 alınırsa		
	Nüfus Artışı	Büyüme Hızı	(1987-93)	(1994-2000)	
Marmara	2,7	4,2	154	146	-8
Ege	1,6	3,7	123	124	+1
Akdeniz	2,1	3,5	97	93	-4
İç Anadolu	1,6	3,2	93	94	+1
Karadeniz	0,4	2,9	68	73	+5
Doğu Anadolu	1,4	1,9	41	40	-1
G.D.Anadolu	2,5	3,4	61	53	-8
Türkiye	1,8	3,6	100	100	

Kaynak: DİE, 1994 Hane Halkı Gelir Dağılımı Anketi'nin Bölgesel ve Seçilmiş İl Düzeyindeki Sonuçları, Nüfus: GNS-2000, s.109 ve Gelir: DPT (2003), İller ve Bölgeler İtibariyle Gayri Safi Yurtiçi Hasıladaki Gelişmeler (1987-2002), s.4.

Tabloda nüfus ve ekonominin büyüme hızı yıllık yüzde olarak; ayrıca büyüme hızı, 1987-2000 döneminin ortalamasıdır. KBG-Kişi başına gelir, Türkiye 100 endeksine göre bölgelerin durumunu vermektedir. İki sütun değerleri arasındaki fark bu iki dönem arasındaki değişimi göstermektedir. Görüldüğü üzere, Marmara Bölgesi, nüfus ve büyüme hızı açısından ülke ortalamasının üstünde bir artış gösterirken, Ege Bölgesi'nde nüfus artış oranı ülke ortalamasının altında kalmış ve fakat ülke ortalamasının üzerinde bir büyüme gerçekleşmiştir. Geri kalan bütün bölgelerin büyüme oranları ülke ortalamasının altındadır. Karadeniz bölgesi, nüfus bakımından diğer bölgelere göre ortalamanın oldukça altında yer almaktadır.

KBG verileri yalnız Marmara ve Ege Bölgelerinde Türkiye ortalamalarının çok üzerinde bir kişi başına gelir elde edildiğini gösteriyor. Buna karşılık, Doğu Anadolu, bölge olarak % 40'lık bir oranla, ülkenin kişi başına gelirinin en az olduğu bölgesidir. Kişi başına gelir değişimlerinden, bölgesel gelişmelerin yakınlaşma ya da uzaklaşma biçiminde olup olmadıkları sonuçlarına ulaşılabilir. 1987-1993 ve 1994-2000 dönemlerinin sonuçları alındığında, Marmara Bölgesi'nin KBG azalmasıyla; Karadeniz daha büyük oranda olmak üzere, Karadeniz Bölgesi, İç Anadolu Bölgelerinin kişi başına gelirlerinin ülke ortalamasına "yakınlaştığı" sonucuna varılabilir. Öte yandan başta, Güneydoğu Anadolu Bölgesi olmak üzere, Akdeniz ve Doğu Anadolu Bölgesinin KBG bakımından ülke ortalamasından

“uzaklaştığı”, böylelikle bölgeler arası gelişmişlik farklarının daha da derinleştiği söylenebilir. Veriler, KBG bakımından da, bölgeler arası gelişmişlik farklarının büyük boyutlarda olduğunu kanıtlamaktadır.

Toplumun fertleri tarafından oluşturulan toplam gelir, o ülkenin fertlerine faktör gelirleri olarak dağıtılmaktadır. Böylece, yapılan hane halkı gelir ve tüketim harcamaları anketleri sonucunda, en yüksek gelire sahip % 20 nüfusun ve aynı şekilde ikinci, üçüncü, dördüncü ve beşinci yüzde 20 nüfusun, milli gelirden aldıkları paylar sırasıyla hesaplanmakta ve yayımlanmaktadır. Tablo 6’dan görüleceği üzere, Türkiye’de gelirden en fazla payı elde eden Marmara Bölgesi, gelir eşitsizliğinin en yoğun yaşandığı bölge durumundadır. İç Anadolu, Karadeniz ve Akdeniz bölgelerinin gelir dağılımı ise, Türkiye ortalamasına yakındır. Doğu Anadolu ve Güney Doğu Anadolu bölgeleri ise ülkede oluşturulan gelirden en az pay alıp diğer bölgelere göre daha az bir adaletsiz gelir dağılımına sahiptirler. Bir anlamda bu bölgeler yoksulluğu adil bir şekilde paylaşmışlardır.

Tablo 6: Gruplarının Gelirden Aldığı Payların Bölgesel Dağılımı

Bölge	1. % 20*	2. % 20	3. % 20	4. % 20	5. % 20**
Marmara	4,3	7,5	10,7	16,4	61,1
Ege	5,4	9,7	14,1	20,9	49,9
Akdeniz	5,2	9,1	13,2	19,6	52,9
İç Anadolu	5,0	9,5	13,8	21,9	50,2
Karadeniz	5,1	11,3	13,8	20,1	51,5
Doğu Anadolu	6,3	11,3	16,2	23,1	43,1
Güney.D.Anadolu	7,1	11,1	14,9	20,8	46,1
TÜRKİYE	4,9	8,6	12,6	19,0	54,9

Kaynak: Hane Halkı Gelir Dağılımı Anketi Sonuçları, TÜİK, Ankara, Eylül, 1997.

* Toplam gelirden en az pay alan grup ** Toplam gelirden en fazla pay alan grup

Gelir dağılımında eşitsizliğin derecesini saptamada kullanılan en yaygın ölçüt, Gini katsayısıdır. Gini katsayısı, 0 ile 1 arasında çıkan ondalık bir değerdir. Bir toplumda gelir adaletli olarak paylaşıldığı ölçüde 0’a yaklaşan Gini katsayısı, gelirin adaletsiz dağıldığı ölçüde 1’e yaklaşan ondalık bir değer alır. Aşağıdaki tabloda Türkiye’de kent ve kırsal ayrımına

göre % 20'lik grupların gelirden aldığı paylar ve Gini Katsayıları verilmektedir.

Tablo 7: Yüzde 20'lik Grupların Gelirden Aldığı Paylar ve Gini Katsayıları

Yüzde 20'lik Gruplar	Türkiye		Kent		Kır	
Yıllar	1987	1994	1987	1994	1987	1994
Toplam	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
Birinci Yüzde 20*	5.24	4.9	5.4	4.8	5.2	5.6
İkinci Yüzde 20	9.61	8.6	9.4	8.2	10.0	10.1
Üçüncü Yüzde 20	14.06	12.6	13.6	11.9	15.0	14.8
Dördüncü Yüzde 20	21.05	19.0	20.7	17.7	22.0	21.8
Beşinci Yüzde 20**	49.95	54.9	50.9	57.2	47.8	47.7
Gini Katsayısı	0.43	0.49	0.44	0.51	0.41	0.41
Yüzde 20'lik Gruplar	Türkiye		Kent		Kır	
Yıllar	2004	2005	2004	2005	2004	2005
Toplam	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
Birinci Yüzde 20*	6.0	6.1	6.4	6.4	6.3	6.1
İkinci Yüzde 20	10.7	11.1	10.8	11.5	11.2	11.3
Üçüncü Yüzde 20	15.2	15.8	15.2	16.0	15.8	15.9
Dördüncü Yüzde 20	21.9	22.6	21.4	22.6	22.7	22.6
Beşinci Yüzde 20**	46.2	44.4	46.1	43.5	43.9	44.2
Gini Katsayısı	0.40	0.38	0.39	0.37	0.37	0.38
Yüzde 20'lik Gruplar	Türkiye		Kent		Kır	
Yıllar	2002		2002		2002	
Toplam	100.0		100.0		100.0	
Birinci Yüzde 20*	5.3		5.5		5.2	
İkinci Yüzde 20	9.8		9.7		10.3	
Üçüncü Yüzde 20	14.0		13.9		14.7	
Dördüncü Yüzde 20	20.8		20.5		21.7	
Beşinci Yüzde 20**	50.1		50.4		48.0	
Gini Katsayısı	0.44		0.44		0.42	

* Toplam gelirden en az pay alan grup ** Toplam gelirden en fazla pay alan grup

Kaynak: DİE, **Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketi Gelir Dağılımı 1987**, Ankara, 1990.

DİE, 1994 Hanehalkı Gelir Dağılımı Anketi Geçici Sonuçları, **Haber Bülteni**, Ankara, 1996. <http://www.tuik.gov.tr>, (24.06.2008)

Tablodan görüleceği üzere, Türkiye geneli için, 1987 yılında hesaplanmış olan Gini Katsayısı 0.43 iken 1994 yılı için hesaplanmış Gini Katsayısı 0.49'dur. Bu oranın yükselmiş olması söz konusu yıllar arasında gelir dağılımının her geçen gün daha da bozulduğunu gösterir. Kent

düzeyinde bu katsayı 1987’de 0.44 iken 1994 yılında 0.51’e yükselerek gelir dağılımı adaletsizliği artmıştır. Kırlarda ise aynı yıllar için Gini katsayıları 0.41 ile eşit bir seyir izlemiştir. 2004 yılında hesaplanan Gini Katsayısı ise 0.40 iken, 2005 yılı için 0.38 olarak hesaplanmıştır. 2004 ve 2005 yıllarında kent düzeyinde Gini Katsayısı 0.39’dan 0.37’ye düşmüşken, kır düzeyinde 0.37’den 0.38’e yükselmiştir. Tablo 8’de bölgelerin ve 19 büyük kentin Gini katsayıları sunulmuştur.

Tablo 8: Bölgelerin ve 19 Büyük Kentin Gini Katsayıları

Bölge-İl	Gini Katsayısı
Marmara	0,56
Ege	0,44
Akdeniz	0,47
İç Anadolu	0,44
Karadeniz	0,46
Doğu Anadolu	0,37
Güney.D.Anadolu	0,38
İstanbul	0,59
Adana	0,59
Antalya	0,48
Erzurum	0,45
Trabzon	0,45
Kayseri	0,51
İzmir	0,41
Bursa	0,42
Denizli	0,42
Samsun	0,42
Ankara	0,39
Kocaeli	0,41
Konya	0,43
İçel	0,41
Diyarbakır	0,42
Zonguldak	0,33
Malatya	0,35
Eskişehir	0,39
Gaziantep	0,39

Kaynak: Mustafa SÖNMEZ, **Gelir Uçurumu Türkiye’de Gelirin Adaletsiz Bölüşümü**, Om Yayınevi, İstanbul, 2001, s.40.

Tablolardan anlaşılacağı üzere, Türkiye’de gelirden en fazla payı alan Marmara Bölgesi, gelir eşitsizliğinin en fazla yaşandığı bölgedir. Akdeniz, İç Anadolu ve Karadeniz Bölgeleri Türkiye ortalamasına yakın dağılımlar gösterirken, diğer bölgelere göre daha adaletsiz gelir dağılımı, Doğu

Anadolu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'nde görülmektedir. Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri, ülkede oluşturulan gelirden en az payı alıp, bu payı en adaletli şekilde dağıtarak yoksulluğu adil olarak paylaşmaktadırlar. Yoksulluğun adil bir şekilde dağıldığı bu bölgelerde Gini katsayısı 0,37 ve 0,38 iken, gelir dağılımının en adaletsiz gerçekleştiği Marmara Bölgesi 0,56 ile bütün bölgelerin üzerinde bulunmaktadır. Türkiye'de 19 il merkezinin gelir dağılımı sonuçları, Gini katsayılarına göre incelendiğinde, gelir dağılımının en adaletsiz olduğu iller sırasıyla, İstanbul, Adana, Kayseri ve Antalya iken, en adaletli olan iller Zonguldak, Gaziantep ve Malatya şeklinde sıralanır.

2004 yılında kentte yaşayan insanlar arasında en düşük gelire sahip % 20 nüfus toplam gelirin % 6.4'ünü alırken, 2005 yılında bu oran yine % 6.4 seviyesindedir. Diğer taraftan, 2004 yılında en yüksek gelire sahip % 20 nüfus kentte toplam gelirin % 46.1'ini alırken, 2005 yılında bu oran % 43.5'e düşmüştür. Bu durum 2004'den 2005'e doğru kentsel kesimde gelir dağılımında az da olsa bir iyileşme olduğunu gösterir. Nitekim Gini Katsayısının 0.39'dan 0.37'ye düşmesi bu yorumu desteklemektedir.

2004 yılında kırdaki yaşayan insanlar arasında en yüksek gelire sahip % 20 nüfus toplam gelirin % 43.9'unu alırken, 2005'te bu oran % 44.2'ye düşmüştür. Yine 2004 yılında kırdaki yaşayan insanlar arasında en düşük gelire sahip % 20 nüfus toplam gelirin 6.3'ünü alırken, 2005 yılında bu oran % 6.1 seviyesine düşmüştür. Gini Katsayısının ise 2004'te 0.37 iken 2005'te 0.38'e yükseldiği görülmektedir. O halde Türkiye'de 2004'den 2005'e gelir dağılımında düzelme olduğuna göre (0.40'dan 0.38'e doğru) bu düzelme kentsel kesimden kaynaklanmaktadır.

Türkiye geneli için gelir dağılımı dengesizliklerinin son olarak 2005 yılında ölçülmüş iken, Afyonkarahisar il merkezinde, en son 2008 yılında 2747 hanehalkı ile gelir dağılımı dengesizliğini ölçen bir çalışma İsa SAĞBAŞ tarafından yapılmıştır. Aşağıdaki tabloda Afyonkarahisar ili ve Türkiye geneli için ölçülmüş Gini Katsayıları verilmiştir.

Tablo 9: Afyonkarahisar İli için Gini Katsayıları

Gelir Dilimleri	Türkiye Kent 2002	Afyonkarahisar Merkez 2001
Fakir % 20	5,5	5
% 20	9,7	12
% 20	13,9	17
% 20	20,5	22
Zengin % 20	50,4	48
Gini Katsayısı	0,44	0,36
Gelir Dilimleri	Türkiye Kent 2005	Afyonkarahisar Merkez 2008
Fakir % 20	6,4	8
% 20	11,5	10
% 20	16	18
% 20	22,6	21
Zengin % 20	43,5	47
Gini Katsayısı	0,37	0,33

Kaynak: İsa SAĞBAŞ, “Gelir Dağılımı Adaletsizliği”, **Afyonkarahisar İkinci Kent Kurultayı**,Yayınlanmamış Bildiri, Afyonkarahisar, Haziran, 2008.

Tabloda sunulan bulgulara göre, Afyonkarahisar il merkezi gelir dağılımı dengesizliğinde Türkiye değerine göre daha düşük bir değere sahiptir. Afyonkarahisar il merkezi daha adil bir gelir dağılımına sahiptir. Afyonkarahisar il merkezinde 2001’den 2008’e Gini Katsayısı azalmıştır. 0,36’dan 0,33’e düşmüştür. Gelir dağılımı dengesizliği azalmıştır. Afyonkarahisar il merkezinde 2001’den 2008’e gelir grupları arasındaki ‘aralık’ azalmıştır. En zengin ile en fakir gelir grubu arasında aralık 2001’de 43 iken, 2008’de 39’a düşmüştür. Gelir dağılımı dengesizliğinin azalması yönünde olumlu bir gelişmedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE BÖLGESEL NET MALİ YANSIMANIN BELİRLEYİCİLERİ: YATAY KESİT VERİ ANALİZİ

Çalışmanın bu bölümünde, illerin gelir gider karşılama oranı ile bu oranı belirleyen faktörlerden bir kısmı arasındaki ilişkinin yönü ve büyüklüğü hususunda ampirik bir araştırmaya yer verilecektir.

1. Amaç ve Kapsam

Bu bölümün amacı, illerin gelir ve giderleri arasındaki farklılıkları etkileyen faktörleri (belirleyicileri) araştırmaktır.

Çalışmada bütün iller kullanılmamıştır. 1990–2003 yılları arasında 78 ile ait olan veriler analize dahil edilmiştir. Çalışmanın 2003 yılı ile sınırlandırılmış olmasının nedeni 2003'den sonraki yıllara ait veri bulunmamasıdır. Bursa, Kocaeli ve İstanbul illerine ait veriler, yapılan serpmeye diyagramı sonucu dışsal değer olarak tespit edilmiş ve söz konusu illerin verileri analize dahil edilmemiştir. Dışsal değerler, değerleri modelin yapısı ve modele ait diğer değişkenlerce etkilenmeyen fakat kendileri içsel değişkenlerin alacakları değerleri etkileyen değişkenlerdir¹³⁰. Dışsal değerlerin negatif etkisinden kurtulmak için böyle bir yöntem benimsenmiştir.

Çalışmamızın bağımlı değişkeni olan illerin gelir gider karşılama oranı (GGKO), merkezi idarenin, belediyelerin ve il özel idarelerinin toplam gelirlerinin toplam giderlerine bölünmesi ile hesaplanmıştır. Merkezi idarenin gelirlerinin bileşimini; vergi gelirleri, vergi dışı gelirler, özel gelir ve fonlar oluştururken, giderlerinin bileşimini; personel giderleri, diğer cariler, yatırım harcamaları ve transfer harcamaları oluşturmaktadır. Belediyelerin gelirlerinin bileşimini ise; belediye vergileri, belediye harçları ve vergi dışı gelirler oluştururken, giderlerini; personel giderleri, yatırım harcamaları ve borç ödemeleri oluşturmaktadır. Burada tekerrürü önlemek amacıyla merkezi idareden belediyelere aktarılan transferler toplam gelirlere düşülmüştür.

¹³⁰ Tümay ERTEK, *Ekonometriye Giriş*, Beta Basım Yayım A.Ş., İstanbul, 1987, s.217.

Son olarak il özel idarelerinin gelirlerinin bileşiminde; vergi gelirleri, vergi dışı gelirler, yardım ve fonlar yer almış, giderlerini ise; cari harcamalar, yatırım harcamaları ve transfer harcamaları oluşturmuştur.

2. Veri Seti ve Yöntem

Çalışmada kullanılan ekonomik ve sosyal değişkenlere ilişkin veriler, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), Belediye ve İl Özel İdaresi Kesin Hesapları ve Muhasebat Genel Müdürlüğü'nün veri tabanlarından elde edilmiştir. Türkiye'de il bazında bazı makroekonomik ve sosyal büyüklükler 1987 sonrasında derlenmiştir. Bu büyüklükler Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) ile TÜİK tarafından yayınlanmaktadır. Ancak 2003 yılı sonrasında merkezi idareden illere aktarılan payların dışında, belediye ve il özel idarelerinin il bazında gelir ve giderler verilerinin yayınlanmaması, analizin 2003'e kadar yapılması sonucunu doğurmuştur. Çalışmada yer alan 78 ilin ilgili yıllarına ait verileriyle bir yatay kesit veri seti elde edilmiştir.

3. Denklem ve Değişkenler

Ampirik analizde kullanılan veriler, verilerin anlamı ve yıllarına ilişkin bilgiler Tablo 10 ve Tablo 11'de sunulmuştur.

Tablo 10: Bağımlı Değişkenin Tanımlanması

Anlam	Kısaltma	Kaynağı	Birimi	Yılı
Gelir Gider Karşılama Oranı	GGKO	TÜİK, Muhasebat Genel Müdürlüğü	Oran	1990–2003

Tablo 11: Bağımsız Değişkenlerin Tanımlanması

Gösterge Türü	Anlam	Kısaltma	Kaynağı	Birimi	Yılı
Eğitim Göstergesi	Okuryazar nüfus oranı	OYN	DPT	Oran	2000
	Üniversite bitirenlerin okul bitirenlere oranı	UBO	DPT	Oran	2000
	İlköğretim okullaşma oranı	IIO	DPT	Oran	2000–2001
	Lise okullaşma oranı	LIO	DPT	Oran	2000–2001
Sağlık Göstergesi	On bin kişiye düşen hekim sayısı	OKH	DPT	Kişi	2000
	On bin kişiye düşen hastane yatak sayısı	OKY	DPT	Tane	2000
Ekonomik Gösterge	Kişi başına GSYİH	KBG	DPT	Milyon TL	2000
	GSYİH içindeki payı	GSY	DPT	Oran	2000
Mali Gösterge	Kişi başına dolaysız vergi miktarı	KBV	DPT	Milyon TL	2000
	Kişi başına genel bütçe geliri	KGG	DPT	Milyon TL	2000
	Kişi başına kamu yatırımı	KBK	DPT	Milyon TL	1995–2000
İstihdam Göstergesi	Ücretli çalışanların toplam istihdama oranı	UCT	DPT	Oran	2000
	Tarım işkolunda çalışanların toplam istihdama oranı	TRC	DPT	Oran	2000
	Ticaret işkolunda çalışanların toplam istihdama oranı	TCT	DPT	Oran	2000
	Sanayi işkolunda çalışanların toplam istihdama oranı	SCT	DPT	Oran	2000
Nüfus Göstergesi	Toplam Nüfus	TNU	DPT	Kişi	2000
	Şehirleşme Oranı	SHO	DPT	Oran	2000
	Yıllık ortalama nüfus artış hızı	YNA	DPT	Oran	2000

Regresyon analizinden önce, çoklu bağlantı probleminin olup olmadığı araştırılmıştır. Açıklayıcı değişkenlerden bazılarının veya tümünün kendi aralarında sıkı ilişki halinde olmaları durumuna çoklu bağlantı denir.

Çoklu bağlantı durumunun ortaya çıkardığı en önemli sorun, ilişkiadaki parametrelerin tahmin değerlerinin nispeten büyük standart hatalara (örnekleme hatalarına) sahip olmasıdır. Bunun neticesinde parametreler için bulunacak güven aralıkları büyük olacak, açıklayıcı değişkenlerin açıklanan değişken üzerinde ayrı ayrı ne derece etkili olduklarını saptamak zorlaşacak ve t oranlarından bazıları veya tümü nispeten küçük olacaktır. Herhangi bir parametrenin tahmin değeri ile ilgili t oranının küçük olması, t testi neticesinde o parametrenin sıfırdan farklı olmadığı ve dolayısıyla ilgili açıklayıcı değişkenin açıklanan değişkeni etkilemediği neticesi olacaktır ki bu pek gerçekçi olmayabilir¹³¹.

Çalışmada il bazında, eğitim göstergesi olarak okuryazar nüfus oranına (OYN), sağlık göstergesi olarak on bin kişiye düşen hekim sayısına (OKH), ekonomik gösterge olarak kişi başına GSYİH'ye (KBG), mali gösterge olarak kişi başına dolaysız vergi miktarına (KBV), istihdam göstergesi olarak ücretli çalışanların toplam istihdama oranına (UCT) ve nüfus göstergesi olarak da toplam nüfusa (TNU) yer verilmiştir.

İllerin gelir gider karşılama oranını etkilemesi düşünülen bir çok faktör bulunmakla birlikte, bu çalışmada on sekiz bağımsız değişken arasında bir korelasyon matrisi oluşturulmuştur. Her bir gösterge türünün kendi grupları arasında anlamlı ve güçlü bir ilişkisi bulunduğu için, tahminlerde gösterge grupları içerisindeki veri çeşitlerinden sadece biri kullanılmış ve bağımsız değişken sayısı onsekizden altıya düşürülmüştür. Seçilen bu bağımsız değişkenlerin daha sonra kendi aralarında çoklu bağlantı probleminin olup olmadığı incelenmiş ve analizler bu sonuca göre yapılmıştır. Denklemden kullanılan bağımsız değişkenler arasındaki korelasyon matrisi Tablo 12'de verilmiştir. Korelasyon katsayılarının değerlendirilmesinde 0.000–0.250 arası zayıf ilişki, 0.351–0.500 arası güçlü ilişki, 0.501–1.000 arası çok güçlü ilişkinin göstergesi olarak kullanılmıştır.

¹³¹ ERTEK., a.g.e., s.168.

Tablo 12: Bağımsız Değişkenlerin Korelasyon Matrisi

	KBB	KBG	KBK	KBV	GSY	IIO	LIO	OHK	OKY	OYN	SCT	SHO	TCT	TNU	TRC	UBO	UCT	YNA
KBB	1																	
KBG	0.35	1																
KBK	0.16	0.57	1															
KBV	0.32	0.79	0.47	1														
GSY	0.30	0.74	0.76	0.61	1													
IIO	0.55	-0.18	-0.31	-0.18	-0.20	1												
LIO	0.09	0.35	0.34	0.32	0.37	0.23	1											
OHK	0.26	0.56	0.31	0.58	0.59	-0.02	0.72	1										
OKY	0.15	0.43	0.30	0.37	0.49	-0.09	0.65	0.91	1									
OYN	0.02	-0.01	0.47	-0.19	0.15	-0.05	0.24	0.21	0.41	1								
SCT	0.22	0.55	0.47	0.41	0.64	0.10	0.58	0.72	0.64	0.40	1							
SHO	0.25	0.78	0.37	0.78	0.51	-0.10	0.41	0.62	0.48	0.04	0.62	1						
TCT	0.47	0.92	0.54	0.85	0.68	-0.07	0.37	0.62	0.50	0.05	0.63	0.89	1					
TNU	0.19	0.40	0.37	0.66	0.57	-0.14	0.46	0.71	0.64	0.14	0.55	0.59	0.53	1				
TRC	0.44	0.70	0.46	0.53	0.70	-0.02	0.55	0.81	0.76	0.19	0.58	0.40	0.63	0.44	1			
UBO	0.93	0.22	0.15	0.23	0.27	0.56	0.13	0.23	0.16	0.07	0.14	0.20	0.36	0.25	0.31	1		
UCT	0.14	0.17	0.53	-0.06	0.29	-0.07	0.23	0.30	0.45	0.95	0.47	0.17	0.21	0.14	0.33	0.17	1	
YNA	0.24	0.51	0.92	0.49	0.69	-0.20	0.39	0.38	0.38	0.55	0.50	0.53	0.59	0.47	0.38	0.30	0.61	1

3.1. Eğitim Göstergesi

Çalışmada eğitim göstergesi olarak okuryazar nüfus oranı kullanılmıştır. Bu değişken il bazında yapılan birçok araştırmada bağımsız değişkenler arasında değerlendirilmektedir. Neden-sonuç ilişkisi bakımından, ekonomik ve sosyal gelişmişlik düzeyi ile toplumu oluşturan fertlerin genel eğitim seviyesi arasında güçlü bir bağ bulunmaktadır.

Ekonomik ve sosyal gelişmenin sağlanmasında en önemli araçlardan biri, gerekli sayıda ve nitelikte insan gücü yetiştirilmesi olmaktadır¹³². Nitekim, insan gücünün bilgi ve becerisinin artırılması ile sosyal yaşama katılımın asgari gereği olarak kabul edilen okur yazarlık oranı değişkeni, illerin genel eğitim düzeyini göstermesi açısından önem taşımaktadır. Diğer taraftan, ekonomik ve sosyal faaliyetler itibarıyla çeşitlilik gösteren gelişmiş iller, yüksek öğretim görmüş nitelikli işgücü için çekim merkezi olmaktadır. Dolayısıyla sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyinin artmasına paralel olarak yüksek öğrenim görmüş nüfus oranı da artmaktadır.

Ülkemizde bölgesel gelir ve harcama dağılımındaki farklılıklar eğitim alanına da yansımıştır. Bölgesel bazda okuryazar nüfus oranındaki farklılıklar, gelir düzeyinin yetersizliğinden ve bu bölgelere yeterli eğitim harcamasının yapılmamış olmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca bölgelerdeki sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi de bu oranı etkilemektedir. 2000 yılı verilerine göre Türkiye’de okuma yazma bilenlerin toplam nüfus içindeki payı % 87.3’e erişirken, bu oran Marmara Bölgesi’nde % 92.4’e, Ege Bölgesi’nde % 89.7’ye yükselmekte, Doğu Anadolu Bölgesi’nde % 77’ye, Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde ise % 73.2’ye düşmektedir¹³³. Türkiye’de okuryazar nüfus oranı en yüksek olan iller % 93 ile İstanbul, Ankara, İzmir olurken, okuryazar oranı en düşük olan iller % 69 ile Siirt, % 68 ile Şanlıurfa ve % 66 ile Şırnak’tır.

İl bazında eğitim harcamalarındaki bir artış, toplam harcamaları artış yönünde etkileyeceği için, gelir gider karşılama oranı söz konusu iller için düşecektir. Başka bir deyişle, gelir gider karşılama oranını etkileyen diğer etkenler dikkate alınmadığı takdirde, bir ilin eğitim harcamalarında meydana gelecek bir artış, toplam harcamaları da arttırması sonucu söz konusu ilin gelir gider karşılama oranı düşecektir. Bir başka açıdan bakıldığında, okuryazar nüfus oranı daha bilinçli bir vatandaş kitlesini temsil etmektedir. Bu oranın yüksek olduğu bölge ve/veya illerde vergi ödeme bilincinin de

¹³² DİNCER, ÖZASLAN, KAVASOĞLU, a.g.e., 11.

¹³³ DİNLER, a.g.e., s.261.

yüksek olabileceği göz önünde bulundurulduğunda, söz konusu illerin toplam gelirlerinde bir artış olacaktır. Dolayısıyla okuryazar nüfus oranının yüksek olduğu bölge ve/veya illerin gelir gider karşılama oranları da yüksek olabilecektir.

Gelir gider karşılama oranını sadece eğitim harcamalarından etkilenmemektedir. Denklemden kullanılan diğer bağımsız değişkenlerin (kişi başına GSYİH, kişi başına dolaysız vergi miktarı gibi), gelir gider karşılama oranı üzerindeki etkileri, eğitim ve sağlık göstergelerinin etkilerinden daha net olacaktır. Dolayısıyla bir eğitim göstergesi olan okuryazar nüfus oranının ve sağlık göstergesi olan on bin kişiye düşen hekim sayısının, bağımlı değişken olan gelir gider karşılama oranı üzerindeki etkileri, ekonomik ve mali göstergelere göre daha belirsizdir.

3.2. Sağlık Göstergesi

Çalışmada sağlık göstergesi olarak on bin kişiye düşen hekim sayısı kullanılmıştır. Bireylerin yaşamlarını sağlıklı sürdürebilmeleri bakımından, sağlık hizmetleri arzı ve bu hizmetlerden yararlanma potansiyeli, sosyal gelişme düzeyini yansıtan unsurlar arasında bulunmaktadır. Ayrıca, eğitilmiş işgücü olarak da nitelendirilebilecek sağlık personelinin gelişmiş yöreler doğrultusundaki tercihi, illerin sosyo-ekonomik gelişme düzeyiyle doğrudan ilgilidir.

Günümüzde en önemli hizmetlerden biri olan sağlık hizmetleri alanında, çeşitli iller arasında önemli dengesizlikler vardır. Sağlık personeli başına düşen nüfusun bölgeler arası dağılımı incelendiğinde Türkiye’de on bin kişiye 12,7 hekim düşerken bu rakamın Marmara Bölgesi’nde 16,4 hekim, Ege Bölgesi’nde 14,8 hekim, İç Anadolu Bölgesi’nde 17,2 hekim olduğu gözlenmektedir. Buna karşın Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde 10 bin kişiye sadece 5,4, Doğu Anadolu Bölgesi’nde ise 7,5 hekim düşmektedir¹³⁴. Türkiye’de on bin kişiye düşen hekim sayısı en yüksek olan iller; 32 hekim ile Ankara, 23 hekim ile İzmir ve 21 hekim ile İstanbul olarak sıralanırken, en düşük sırada 4 hekim ile Batman, 3 hekim ile Şırnak ve 2 hekim ile Ağrı ili gelmektedir. Bu durum, büyük kentlerde ve özellikle Batı Anadolu’daki illerimizde sağlık harcamalarının il bazında gelir gider karşılama oranı üzerindeki etkilerinin tahmin edilmesine yardımcı olmaktadır. İl bazında toplam harcamalar içerisinde sağlık harcaması kalemindeki bir artış, gelir gider karşılama oranını toplam harcamalarda

¹³⁴ DİNLER, a.g.e., s.260.

meydana gelecek artış nedeniyle düşürecektir. Yine burada da, gelir gider karşılama oranı üzerinde diğer bağımsız değişkenlerin etkilerinin daha net olması nedeniyle, sağlık göstergesi olan bağımsız değişkenin etkisi de eğitim göstergesinde olduğu gibi belirsiz kabul edilmektedir.

3.3. Ekonomik Gösterge

Çalışmada ekonomik gösterge olarak kişi başına GSYİH kullanılmıştır. Bölgeler arası sosyo-ekonomik gelişmişlik farklarını ortaya koyan en önemli gösterge hiç kuşkusuz kişi başına düşen GSYİH'nin bölgeler arasında gösterdiği dağılımdır. 2000 yılı verilerine göre Türkiye'de kişi başına GSYİH 1.837 YTL olarak gerçekleşmiştir. Sadece Marmara ve Ege Bölgeleri'nde kişi başına GSYİH (sırasıyla 2.857 YTL ve 2.130 YTL) ülke ortalamasının üzerindedir. İç Anadolu ve Akdeniz Bölgeleri'nin ise, ülke ortalamasına çok yakındır. Ancak Güneydoğu ve Doğu Anadolu Bölgeleri'nde kişi başına düşen GSYİH (sırasıyla 954 YTL ve 811 YTL) ülke ortalamasının yarısından daha azdır. En gelişmiş bölge olan Marmara Bölgesi'nde yaşayanlar, Doğu Anadolu Bölgesi'nde yaşayanlardan 3.2 kat, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yaşayanlardan 2.9 kat daha yüksek bir gelir elde etmektedirler¹³⁵. Kişi başına GSYİH'nin en yüksek olduğu iller, 4.696 Milyon TL ile Kocaeli, 2.696 Milyon TL ile İzmir, 2.588 Milyon TL ile Ankara iken, en düşük olan iller, 515 Milyon TL ile Ağrı, 518 Milyon TL ile Şırnak ve 453 Milyon TL ile Muş ili şeklinde sıralanmaktadır. Gelir gider karşılama oranındaki farklılıkları ortaya koyan en önemli değişken kişi başına GSYİH'dır. Kişi başına GSYİH'daki bir artış, toplam gelirlerde meydana getireceği artış nedeniyle, gelir gider karşılama oranını artıracaktır. Kişi başına GSYİH değeri en yüksek olan illerin aynı zamanda gelir gider karşılama oranlarının da yüksek olduğu görülmektedir. Gelir gider karşılama oranları en yüksek olan iller sırasıyla; 10.46 il Kocaeli, 3.94 ile İstanbul ve 2.88 ile İzmir iken, gelir gider karşılama oranı en düşük olan iller ise; 0.11 ile Siirt ve Tunceli, 0.10 ile Bingöl ve 0.09 ile Hakkâri'dir.

3.4. Mali Gösterge

Çalışmada mali gösterge olarak kişi başına dolaysız vergi miktarı kullanılmıştır. Kişi başına gelir ve kurumlar vergisi miktarının bölgesel dağılımı incelendiğinde ülke ortalamasının 185 YTL olduğu, sadece Marmara ve İç Anadolu Bölgelerinin ülke ortalaması üzerinde bir vergi ödedikleri gözlenmektedir. Diğer bölgelerin ödedikleri kişi başına gelir ve

¹³⁵ DİNLER, a.g.e., s.253.

kurumlar vergileri, ülke ortalamasının altındadır. Diğer yandan en yüksek vergi ödeyen Marmara Bölgesi'nde kişi başına düşen gelir ve kurumlar vergisi, en az vergi ödeyen Doğu Anadolu Bölgesi'nin 12 katıdır¹³⁶.

İl bazında gelir gider karşılama oranındaki farklılıkları ortaya koyan en önemli göstergelerden birisi de şüphesiz o ilde toplanan kişi başına dolaysız vergi miktarıdır. Kişi başına dolaysız vergi miktarında meydana gelecek artış, toplam gelirden de bir artışa neden olacağı için, gelir gider karşılama oranı, artış gösterecektir. Dolayısıyla bu durum, söz konusu ilin gelirlerinin harcamalarını finanse edebildiğini göstermektedir. Nispeten az gelişmiş bölgelerin, gelirlerinden daha az kamu gelirlerine katkıda bulunmaları, vergi istisnaları ve vergi oranlarının artan oranlı olmasına bağlanabileceği gibi bu illerin topladıkları gelirlerden daha çok harcama yaptıklarına da bağlanmaktadır. Öte yandan Türkiye'de iller için kayıt dışı ekonomi ve vergi kaybı konulu bir çalışmada, kayıt dışı ekonomiden kaynaklanan vergi kayıplarının da önemli boyutlarda olduğu tespit edilmiştir¹³⁷. Kişi başına ödenen dolaysız vergi miktarı en yüksek olan iller, 528 Milyon TL ile İstanbul, 467 Milyon TL ile Ankara ve 299 Milyon TL ile Kocaeli iken, kişi başına en az dolaysız vergi ödeyen iller 14 Milyon TL ile Bitlis, 13 Milyon TL ile Muş ve 12 Milyon TL ile Ağrı'dır.

3.5. İstihdam Göstergesi

Çalışmada istihdam göstergesi olarak ücretli çalışanların toplam istihdama oranı kullanılmıştır. Bölgeler arası gelir düzeyi farklılıklarının önemli bir göstergesi de bir bölgede çalışanların (istihdamın) çeşitli kesimler arasındaki oransal dağılımıdır.

İl bazında iktisadi faaliyetlerin gelişmesi ve çeşitlilik göstermesiyle, gelir ve refah düzeyinin artmasına paralel olarak ücretli çalışan kesimin payı da görece olarak artmaktadır. Ücretli çalışanların toplam istihdam içindeki payının artması iş hacminin genişlemesi ve iktisadi faaliyetlere katılımın yanında sosyal gelişmişliği de açıklamaktadır. İktisadi ve sosyal gelişmişlik ile artış gösteren ücretli kesimin istihdamdaki payındaki artış, toplam gelirleri de artış yönünde etkileyecektir. Dolayısıyla artan toplam gelir, il bazında gelir gider karşılama oranını yükseltecektir.

¹³⁶ DİNLER, a.g.e., s.258.

¹³⁷ Abuzer PINAR, "Kayıt dışı Ekonomi ve Vergi Kaybı: Türkiye için İller Bazında Bir Tahmin", Ankara Üniversitesi, S.B.F., Gelişme ve Toplum Araştırmaları Merkezi, Tartışma Metinleri,

No:37, Aralık 2001, s.3. http://www.politics.ankara.edu.tr/tartisma_metinleri.php.

Toplam istihdam içinde ücretli çalışanların payı ülke genelinde % 43 iken, aynı oran Doğu Anadolu Bölgesi'nde % 28.8'e, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde % 33.2'ye düşerken, Marmara Bölgesi'nde % 62.2'ye yükselmektedir. Bu durum Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde istihdam olanaklarının oldukça sınırlı olduğunu göstermektedir. Ücretli çalışanların toplam istihdama oranının en yüksek olduğu iller, % 76 ile İstanbul, % 72 ile Ankara ve % 62 ile İzmir olarak sıralanırken, bu oranın en düşük olduğu iller sırasıyla % 19 ile Ardahan ve Gümüşhane ve % 14 ile Muş ilidir.

3.6. Nüfus Göstergesi

Çalışmada nüfus göstergesi olarak toplam nüfus kullanılmıştır. Bölgesel bazda baktığımızda Türkiye nüfusunun % 25.57'si Marmara Bölgesi'nde (17.3 milyon kişi), % 9.06'sı Doğu Anadolu Bölgesi'nde (6.6 milyon kişi) ve % 9.73'ü Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde (6.6 milyon kişi) yaşamaktadır. Toplam nüfusun yoğunlaştığı iller ise, İstanbul, Ankara ve İzmir olarak sıralanırken, nüfusun en az olduğu iller Bayburt, Tunceli ve Karaman şeklinde sıralanmaktadır. Göreli olarak gelişmiş ve gelişmekte olan iller, ekonomik ve sosyal hayatta sağladıkları imkân ve kolaylıklar bakımından nüfusun yoğun olduğu merkez özelliği taşımaktadırlar. Bu illerin ekonomik ve sosyal hayattaki canlılığı, gelirlerinin de fazla olması beklentisini doğurmaktadır. Dolayısıyla gelir gider karşılama oranının, gelişmiş ve gelişmekte olan illerde yüksek olması beklenmektedir. Diğer taraftan, geleneksel kültürün hakim olduğu az gelişmiş bölgelerde, doğurganlık hızı ve ortalama hane halkı değişkenleri gelişmişlik düzeyi ile ters orantılı bir bağlantı yapısına sahip bulunmaktadır. İllerin gelişmişlik düzeyi arttıkça, doğurganlık hızı ve ortalama hane halkı büyüklüğü düşmektedir. Gelişmemiş illerde toplam nüfusun yüksek olması, gelir gider karşılama oranının da yüksek olacağı sonucunu her zaman vermemektedir. Bu illerde, toplam nüfus değişkeninden daha çok kişi başına GSYİH miktarı önem taşımaktadır.

4. Tahmin Sonuçları ve Yorumlanması

1990–2003 yıllarına ilişkin 78 ile ait verilerle yapılan basit ve çoklu regresyon analizlerinden elde edilen bulgular tablolarda sunulmuştur.

4.1. Basit Regresyon Analizleri

Söz konusu değişkenler yardımıyla oluşturulan basit regresyon modelleri aşağıdaki gibidir:

$$GGO = \beta_0 + \beta_1 KBG + u \quad (1)$$

$$GGO = \beta_0 + \beta_1 KBV + u \quad (2)$$

$$GGO = \beta_0 + \beta_1 OKH + u \quad (3)$$

$$GGO = \beta_0 + \beta_1 TNU + u \quad (4)$$

$$GGO = \beta_0 + \beta_1 OYN + u \quad (5)$$

$$GGO = \beta_0 + \beta_1 UCT + u \quad (6)$$

Tablo 13: Basit Regresyon Bulguları

DENKLİK	1	2	3	4	5	6
DEĞİŞKENLER						
C	0.73 (1.15)	0.30 (6.25)*	0.16 (1.99)*	-2.16 (-5.24)*	0.36 (6.48)*	-0.08 (-0.69)
KBG	-5.21 (-3.74)*	-	-	-	-	-
KBV	-	0.004 (7.17)*	-	-	-	-
OKH	-	-	0.04 (5.17)*	-	-	-
OYN	-	-	-	0.03 (6.60)*	-	-
TNU	-	-	-	-	2.69 (4.56)*	-
UCT	-	-	-	-	-	0.01 (5.48)*
R2	0.15	0.40	0.26	0.36	0.21	0.28
F. Stat.	1.40	5.14	2.67	4.35	2.08	3.01
F. Prob.	0.0030	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000
Gözlem Sayısı	78	78	78	78	78	78

Not: a) Ekonometrik tahminler E-views 5.0 versiyonu ile elde edilmiştir.

b) Parantez içindeki ifadeler t-istatistik değerleridir.

c) * % 5 seviyesinde anlamlıdır.

Toplam Nüfus (TNU)

Denkleme dahil edilen değişkenler arasında ilgili periyot dahilinde, illerin gelir gider karşılama oranını belirlemede, toplam nüfus önemli bir faktördür. Bu veri, hem istatistiksel olarak anlamlı ve hem de ekonomik olarak dikkate değer bir ölçüdedir. Diğer değişkenlerin oluşturdukları etkiler sabitken, toplam nüfusta meydana gelecek 1 birimlik bir değişme, illerin gelir gider karşılama oranında 2.69 birimlik bir artışa neden olmaktadır. Analiz sonucundan, illerin gelir gider karşılama oranının o ildeki toplam nüfus ile yakından ilgili olduğu anlamı çıkarılabilmektedir. Nitekim söz konusu bağımsız değişken ile illerin gelir gider karşılama oranı arasında pozitif bir ilişki vardır. Öte yandan gelirlerinin giderlerini karşılama oranı en yüksek olan illerin, toplam nüfus açısından da en yoğun iller olduğu bilinmektedir.

Kişi Başına GSYİH (KBG)

Kişi başına GSYİH'nın, illerin gelir gider karşılama oranına etkisi modelde negatif olarak algılanmıştır. Diğer değişkenlerin etkilerinin sabit olduğu varsayımı altında, kişi başına GSYİH'da meydana gelebilecek 1 birimlik bir değişme, illerin gelir gider karşılama oranını -5.21 birim azaltmaktadır. Bu durum, illerde kişi başına toplanan gelirlerden daha çok, harcama yapıldığının göstergesi olabilir.

Okuryazar Nüfus Oranı (OKY)

Okuryazar nüfusun, illerin gelir gider karşılama oranı üzerindeki belirleyicilik oranı ise, istatistiksel olarak anlamlı, ancak ekonomik olarak dikkate değer ölçüde görülmemektedir. Şöyle ki; diğer değişkenlerin etkilerinin sabit olduğu varsayımı altında okuryazar nüfus oranında meydana gelebilecek 1 birimlik bir değişme, illerin gelir gider karşılama oranında % 3'lük bir artışa neden olmaktadır.

On Bin Kişiye Düşen Hekim Sayısı (OKH)

Denklemden ulaşılan veriler doğrultusunda, on bin kişiye düşen hekim sayısının, illerin gelir gider karşılama oranı üzerindeki etkisinin tıpkı okuryazar nüfus oranında olduğu gibi istatistiksel olarak anlamlı, ancak ekonomik olarak dikkate değer ölçüde olmadığına ulaşılmıştır. Diğer değişkenlerin etkilerinin sabit olduğu varsayımı altında, on bin kişiye düşen hekim sayısında meydana gelecek 1 birimlik değişme, illerin gelir gider karşılama oranında % 4'lük bir artışa neden olmaktadır.

Kişi Başına Dolaysız Vergi Miktarı (KBV)

Kişi başına düşen dolaysız vergi miktarının illerin gelir gider karşılama oranı üzerindeki etkisi, denklemde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğu yönünde çıkmıştır. Diğer değişkenlerin etkilerinin sabit olduğu varsayımı altında, kişi başına dolaysız vergi miktarında meydana gelecek 1 birimlik değişme, illerin gelir gider karşılama oranında 0.004 birimlik bir artışa neden olmaktadır.

Ücretli Çalışanların Toplam İstihdama Oranı (UCT)

Son olarak, ücretli çalışanların toplam istihdama oranının da, denklemde ulaşılan veriler doğrultusunda illerin gelir gider karşılama oranı üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Diğer değişkenlerin oluşturdukları etkiler sabitken, ücretli çalışanların toplam istihdam içindeki payında 1 birimlik artış, illerin gelir gider karşılama oranında % 0.01'lik bir artışa neden olmaktadır. Tablo 14'de, illerin gelir gider karşılama oranlarını etkileyen faktörlerin belirleyicilik yönleri özet tablo şeklinde sunulmuştur.

Tablo 14: Basit Regresyon Analizi Sonuçlarının Özet Tablosu

Bağımsız Değişkenler	Beklenen İşaret	Gerçekleşen İşaret	Katsayı
Okuryazar nüfus oranı	+/-	+	0.03
On bin kişiye düşen hekim sayısı	+/-	+	0.04
Kişi başına GSYİH	+	-	-5.21
Kişi başına dolaysız vergi miktarı	+	+	0.004
Ücretli çalışanların toplam istihdama oranı	+	+	0.01
Toplam nüfus	+	+	2.69

Tablo 14'de görüldüğü üzere, kişi başına GSYİH, beklenenin aksine gelir gider karşılama oranını negatif yönde etkilemiştir. Okuryazar nüfus oranı ve on bin kişiye düşen hekim sayısının ise belirsiz bir etkiye sahip olabileceği tahmin edilmişken, gerçekleşen işaretleri pozitif yönde çıkmıştır

4.2-Çoklu Regresyon Analizleri

Aşağıdaki Tablo 15’de, çoklu regresyon denkleminin ilişkin bulgular yer almaktadır.

Tablo 15: Çoklu Regresyon Bulguları

DENKLİK	7
DEĞİŞKENLER	
C	-1.91 (-4.03)*
OYN	0.02 (5.00)*
OKH	-0.03 (-3.12)*
KBG	-1.07 (-0.94)
KBV	0.002 (2.51)*
UCT	0.008 (2.23)*
TNU	1.57 (2.57)*
R2	0.61
F. Stat.	1.87
F. Prob.	0.0000
Gözlem Sayısı	78

Not: a) Ekonometrik tahminler E-views 5.0 versiyonu ile elde edilmiştir.

b) Parantez içindeki ifadeler t-istatistik değerleridir.

c) * % 5 seviyesinde anlamlıdır.

Söz konusu veriler ile elde edilen çoklu regresyon denklemi aşağıdaki gibidir:

$$GGO = \beta_0 + \beta_1 OYN + \beta_2 OKH + \beta_3 KBG + \beta_4 KBV + \beta_5 UCT + \beta_6 TNU + u \quad (7)$$

Toplam Nüfus (TNU)

Tablodan da görüleceği üzere denkleme dahil edilen değişkenlerden toplam nüfus, illerin gelir gider karşılama oranına pozitif bir etkide bulunmuş ve istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır. Diğer değişkenlerin etkileri sabit olmakla birlikte, toplam nüfusta meydana gelebilecek 1 birimlik bir değişme, illerin gelir gider karşılama oranında 1.57 birimlik bir artışa neden olmaktadır.

Kişi Başına GSYİH (KBG)

Denkleme ulaşılan veriler doğrultusunda kişi başına GSYİH'nın, basit regresyon bulgularında görüldüğü gibi, illerin gelir gider karşılama oranı üzerinde negatif bir etkisi olduğu görülmektedir. Şöyle ki; diğer değişkenlerin etkilerinin sabit olduğu varsayımı altında, kişi başına GSYİH'da meydana gelebilecek 1 birimlik bir değişme, illerin gelir gider karşılama oranını -1.07 birim azaltmaktadır.

Okuryazar Nüfus Oranı (OKY)

Çoklu regresyon bulgularında okuryazar nüfus oranının, illerin gelir gider karşılama oranı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı olduğu bulunmuştur. Diğer değişkenlere ait etkiler sabit iken, okuryazar nüfus oranında görülen 1 birimlik değişme, illerin gelir gider karşılama oranını % 0.02 arttırmaktadır. Bu değişkene ait denklemden ulaştığımız etkiler anlamlı olmasına karşın, ekonomik olarak değerlendirildiğinde oldukça zayıf sayılabilmektedir.

On Bin Kişiye Düşen Hekim Sayısı (OKH)

Denkleme on bin kişiye düşen hekim sayısı, basit regresyon analizinde ulaşılan sonuçtan farklı olarak, illerin gelir gider karşılama oranını negatif olarak etkilemektedir. Diğer değişkenlere ait etkiler sabit varsayıldığında, on bin kişiye düşen hekim sayısında meydana gelen 1 birimlik değişme, illerin gelir gider karşılama oranını % -0.03 azaltmıştır.

Kişi Başına Dolaysız Vergi (KBV)

Kişi başına dolaysız vergilerin, illerin gelir gider karşılama oranı üzerindeki etkisi istatistiksel olarak anlamlı olmasına karşın, ekonomik olarak bu vergilerin bağımlı değişken üzerinde neredeyse bir etkisi yoktur. Diğer değişkenlere ait etkiler sabitken, kişi başına dolaysız vergi miktarında

meydana gelen 1 birimlik değişme, illerin gelir gider karşılama oranını 0.002 birim arttırmaktadır.

Ücretli Çalışanların Toplam İstihdama Oranı (UCT)

Ücretli çalışanların toplam istihdama oranının, illerin gelir gider karşılama oranı üzerindeki etkisinin istatistiksel olarak anlamlı olmasının yanında, ekonomik etkisi kişi başına dolaysız vergi miktarında görüldüğü gibi oldukça düşüktür. Diğer değişkenlere ait etkiler sabitken, ücretli çalışanların toplam istihdama oranında meydana gelecek 1 birimlik değişme, illerin gelir gider karşılama oranını 0.008 birim arttıracaktır. Tablo 16'da, illerin gelir gider karşılama oranlarını etkileyen faktörlerin belirleyicilik yönleri özet tablo şeklinde sunulmuştur.

Tablo 16: Çoklu Regresyon Analizinin Özet Tablosu

Bağımsız Değişkenler	Beklenen İşaret	Gerçekleşen İşaret	Katsayı
Okuryazar nüfus oranı	+/-	+	0.02
Onbin kişiye düşen hekim sayısı	+/-	-	-0.03
Kişi başına GSYİH	+	-	-1.07
Kişi başına dolaysız vergi miktarı	+	+	0.002
Ücretli çalışanların toplam istihdama oranı	+	+	0.008
Toplam nüfus	+	+	1.57

Tablo 16'dan da görüleceği üzere, denkleme dahil edilen bağımlı değişkenlere ait beklenen ve gerçekleşen işaretler genelde tutarlıdır. Kişi başına GSYİH, beklenenin aksine gelir gider karşılama oranını negatif yönde etkilemiştir. Okuryazar nüfus oranı ve on bin kişiye düşen hekim sayısının belirsiz bir etkiye sahip olabilecekleri tahmin edilmişken, okuryazar nüfus oranı için gerçekleşen işaret pozitif, on bin kişiye düşen hekim sayısı için ise gerçekleşen işaret negatif yönde çıkmıştır.

SONUÇ

Türkiye’de bölgesel net mali yansımanın belirleyicileri nelerdir? sorusunun irdelendiği bu çalışmada ulaşılan sonuçların şu şekilde özetlenmesi mümkündür:

Çalışmanın bağımlı değişkeni olan gelir gider karşılama oranının (GGKO) belirleyicileri üzerine yapılan regresyon analizleri sonucunda, belirleyici olarak ele alınan değişkenlerin büyük bir çoğunluğu için, istatistiksel olarak anlamlı ve beklentilere uygun sonuçlar elde edilmiştir. 78 ilin çeşitli yıllarına ait veriler, yatay kesit veri analizi ile incelenmiş ve sosyo-ekonomik verilere ilişkin değişkenlerin GGKO’yu belirlemede önemli oldukları tespit edilmiştir. Bu bağlamda, okuryazar nüfus oranının, on bin kişiye düşen hekim sayısının, kişi başına dolaysız vergi miktarının, ücretli çalışanların toplam istihdama oranının ve toplam nüfusun GGKO’yu pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Ayrıca kişi başına GSYİH’nin ise, GGKO’yu negatif yönde etkilediği basit regresyon analizi sonucunda tespit edilmiştir. Çoklu regresyon sonucunda ise, GGKO üzerinde okuryazar nüfus oranı ile on bin kişiye düşen hekim sayısı negatif yönde etkili olurken, diğer değişkenler pozitif yönde etkili olmuştur. GGKO’nun belirleyicilerine ait değişkenler incelendiğinde, kişi başına GSYİH ve toplam nüfusun oldukça etkili olduğu görülmektedir. Kişi başına GSYİH’nin göstermiş olduğu bu etkinin iki yönlü nedeni olabilir; kişi başına GSYİH’nin artış/azalış göstermesi, toplam gelirlerde bir artış/azalışa neden olacağı için, gelir gider karşılama oranını da arttıracak/azaltacaktır.

Analiz sonucunda toplam nüfus katsayılarının işareti (pozitif) açısından, büyük şehirlerin diğerlerine göre GGKO açısından daha yüksek bir orana sahip olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Diğer bir ifadeyle, büyük şehirlerde nüfusun artmasına paralel olarak gelir gider karşılama oranı da artmaktadır. İstatistiksel olarak anlamlı çıkmalarına rağmen ekonomik olarak GGKO’yu en az etkileyen değişkenler ise, kişi başına düşen vergi miktarı ile ücretli çalışanların toplam istihdam içindeki oranlarıdır. Kişi başına dolaysız vergi miktarında meydana gelecek artış, toplam gelirden de bir artışa neden olacağı için, gelir gider karşılama oranı artış gösterecektir. Ücretli çalışanların toplam istihdam içindeki payı ile GGKO arasında ise istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunmuştur. Dolayısıyla bir ilde ücretli çalışanların toplam istihdamdaki payının artması ile GGKO’daki artış arasında doğru bir orantı vardır. On bin kişiye düşen hekim sayısı ve okuryazar nüfus oranının katsayıları da istatistiksel olarak anlamlı görülmüş

ve bu değişkenlerin basit regresyon sonuçlarında GGKO'yu arttırdığı belirlenmiştir.

Türkiye'de 1990'dan 2003'e kadar 81 ilde illerin büyük bir kısmının gelirlerinin giderlerini karşılamaktan uzak olduğunu görülmektedir. 81 il içerisinde sadece 13 il (Kocaeli, İstanbul, Bursa, İzmir, Zonguldak, Tekirdağ, İçel, Ankara, Hatay, Yalova, Muğla, Kırklareli ve Manisa) 0'dan büyük bir oransal değer almaktadır. Söz konusu 13 ilin çoğunun Marmara ve Ege bölgelerinde yer aldığı görülmektedir. Diğer illerin tamamında elde edilen gelirler giderleri karşılamaktan uzaktır. Dolayısıyla bu illerin merkeze katkıları, merkezden aldıkları katkıdan daha düşüktür. Ülke ekonomisine katkısı olan iller genellikle Marmara, Ege ve İç Anadolu bölgelerinde yer almaktadır. Vergi gelirleri en az olan iler ise genel itibarıyla Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde yer almaktadırlar. Söz konusu bölgelerde yer alan illerde toplanan gelirlerin düşük olması yine bu bölgelerdeki illerin sosyoekonomik olarak batı bölgelerinden daha düşük seviyede olmaları ile açıklanabilir.

Öte yandan, verginin konusunu oluşturan faaliyetlerin, işlemlerin ve sahip olunan servetin bir kısmının veya tamamının vergi dairelerine bildirilmediği bir gerçektir. GGKO'nun, ülkenin sahip olduğu bazı göstergelerle (eğitim, sağlık, mali, ekonomik, istihdam ve nüfus göstergeleri) ilişkili olduğu görülmektedir. Bu nedenle illerin gelirlerinin giderlerini karşılayabilecek düzeye gelebilmeleri için bu oranı pozitif yönde etkileyen göstergelerin, mevcut oran ve miktarlarının artırılması gerekmektedir.

Türkiye'de bölgeler arası gelir gider karşılama oranı farklılıklarının giderilmesi yolunda öncelikle bölgesel gelişmişlik farklılıklarını gidermeye yönelik devlet politikalarına önem verilmelidir. Az gelişmiş bölgelerdeki illerde, bölgesel kalkınmayı ve bölgesel gelir dağılımını düzenleyecek gerekli üretken kamu yatırımları ve altyapı yatırımlarının artırılması gerekmektedir. Bu yol ile nüfusun bölgede dengeli dağılımı ve geri kalmış illerin ekonomik ve sosyal kalkınması sağlanmış olacaktır. Bölgeler arasında göç nedeniyle meydana gelecek istihdam ve hizmetlerin azalması, göç veren illerdeki toplam gelirlerin azalmasına neden olacaktır. Bu amaçla devlet, nüfusunu sürekli olarak yitiren ve geri kalmış, giderek gerileyen bölgelerde kalkınmaya elverişli bazı noktaları seçerek yatırım çabalarını buralarda yoğunlaştırmalıdır. İl bazında gelir gider karşılama oranını yükseltmenin en etkili yolu, ülkenin gelişmiş bölgelerindeki illerinin ekonomik faaliyetleri sonucu elde edilen gelirlerin geri kalmış bölgelerdeki illere kanalize edilmesi

değil, az gelişmiş bölgelerdeki illerin ekonomik kalkınma düzeylerinin yükseltilmesidir. Bölgesel gelir dağılımı dengesizliklerini giderirken devlet; bölgesel eğitim ve sağlık olanaklarını geliştirmeli, yeni iş imkanları sağlamalıdır. Bu yol ile bölgesel bazda, gelir gider karşılama oranındaki dengesizliğini de azaltmak mümkün olabilecektir. İllerde vergi gelirlerinin miktarını kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin etkilediği önemli tartışmalardan birisidir. Bir ülkedeki üretimin bir kısmı kayıt dışında gerçekleşiyorsa bu durum vergi kaybına neden olacaktır. Vergi kayıplarının bir bölümü vergi sisteminin tasarımından kaynaklanırken, diğer bir bölümü ise, kayıtlara girmeyen ekonomik faaliyetlerin bir sonucudur. Mevcut vergi potansiyelinin verimli kullanılabilmesi için vergi sisteminin gözden geçirilerek vergi dışı bırakılmış kaynakların da değerlendirilmesi kaçınılmaz görünmektedir. Kayıpların önemli kaynağı olan kayıt dışı ekonomik faaliyetler konusunda ilk akla gelen çözüm, bu faaliyetlerin kayıt altına alınmasıdır. Kayıt dışı ekonominin istatistiklerin güvenilirliği, istihdam, fiyat yapısı, kaynak ve gelir dağılımı üzerinde önemli etkileri yanında kamu finansmanı açısından vergi kaybına neden olması dolayısıyla dikkate alınması gerekir. Türkiye’de iller için kayıt dışı ekonomi ve vergi kaybı konulu bir çalışmada, kayıt dışı ekonomiden kaynaklanan vergi kayıpları için yapılan tahminlerin rakamsal olarak genel kanaati doğrulayan sonuçlar verdiği tespit edilmiştir. Bölgesel gelir dağılımının düzenlenmesinde devlet müdahalesinin gerekliliği çeşitli gerekçelerle savunulmaktadır. İlk olarak, bölgeler arasındaki gelir dağılımı farklılıklarının giderilmesi ulusal bütünleşme üzerinde olumlu etkilerde bulunacaktır. Bir ülkede bölgeler arası yaşama koşullarındaki dengesizlikler ulusal bütünlüğe zarar verebilir. Bölgeler arası gelir eşitsizliğinin giderilmesi sonucu, az gelişmiş bölgelerden gelişmiş bölgelere olan göç hızı yavaşlatılabilir. Kişilerin çeşitli istihdam olanakları sayesinde milli gelirden daha fazla pay alabilmek için yaptıkları göçler, kaynakların tahsisini de olumsuz yönde etkiler. Devletin ekonomi içindeki yeri, rolü ve iktisat politikalarının sürekli değişmesi gelir dağılımını etkilemektedir.

Türkiye’de, ekonomi politikası boyutuyla devletin yapmış olduğu kalkınma planları, bu planlarda öncelik verilen bölgeler ve sektörler, özel sektöre yönelik teşvikler ve desteklerle bunlarda ortaya çıkan değişiklikler, gelir dağılımı üzerinde etkili olabilmektedir. Bu nedenle devletin fonksiyonları bu doğrultuda gözden geçirilmelidir.

KAYNAKÇA

AÇMA, Bülent, **Gelişmiş Ülkelerin Azgelişmiş Bölgelerini Geliştirmeyi Amaçlayan Politikaların İncelenmesi ve GAP Örneği**, İTO Yayını, İstanbul, 1991.

AKDOĞAN, Abdurrahman., **Kamu Maliyesi**, 10. Baskı, Gazi Kitabevi, Aralık 2005.

AKTAN, Coşkun Can., **Değişim ve Devlet**, Cilt II, (Türkiye’de Devletin Yeniden İnşasına Yönelik Strateji ve Aksiyon Önerileri), TİSK Yayını, Ankara, 1998.

AKTAN, Coşkun Can., VURAL, Y. İstiklal., **“Gelir Dağılımında Adalet(siz)lik ve Gelir Eşit(siz)liği: Terminoloji, Temel Kavramlar ve Ölçüm Yöntemleri”**, Yolsuzlukla Mücadele Stratejileri, (Ed: Coşkun Can AKTAN), Hak-İş Konfederasyonu Yayınları, Ankara, 2002.

ALLMENDINGER, Philip., TEWDWR, M. Jones., “Spatial Dimension and Intitutional Uncertainties of Planing and The New Regionalism”, **Environment and Planing C: Government and Policy**, 2000, V:18.

ALTINTAŞ, Mustafa., **Türkiye’de Kalkınma ve Uygulama Sonuçları**, Kalite Matbaası, Muğla İşletmecilik Yüksekokulu Yayını, Yayın no:2, Ankara, 1978.

ANIL, Haluk., **Kamu Maliyesi ve Kaynak Kullanımında Etkinlik**, Ankara, İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, Yayın No: 205, Ankara–1982.

APAN, Ahmet., “Bölge Kavramı ve Bölgesel Kalkınma Ajansları”, **Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi**, Cilt:13, Sayı:4, 2004.

ARMSTRONG, Harvey and TAYLOR, Jim., **Regional Economics & Policy**, Lancaster University, 1985.

ASLAN, Kahraman., “Bölgesel Kalkınma Farklılıklarının Giderilmesinde Etkin Bir Araç: Bölgesel Planlama ve Bölgesel Kalkınma Ajansları”, **İ.T.Ü Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl: 4, Sayı:7, 2005.

AY, Ahmet., **Türkiye Ekonomisi**, Makroekonomik Sorunlar ve Çözüm Önerileri, Çizgi Kitabevi, 2007.

BAYRAKTUTAN, Yusuf., “Bölgesel Dengesizlik ve Bölgesel Kalkınma”, **Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi**, Cilt: 10, Sayı: 3–4, 1994.

BECEREN, Ertan., “Kapsamlarına Göre Bölgeler ve İller”, **Yerel Siyaset**, Yıl:2, Sayı:22, Ekim 2007.

BERBER, Metin, YAYMAK, Rahmi, ARTAN, Seyfettin., “Türkiye’de Yakınlaşma Hipotezinin Bölgeler Bazında Geçerliliği Üzerine Ampirik Bir Çalışma: 1975-1997”, **9. Ulusal Bölge Bilimi ve Bölge Planlama Kongresi Bildiriler Kitabı**.

BROWN, Charles Victor, JACKSON, Peter McLeon., **Public Sector Economics**, 4th Edition.

BRUCE, Neil., **Public Finance and The American Economy**, Second Edition, University of Washington, 2001.

CLOWER, Terry and others, “**Multinational Lessons From Local and Regional Economic Development Agencies**”, Presented to The Annual Meeting of The European Regional Science Association, Portugal, <http://www.unt.edu/cedr/presentations/ersa2004.pdf>, (11.03.2008).

ÇAKIR, Özlem., “Sosyal Dışlanma”, **D.E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt:4, Sayı:5, 2002.

DEVARAJAN, Shantayanan and HOSSAIN, Shaikh I., “The Combined Incidence of Taxes and Public Expenditure in the Philippines”, **World Development**, Vol:26, No:6, 1998.

Devlet Planlama Teşkilatı, **VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı**, Ankara, 2000.

DEVİRİM, Fevzi., **Maliye Politikası**, Dokuz Eylül Üniversitesi, İ.İ.B.F Yayınları, No:4, İzmir, 1983.

DİE, 1994 Hane Halkı Gelir Dağılımı Anketi’nin Bölgesel ve Seçilmiş İl Düzeyindeki Sonuçları, Nüfus: GNS–2000, s.109 ve Gelir: DPT (2003), İller ve Bölgeler İtibariyle Gayri Safi Yurtiçi Hasıladaki Gelişmeler (1987–2002).

DİE, **Tarımsal Yapı ve Üretim**, 1970–1972 ve 1976–1978, No:725 ve 895, Ankara.

DİNCER, Bülent, ÖZASLAN, Metin ve KAVASOĞLU, Taner., **İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması**, DPT Yayını, Yayın No DPT 2671, Ankara.

DİNLER, Zeynel., **Bölgesel İktisat**, Ekin Kitabevi, Bursa, 2005.

DORNBUSH, Rudiger, FİSCHER, Stanley., **Macroeconomics**, Fourth Edition, Mc Graw- Hill, Newyork, 2000.

DPT, Ön Ulusal Kalkınma Planı (2004 - 2006), Ankara, <http://ekutup.dtp.gov.tr/plan/o-ukp.pdf>, (23.04.2008).

DPT, **Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı**, Ankara.

DURMAN, Mustafa., “Bölgesel Gelişmede Fütz Analizi Kullanmanın Önemi”, **D.P.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı:5, Haziran 2001.

EĞİLMEZ, Mahfi, KUMCU, Ercan., **Ekonomi Politikası**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2005.

EKER, Aytaç, SAKAL, Mustafa, ALTAY, Asuman., **Maliye Politikası**, Ankara, Takav Matbaacılık, 1994.

ELMAS, Gülen., “Cumhuriyetin İlanından Günümüze Türkiye’de Bölgesel Politikalar”, Gazi Üniversitesi, **Ekonomik Yaklaşım Dergisi**, Cilt:15, Sayı:50, 2004.

ELMAS, Gülen., **Küreselleşme Sürecinde Bölgesel Dengesizlikler AB ve Türkiye**, Nobel Yayınevi, Eylül 2001.

ERKAL, Mustafa., **Bölge Açısından Az Gelişmişlik**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1982.

ERTEK, Tümay., **Ekonometriye Giriş**, Beta Basım Yayım A.Ş., İstanbul, 1987.

Gelir Dağılımının İyileştirilmesi ve Yoksullukla Mücadelede Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Ankara, 2001.

GÖK, Abdulkerim., **Bölgesel Kalkınma**, Şanlıurfa, 2003.

GÜNDÜZ, A.Yılmaz., **Bölgesel Kalkınma Politikası**, Ekin Kitabevi, 2006.

GÜNDÜZ, A.Yılmaz., **Bölgesel Dengesizlik ve GAP Projesi**, Özmert Matbaacılık, Malatya, 1994.

GÜRAN, M. Cahit, CİNGİ, Selçuk., “Devletin Ekonomik Müdahalelerinin Etkinliği”, **Akdeniz Üniversitesi, İİBF Dergisi**, Sayı:3, 2002.

GÜRKAN, Ömer., **Ekonomik Büyüme ve Kalkınma**, 1. Basım, Derya Kitabevi, Trabzon, 1987.

HEPAKTAN, Erdem., ALKAYA, Asil., “Türkiye’de Gelir Dağılımının Bölgesel Yönden İncelenmesi”, **Yönetim ve Ekonomi Dergisi**, Yıl:2001, Cilt:8, Sayı:2.

HERAKMAN, Aykut., **Kamu Maliyesi**, 1986.

ILGIN, Yılmaz, “Kayıtdışı Ekonomiye Tahmin Yöntemleri ve Türkiye’de Durum”, <http://ekutup.dpt.gov.tr/planlama/42nciyil>.

İNAN, Mahmut., “Seçilen Bazı İllerin Vergi Yapısı ve KDV Açısından Vergi Yükünün İncelenmesi”, **Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi**, Cilt:8, Sayı:1, 2006.

İNCEKARA, Ahmet., **Anadolu’da Yeni Turizm Olanakları ve Bölgesel Kalkınmadaki Yeri**, İTO Yayın no: 2001–28, İstanbul.

KARACA, Orhan., “Türkiye’de Bölgelerarası Gelir Farklılıkları: Yakınsama var mı?”, **Türkiye Ekonomi Kurumu**, Nisan, 2004.

KARAÇAY-ÇAKMAK, Hatice, ERDEN, Lütfi., “Yeni Bölgesel Kalkınma Yaklaşımları ve Kamu Destekleme Politikaları: Türkiye’den Bölgesel Panel Veri Setiyle Ampirik Bir Analiz”, **Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi**, Cilt:6, Sayı:3, 2004.

KARLUK, Rıdvan., **Türkiye Ekonomisi**, Beta Yayınları, İstanbul, 2002.

KELEŞ, Ruşen., **Kentleşme Politikaları**, İmge Yayınevi, 1990, Ankara.

KEPENEK, Yakup, YENTÜRK, Nurhan., **Türkiye Ekonomisi**, Remzi Kitabevi, Mart 2007, İstanbul.

KIZILTAN, Alaattin., “Bölgesel Dengesizlikleri Gidermede Plan ve Projeler”, **Atatürk Üniversitesi, İİBF Dergisi**, C:10, Sayı:3–4, 1994.

KİMBEL, Larry, HARRISON, Glenn W., General Equilibrium Analysis of Regional Fiscal Incidence, **Working Paper, 236**, University of California, Los Angeles, 1982.

KİRMANOĞLU, Hülya., **Kamu Ekonomisi Analizi**, Beta Basım, Kasım, 2007, İstanbul, s.206.

KURT, Günseli., “Vergi Yüğü ve Ülkemizdeki Durum”, **Yaklaşım Dergisi**, Sayı:46.

KÜÇÜKER, Celal Naci., “**Bölgesel Kalkınma ve Kentsel Gelişme**”, Türkiye Ekonomisi Sektörel Analiz, Ed: A.ŞAHİNÖZ, Türkiye Ekonomi Kurumu Yayını, Ankara.

KÜÇÜKER, Celal., **Bölgesel Kalkınma ve Kentsel Gelişme**, Türkiye Ekonomisi Sektörel Analiz, Turhan Kitabevi, Ankara, 1998.

MUSGRAVE, Richard Abel., **Public Finance in Theory and Practice**, London, 1989.

MUTLU, Servet., “Bölge Gelişmesinde Temel Etmenler ve Türkiye’de Durum”, **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt:25, Sayı:3, 1992.

ÖÇAL, Tezer., **Genel Ekonomi**, Ankara, Doruk Matbaacılık, 1981.

ÖZDEMİR, İhsan., ALTIPARMAK, Aytekin., “Sosyo- Ekonomik Göstergeler Açısından İllerin Gelişmişlik Düzeyinin Karşılaştırmalı Analizi”, **Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi**, Sayı:24, Ocak-Haziran 2005.

PINAR, Abuzer., “Kayıtdışı Ekonomi ve Vergi Kaybı: Türkiye için İller Bazında Bir Tahmin”, **Ankara Üniversitesi, S.B.F., Gelişme ve Toplum Araştırmaları Merkezi, Tartışma Metinleri**, No:37, Aralık 2001, s.3. http://www.politics.ankara.edu.tr/tartisma_metinleri.php.

PINAR, Abuzer., **Maliye Politikası Teori ve Uygulama**, Naturel Kitabevi, Ankara, 2006.

PINAR, Abuzer., Vergileri Kim Ödüyor, Harcamalardan Kimler Yararlanıyor?, **TESEV**, 2004.

PİGGOT, John, WHALLEY, John., “Interpreting Net Fiscal Incidence Calculations”, **Review of Economics and Statistics**, Volume: 69, No:4, November 1987.

Polarize Bölge Seçimi ve Aranılan Şartlar, **İzmir Ticaret Odası Yayını**, 1996.

POLATKAN, Tanju., **Bölgesel Gelişme Politikası**, DTP, Ankara, 1968.

SAĞBAŞ, İsa., **Vergi Teorisi**, Ece Matbaası, 2008, Ankara.

SAĞBAŞ, İsa., “Gelir Dağılımı Adaletsizliği”, **Afyon İkinci Kent Kurultayı**, Yayınlanmamış Bildiri, Afyonkarahisar, Haziran, 2008.

SAĞBAŞ, İsa., “Teorik Bir Yaklaşımla Mali Denkleştirme”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi**, Cilt:2, Sayı:1, 2000.

SAĞBAŞ, İsa., “Türkiye’de İller Arası Gelir Farklılıkları ve Yakınsama”, **ODTÜ’nün düzenlediği 6. Uluslararası Ekonomi Kongresinde sunulan tebliğ**, 11 – 14 Eylül 2002, Ankara.

SAĞBAŞ, İsa., “Vergi Rekabeti, Fayda Vergileri ve Mali Federalizm”, **Maliye Dergisi**, Sayı:139, 2002.

SAĞBAŞ, İsa., Hakkı ODABAŞ, “Kamu Maliyesi Bilimine Musgrave ve Buchanan’ın Katkıları”, **Vergi Dünyası**, Sayı:273, Mayıs 2004.

SARAÇ, Ömer Ç., **Türkiye Ekonomisinin Genel Esasları**, İstanbul, 1944.

SEHİLİ, Saloua., “Net Fiscal Incidence At The Regional Level: A Computable General Equilibrium Model With Voting”, **FRP Report No: 20**, September, 1998.

SÖNMEZ, Mustafa., **Gelir Uçurumu Türkiye’de Gelirin Adaletsiz Bölüşümü**, Om Yayınevi, İstanbul, 2001.

ŞAHİNKAYA, Serdar., “Türkiye’nin Bölgesel İktisadi Dengesizlikleri Giderme, Bölgesel Gelişme Stratejisi Oluşturma Gayretleri Üzerine Değİnmeler ve Yeni Bir Örgütlenme Önerisi”, **ERC/ODTÜ, V. Uluslararası Ekonomi V. Uluslararası Ekonomi Kongresi**, Kongre Tebliği, 2001, <http://www.metu.edu.tr/cong2001/abstracts/papers/044.pdf>, (11.04.2008)

ŞENATALAR, Burhan, KİRMANOĞLU, Hülya, ŞENER, Orhan., **Kamu Ekonomisi**, Anadolu Üniversitesi Yayını, Mart, 2007, Eskişehir.

TEKELİ, İlhan., “Bir Bölge Plancısının Çözmeye Çalıştığı Sorunun Büyüklüğü Karşısında Yaşadığı İç Huzursuzluklar”, **Kentsel Araştırmalar Sempozyumu**, Cilt II, DPT Yayını.

TEKELİ, İlhan., “Dört Plan Döneminde Bölgesel Politikalar ve Ekonomik Büyümenin Mekansal Farklılaşması”, **ODTÜ Gelişme Dergisi**, 1981 Özel Sayısı: Türkiye’de Planlı Gelişmenin Yirmi Yılı 1960–1980, Ankara.

TÜRK, İsmail., **Maliye Politikası**, Ankara, Turhan Kitabevi, 1995.

ULUSOY, Ahmet, AKDEMİR, Tekin., **Mahalli İdareler Maliyesi**, Seçkin Yayınevi, Ankara, 2002, s.62-63.

ULUSOY, Ahmet., **Maliye Politikası**, 1. Baskı, Celepler Matbaacılık, Trabzon, 1999.

UZAY, Nisfet., **Bölgesel Gelişmişlik Farklarının Giderilmesi ve Bölgesel Kalkınma Ajansları**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2005.

ÜNSAL, Erdal., **Makro İktisat**, Ankara, İmaj Kitabevi, 2005.

VARLIER, Oktay., **Sanayileşme ve Bölgesel Dengesizlik**, Makine Mühendisler Odası, Sanayi Kongresi–1976, Ankara.

YAVUZ, Fehmi vd., **Şehir ve Bölge Planlaması Bakımından Şehirleşme Hareketleri**, SBF Yayını, No: 122, Ankara, 1961.

YAZGAN, Turan., **Güney Doğu Anadolu Bölgesi Gelişme Planı**, Cilt: I, Emsa Anonim Şirketi Kutsun Yayınevi, İstanbul–1977.

YILMAZ, Ömer., “Bölgesel Eşitsizlik: Türkiye Örneği”, **Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi**, Cilt:15, Sayı:1–2, Mart 2001.

YILMAZ, Ömer, KAYA, Vedat., “Bölgesel Devlet Hizmetleri ve Bölgesel Büyüme İlişkisi”, **Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi**, Cilt:7, Sayı:3, 2005.

YILMAZER, Mine ve diğerleri, “Türkiye’de İllere Göre Kamu Yatırımlarının Etkinliği”, **Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi**, Cilt:8, Sayı:2, 2006.

<http://www.tuik.gov.tr>

<http://www.muhasibat.gov.tr>

Arş. Gör. Ayşe KAYA

Ağrı/Tutak'da doğan Araştırma Görevlisi Ayşe KAYA, lise öğrenimini İstanbul'da Orhan Cemal Fersoy Lisesi yabancı dil ağırlıklı bölümde 2001 yılında tamamladıktan sonra, 2005 yılında Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Maliye Bölümünden mezun olmuştur.

22/10/2007 tarihinde Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Maliye Bölümü Maliye Teorisi Anabilim Dalında Araştırma Görevlisi olarak göreve başlamıştır. Yüksek lisans eğitimini Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Anabilim Dalında 2008 yılında tamamlamıştır.

Halen Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye (Kamu Ekonomisi) Anabilim Dalında doktora eğitimini sürdüren Ayşe KAYA, Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Maliye Bölümünde akademik çalışmalarına devam etmektedir.